

N Á R O D O P I S N Á

revue

4/2014

AUTOŘI STUDIÍ A ČLÁNKŮ NR 4/2014:

PhDr. Ferdinand VRÁBEL (*1948) vystudoval archivnictví na Filozofické fakultě UK v Praze. Pracuje v Ústavu politických věd Slovenské akademie věd v Bratislavě. Zabývá se zejména novějšími dějinami, první světovou válkou, československými legiemi a dějinami meziválečného Československa. **Kontakt:** fvrabel@seznam.cz

Prof. PhDr. Jiří HANUŠ, Ph.D. (*1963) vystudoval český jazyk a historii, od roku 1999 působí jako pedagog v Historickém ústavu Filozofické fakulty MU v Brně. Zabývá se evropskými kulturními a církevními dějinami 19. a 20. století a dějinami dějepisectví. Jeho knihy jsou věnovány problémům české skryté církve, sekularizace, konceptu lidských práv. V současnosti se zabývá rovněž vztahem historie a literatury. **Kontakt:** jirh1963@gmail.com

Mgr. Petr HUSÁK (*1987) vystudoval historii na Masarykově univerzitě v Brně, kde od roku 2012 působí jako doktorand Historického ústavu Filozofické fakulty MU. V předchozích letech se zabýval osobností katolického kněze Dominika Pecky. V současné době svůj zájem rozšířil o téma proměny kněžské identity v prostředí českého katolicismu v první polovině 20. století. **Kontakt:** 209787@mail.muni.cz

Dr. Verena MORITZ (*1969) vystudovala historii a ruský jazyk na Vídeňské univerzitě a od roku 2001 zde vyučuje. Vedla různé výzkumné projekty, které se týkaly historie Rakouska, respektive Rakouska-Uherska a Ruska (Sovětského svazu) v 19. a 20. století. Od roku 2014 je vedoucí výzkumného projektu zabývajícího se na půdě Rakouského státního archivu záznamy o válečných zajatcích v Rakousku-Uhersku za první světové války. Je členkou Rakousko-ruského výboru historiků. Kromě studia vojenství se věnuje problematice válečných zajatců, studiu výzvedných služeb, historii mezinárodních vztahů a historii filmu. **Kontakt:** verena.moritz@univie.ac.at

Dr. Julia WALLECZEK-FRITZ (*1982) studovala historii a politologii na univerzitách ve Vídni a Innsbrucku. Od roku 2014 spolupracuje na projektu studujícím v Rakouském státním archivu záznamy o válečných zajatcích v Rakousku-Uhersku za 1. světové války. Kromě problematiky válečných zajatců se věnuje výzkumu války v horách v letech 1914–1918, tematice první světové války a kulturní turistiky, náboženským menšinám a aspektům migrace. **Kontakt:** walleczek@ersterwelkrieg.at

PhDr. Petr JANEČEK, Ph.D. (*1978) vystudoval etnologii na Filozofické fakultě UK v Praze a humanitní studia na Fakultě humanitních studií UK v Praze. V současné době působí v Ústavu etnologie FF UK v Praze jako odborný asistent Semináře folkloristiky. Hlavní oblastí jeho odborného zájmu je prozaický folklór a teorie, metodologie a dějiny slovesné folkloristiky; v současnosti se zabývá především problematikou současných pověstí, fám a anekdot. **Kontakt:** petr.janecek@ff.cuni.cz

Prof. PhDr. Marie KRČMOVÁ, CSc. (*1940) je emeritní profesorkou Filozofické fakulty MU v Brně. Po dialektologickém školení v Ústavu pro jazyk český, kde se mj. podílela na sběru materiálu pro Český jazykový atlas, přešla v roce 1971 na fakultu, kde se zabývala zvukovou stavbou jazyků a stylistikou. V posledním dvacetiletí se orientuje také na problematiku sociolingvistikou, především na formování běžně mluveného jazyka. Dlouhodobě se zabývá také gramatickou a lexikální stavbou mluvy města Brna. **Kontakt:** krcmova@phil.muni.cz

N Á R O D O P I S N Á

revue

4/2014

OBSAH

Studie k tématu První světová válka

Prvé české a slovenské analýzy „Veľkej vojny“ z rokov 1914–1915: Tomáš Garrigue Masaryk a Fedor Ruppeldt (<i>Ferdinand Vrábel</i>)	263
Obraz Velké války: výročí jako příležitost k revizi historického vědomí? (<i>Jiří Hanuš – Petr Husák</i>)	272
Váleční zajatci v Rakousku-Uhersku v letech 1914–1918 (<i>Verena Moritz – Julia Walleczek-Fritz</i>)	281
Prozaická folkloristika a fenomén první světové války (<i>Petr Janeček</i>)	293
České, moravské a slezské dialekty v proměnách doby (<i>Marie Krčmová</i>)	301

Fotozastavení

Propagační grafika ve službách války (<i>Hana Dvořáková</i>)	308
--	-----

Ohlédnutí

Velká válka v hledáčku národopisu (<i>Hana Dvořáková</i>)	310
Horňácký muzikant Jan Tomešek (<i>Judita Kučerová</i>)	312
Začátek nekonečna (nejen o letošních jízdách králů, Strážnici, Horňáckých slavnostech a skornických hodech) (<i>Josef Holcman</i>)	319

Společenská kronika

K životnímu jubileu Kornélie Jakubíkové (<i>Ludmila Tarcalová</i>)	323
Blahopřání Zuzaně Malcové (<i>Jan Krist</i>)	324
K životnímu jubileu Jana Rychlíka (<i>Hana Hlášková</i>)	324
Přání k životnímu jubileu filologa Rudolfa Šrámka (<i>Miroslav Válka</i>)	326

Výstavy

Kdyby vás tak Zíbrt viděl! Výstava k 150. výročí narození Čeňka Zíbrta v píseckém muzeu (<i>Zdeněk Duda, Jan Kouba</i>)	327
Ustrňte se nad osudem válečných vdov a siroteků... aneb Velká válka z pohledu zázemí (<i>Martina Halířová</i>)	328

Konference

Konference „Perspectives on Contemporary Legend. International Society for Contemporary Legend 32 nd International Conference“ a další folkloristické projekty Ústavu etnologie FF UK v roce 2014 (<i>Petr Janeček</i>)	329
Valné shromáždění České národopisné společnosti a konference Válka pohledem etnologie (<i>Eva Románková</i>)	331

Festivaly, přehlídky

Celoštátní postupová súťaž a prehliadka choreografií slovenských folklórnych kolektívov 2014 (<i>Katarína Babčáková</i>)	332
--	-----

Recenze

Ch. Clark: Náměsíčníci. Jak Evropa v roce 1914 dospěla k válce (<i>Ferdinand Vrábel</i>)	333
M. Darmanović – M. M. Menković: Etnografsko nasleđe Kosova i Metohije (<i>Alena Jeřábková, Alena Křížová</i>)	336
G. Novotný: Jaroslav Bakeš (1871–1930). Lékař, na něhož se zapomnělo (<i>Karel Altman</i>)	337
E. Večerková: Malované vejce. O kraslicích v českých zemích (<i>Věra Frolcová</i>)	338
A. Votruba: Lidové písně z Kouřimska (<i>Marta Toncrová</i>)	338
100. Krůžkozor Slováckého krůžku v Brně (<i>Karel Pavlišťík</i>)	340
CD „...und die Kugel macht bum bum!“ (<i>Marta Toncrová</i>)	341

Ročníkový obsah

342

Resumé

344

PRVÉ ČESKÉ A SLOVENSKÉ ANALÝZY „VEĽKEJ VOJNY“ Z ROKOV 1914–1915: TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK A FEDOR RUPPELDT

Ferdinand Vrábel

Každú vojnu po jej skončení analyzujú rôzni autori. Ako na bežiacom páse sa publikujú spomienky, denníky aj teoretické spisy od jej priamych účastníkov cez vojvodcov, vojenských teoretikov, politikov až po prostých vojakov i autorov krásnej literatúry – básnikov i románoch. Ak taký konflikt trvá dlhšie, vyskytujú sa jeho rozboru už počas jeho trvania a z rôznych fáz jeho priebehu. Takéto materiály sa prirodzene stretávajú s veľkým záujmom už u súčasníkov, veď kto by nechcel vedieť, ako vojna skončí, aj keď sú to len prognózy, ktoré sa nemusia ani čiastočne potvrdiť, alebo kto by si nechcel doplniť, prípadne poopraviť svoje úvahy, alebo aspoň zoznámiť sa s tým, čo si o prebiehajúcej vojne myslia iní súčasníci? Tieto úvahy sú však veľmi zaujímavé aj ako historický prameň pre nasledujúce pokolenia, pretože poskytujú bádateľovi zdroj poučenia o tom, ako o vojne premýšľali súčasníci, čo od nej očakávali, ako sa snažili vyrovnáť s tým, čo je jej cieľom, aké bude mať dôsledky, ale hlavne, kto vojnu zapríčinil, kto je vinníkom, alebo či vznikla úmyselne, alebo mimovoľne akýmsi súbehom nešťastných náhod, skrátka, či ju niekto začal zámerne, alebo len vypukla? Je to veľmi zaujímavé, pretože ak by sme vychádzali zo všeobecne známej poučky klasika náuky o vojne Karla von Clausewitz (1780–1831), malo by to byť jednoznačné: vojna je pokračovaním politiky inými prostriedkami, teda za ňou stoja politické (a ekonomické) plány, výpočty, úmysly, zámery, koncepcie... Pokiaľ ide o prvú svetovú vojnu, často sa vyskytujú aj rôzne bonmoty, ktorými sa autori snažia jej začiatok vystihnúť. Napríklad súčasný ruský historik Alexander Michailovič Fomin jej vypuknutie charakterizoval ako „očakávanú neočakávanosť“ – všetci sa na ňu pripravovali po celé desaťročia, ale potom boli napriek tomu šokovaní rýchlosťou a akousi nezvratnou osudovosťou – fatalitou udalostí v strede leta toho osudného roku 1914 (Fomin 2012: 72).

V našom prostredí je známych viacero dobových rozborov prvej svetovej vojny; z nich niektoré sa stali výdatným prameňom poučenia pre neskoršie štúdie a knižné publikácie o vojne.

Historici u nás sa azda najviac zaoberali na českej strane analýzami Tomáša Garrigua Masaryka (2005: 11–27)¹ a na slovenskej strane úvahami a plánmi špičkových maďarských politikov. Doteraz nebol podrobnejšie rozobraný materiál z roku 1915, ktorý pod názvom *K úvahám o dnešnej vojne* uverejnili pod značkou F. R. Slovenské Pohľady (F. R. 1915: 267–279). Iniciály F. R. znamenajú nepochybne meno a priezvisko evanjelického kaplána Fedora Ruppeldta.² Pri porovnaní analýz Masaryka a Ruppeldta vidieť na prvý pohľad podobnosti aj rozdiely medzi vnímaním vojny u oboch autorov. Masaryk bol nielen filozof a sociológ, ale aj aktívny rakúsky politik, ktorý z vlastných ciest poznal USA, západnú Európu, Nemecko, Rusko aj Balkán, pred vojnou mal ako poslanec mnohé rozhovory s vedcami i politikmi najrôznejšieho zamerania, čo mu pri jeho analýze vojny neskôr výdatne pomohlo. Mal aj viac životných skúseností, väčší prehľad a širšie intelektuálne zázemie ako mladý, iba 29-ročný evanjelický kaplán Ruppeldt.³ Pokiaľ ide o metodiku spracovania analýzy vojny u oboch pisateľov, u Masaryka sú významnou zložkou jeho úvah údaje štatistické – počty obyvateľov, stavy armád, prehľady o loďstve atď. To v analýze Slováka chýba, zrejme nemal taký dobrý prístup k týmto údajom ako Masaryk a asi si ani ich dôležitosť tak naliehavo neuvedomoval ako sociológ, zvyknutý bežne pracovať so štatistikami a svoje úvahy opierať aj o čísla, alebo nimi svoj výklad dopĺňať a ilustrovať. Inak ale obaja autori venujú veľa miesta úvahám o charakte vojny, o jej rasovej a národnostnej stránke, o úlohe náboženstva a kultúry, o zemepisných faktoroch a pod. Predsa však u Masaryka je venovaný menší priestor úvahám o morálke a náboženstve, pretože ako realistický politik si zrejme naliehavejšie uvedomoval skutočné pozadie konfliktu: jeho ekonomické a politické príčiny, boj o svetovládu a najmä hlavný konflikt, ktorým bola nie francúzsko-nemecká rivalita, ale britsko-nemecké súperenie. Napriek tomu, aj Ruppeldt prináša cenné postrehy a pri svojich úvahách využíva už aj poznatky z takmer rok trvajúceho konfliktu.⁴ Túto výhodu naopak nemal Masaryk, a tak sa jeho úvahy uberajú skôr teoreticko-

prognostickým smerom. Tým sa vysvetľuje skutočnosť, že vývoj čoskoro jeho názory výrazne poopravil. Týka sa to predovšetkým jeho slov o tom, že vo vojne „*Nepůjde jen o přeměnu mapy (ta v Evropě snad ani nebude tak značná)*...“ (Masaryk 2005: 11), aj keď tu musíme nepochybne vziať do úvahy aj Masarykovu opatrnosť a snahu vyhnúť sa zabaveniu článku cenzúrou. Je predsa známe, že hoci Masaryk pôvodne s rozbitím resp. rozpadom Rakúsko-Uhorska nepočítal a usiloval sa o jeho reformu (akési federalistické prebudovanie monarchie) a už pred vojnou rátal aj so Slovákmi. Akékoľvek spojenie čes-

Fedor Ruppeldt, portrét z roku 1920.
Zo súkromného archívu doc. Miloša Kovačku.

kého a slovenského národa v nejakej štátnej forme si zmenu hraníc nevyhnutne vyžadovalo. Ostatne aj Milan Rastislav Štefánik sa už v roku 1913 vo svojich úvahách o budúcnosti vyjadril, že vojna priniesie pre Slovákov možnosť riešiť svoje postavenie, a teda aj zásadnú zmenu (Vrábel: 2012a).

F. Ruppeldt v úvode hodnotí „*pomerne dlhý pokoj medzi európejskými veľmocami*“, ktorý podľa neho viedol k myšlienke, že pomery medzi týmito národmi Európy sú do istej miery ustálené, že ich vzájomné spory budú sa môcť nabudúce riešiť pokojnou diplomatickou cestou, že „*mier medzi najvzdelanejšími národmi je zaručený svedomím tých samých národov, spoločenstvom ich duchovných i hmotných záujmov*...“ (F. R.: 1915: 267). Ako sa však ukázalo, hospodárskymi stykmi a mierovými konferenciami „*Veľká vojna veľmi sa oddialila, ale nezne-možnila*“. Pri hľadaní príčin vojny pisateľ tvrdí, že „*nás absolútne sklamaly všetky predpokladania či mravné, či citové, či hmotné i o udržaní pokoja, i o rozličných politických zjavoch a pravdepodobnostiach v samej vojne*“ (F. R. 1915: 267). V tomto je veľmi blízko názorom Masaryka, ktorý tiež poukázal na to, že čoho „*se všichni báli, a co pokládali za nemožné, protože tak hrozné, stalo se skutkem; svět rozestupuje se na dva válčící tábory, milionové armády táhnou proti sobě a utkávají se v odhodlaném boji, třeba že před chvílí ohromná většina bojujících si války nepřála*“ (Masaryk 2005: 11).

Prvá časť Ruppeldtovej analýzy sa zaoberá mravnými predpokladmi vzniku vojny⁵ (F. R. 1915: 267–269). Pôvodca poukazuje na to, že *humanita* je jedno z najbežnejších hesiel, cit spoločenstva ľudského pokolenia, ktorý by zamedzil „vraždenie zástupov“ (teda masové vraždenie, pre ktoré použil Ruppeldt nemecké slovo Massenmord). Podľa autora je ním vlastne každá vojna, ale to, čo priniesla táto vojna, si naplno vopred asi nikto neuvedomoval. „*Nikdy v historii ten cit nebol taký vyvinutý, a – nikdy ešte nedialo sa to ničenie ľudských životov v takej miere ako teraz. Za desať mesiacov docielil sa rekord: už niekoľko millionov najlepšieho mužstva z vedúcich národov sveta padlo a je učineno práceneschopným*.“ (F. R. 1915: 267) Autor si dovoľuje kritizovať aj *kresťanské povedomie*, ktoré podľa neho zlyhalo, pretože dnes najvýznamnejší nositelia kresťanstva bojujú jeden proti druhému a obe strany si dokonca privolali na pomoc aj nekresťanské národy, a to najvýbojnejšie – Japoncov a Turkov. Pisateľ vníma ako paradox, že dve hlavné kon-

fesie západnej Európy sú rozdelené do dvoch nepriateľských táborov rovnako – „*katolícka Francia a Austria, protestantské Britsko a Nemecko potierajú sa navzájom*“. Najviac dôslednosti vraj ukazuje východná ortodoxia, ale ani to nie dôsledne, lebo v radoch Rakúsko-Uhorska bojujú aj ortodoxní Rusi [autor mal na mysli zrejme Rusínov] a Rumuni a súčasne veľmi správne pripomína, že v poslednej balkánskej vojne, „*ktorá logicky vlastne úzko patrí k dnešnej borbe*“, stáli proti sebe aj dva ortodoxné národy – Srbi a Bulhari (F. R. 1915: 268). Tí poslední sa ostatne zase pridávajú o krátky čas k táboru Ústredných mocností, zatiaľ čo Rumuni k Dohode, takže aj ortodoxný náboženský svet vojna úspešne rozdelí.⁶

Ruppeldt netají svoje sklamanie nad tým, že ani snahy o koordináciu a spoločnú prácu kresťanských konfesií, napríklad ani prvý všenáboženský kongres v Chicagu, ktorý vzbudil isté nádeje, vojne nezabránili.⁷ Aj Masaryk pripomína, že ide o vojnu svetovú, a pritom zároveň nejde ale ani o vojnu rasovú a národnú, nejde o boj o kultúru, ale o moc a o prvenstvo a dotýka sa aj náboženskej stránky vojny. Na jednej strane sa falošne poukazuje, že ide o boj kultúrne vyspelejších (hlavne Nemcov) národov proti menej vyspelým (predovšetkým Rusom). Na prvom mieste zdôrazňuje boj Nemecka a Anglicka o moc. „*Rozhodujúcim a vedomým motívom a dôvodom je zájem hospodársky a politický (mocenský), zájem o vliv a nadvládu; proto také je boj mezi velmocemi, mezi státy nejmocnějšími.*“ (Masaryk 2005: 16) Charakter vojny, jej skutoční pôvodcovia a ich zámery sa najviac prejavilo podľa Masaryka v tom, že Nemecko vypovedalo vojnu skôr ako samotné Rakúsko a tak isto aj vypovedanie vojny Anglickom Nemecku: „*Válka Anglie proti Německu dává celé spleti válek ráz a charakter: velmoci bojují o svou moc a své prvenství.*“⁸ (Masaryk 2005: 16) Aj keď podľa nemeckých katolíkov je právo a spravodlivosť na strane Nemecka a najväčšie nebezpečenstvo vraj hrozí od pravoslávnych „moskovitov“, lebo ich víťazstvo by najviac poškodilo katolicizmus (F. R. 1915: 268).

Autor sa čuduje nad tým, že sa nesplnilo ani očakávanie politických mysliteľov, ktorí predpokladali, že vojne by mohli predísť spoločné záujmy rasové a kultúrne. Aj tu však došlo k hlbokému sklamaniu, pretože dnes aj najkultúrnejšie národy „*plemena árijského*“ (F. R. 1915: 268) vedú jeden proti druhému boj až po vyhladovanie a zničenie – a na oboch stranách vidíme bojovať neárijské národy proti iným árijským národom. V ďalších riad-

koch, hoci ide o fatálne smutný a tragický vývoj, autor netají ani svoju iróniu. To isté platí aj pokiaľ ide o *biele plemeno*, ktoré sa vraj považovalo za najšľachetnejšie: „*Ešte je nie tak dávno, čo vedomci a křesťanskí teologovia svedčili, že Negrovia sú nie takí ľudia, ako Bieli a ospravedlňovali otroctvo. Dnes Bieli zabíjajú Bielych pomocou Žltých, Brnávých a Čiernych, a šľachetná rasa Indov dostala konečne občianske právo vo svojej nevďačnej rodine indo-europejských národov tým, že má česť medzi nimi a proti nim bojovať, svoju aj ich krv prelievať.*“ (F. R. 1915: 268)

Jednotlivé rodiny európskych národov si vraj správne podelili svoje úlohy v oboch táboroch, lebo germánski Briti a Nemci, ruskí a srbskí Slovania monarchie stoja proti sebe navzájom. Najviac rodinného citu majú vraj románske národy, lebo Francúzi sú všetci v jednom tábore, Taliani, Gréci a Portugalci sa k nim tiež klonia a ostatní sú aspoň neutrálni. V druhom tábore sú zastúpení však Románi tiež – sú to Rumuni, občania monarchie.

Pisateľ pripomína, že idea všeslovanstva dopadla veľmi zle, lebo Poliaci, Slováci a Chorváti patria údajne k najlepším vojskám nasadeným proti Rusom a Srbom. Tak isto zle vraj dopadla aj idea juhoslovanskej jednoty, čo signalizovali už aj balkánske vojny. Podľa autora sú Poliaci „*mučedníkom Európy*“, lebo synovia poľského národa bojujú v troch veľkých armádach a navzájom sa vraždia, pričom sa brehy Visly obracajú v púšť (F. R. 1915: 269). F. R. nesúhlasí s názorom lipského profesora Karla Lamprechta, podľa ktorého vo vojne bojujú Nemci a Slovania latinských obradov proti Slovanom východnej cirkvi, pretože väčšia polovica celého, k latinskej cirkvi patriaceho národa poľského bojuje v tábore Rusov a naopak, v tábore Nemcov bojujú popri Slovanoch západných cirkví aj Slovania východného rítu. Lamprechta spomína aj Masaryk v tej časti svojho článku, kde poukazuje na to, že niektorí nemeckí historici (medzi nimi aj Lamprecht) poukazujú na boj proti kultúrne zaostalým Rusom a celkom v zmysle názorov cisára aj kancelára Bethmann-Hollwega zdôrazňujú aj to, že ide o súboj germánstva a slovanstva (Masaryk 2005: 15). Cisár Viliam II. hovoril doslova o tom, že „*ruská vláda je hnána k válce z nenasytného nacionalismu; v Bílé knize mluví se zřetelněji o panslavismu toužícím po tom, aby veškerí Slované dostali se pod Rusko*“ (Masaryk: 2015, 14).

V druhej časti analýzy Ruppeldt obrátil svoju pozornosť na politicko-spoločenské predpoklady vojny. Podľa

neho vyšiel význam veľmocí a ich militarizmu ako udržavateľov pokoja a obrancov malých štátov a národov úplne na posmech. Veľmoci so svojimi štátnikmi a miliónovými armádami nevedeli vyriešiť balkánsky problém a nezabránili tomu, aby Turecko netorpédovalo Londýnsky mier, stvorili Albánsko a nevedia si s ním rady, a tak na Balkáne je stav ešte neistejší ako predtým. Belgicko uvrhli do vojny a neutrálne Švajčiarsko a Holandsko si za cenu veľkých finančných obetí musia po zuby ozbrojené svoju neutralitu strážiť sami. Veľmoci sa pobili o dva malé štáty (Srbsko a Belgicko) a bojujú o štát tretí (Poľsko), ale ani jedna veľmoc vraj nevie a nechce vedieť, čo s ním bude, či vôbec a aké Poľsko má byť (F. R. 1915: 270).

Je veľmi zaujímavé, že autor kritizuje aj to, že sa vraj farizejsky hlásala éra slobody malých národov – princíp, ktorý napokon viedol v závere vojny aj k rozpadu Rakúsko-Uhorska. Poukazuje znovu na prípad Albánska, ktoré pod tútorstvom veľkých dostalo samostatnosť, ale súčasne pripomína, že na Balkáne je ešte neistejší stav ako bol predtým a Albánsko je mŕtvo narodené dieťa. Sú tu viaceré vzdelanejšie a jednotnejšie národy, ktoré pod nijakým tútorstvom nemôžu prísť k samostatnosti, tvrdí autor a pripomína otázku írsku, alsaskú, poľskú, českú, macedónsku atď. (F. R. 1915: 270).

Zaujímavý je poukaz na spoločné medzinárodné triedne záujmy. Autor zdôrazňuje, že vojne nepomohlo zabrániť ani to, že aristokracia anglická a pruská má viac spoločných záujmov ako aristokracia a robotníctvo toho istého národa alebo štátu. Nazmar vyšli aj spoločné záujmy finančnej aristokracie, ktoré sa vraj považovali za dosť silné, aby odolali národným alebo akýmkoľvek štvaniciam k vojne. Práve anglická aristokracia sa mimoriadne silne obetuje vo vojne proti militarizmu pruských junkerov, a finančné kniežatá toho istého mena (Rotschild) vo Viedni a v Berlíne na jednej strane a v Paríži a v Londýne na druhej strane umožňujú svojimi peniazmi vedenie vojny. Rovnako sklamali aj heslá o spoločných záujmoch a cieľoch medzinárodného socializmu a demokracie a „proletári, o ktorých kožu najviac ide, aspoň ich vodcovia, aplaudujú svojim vládam vo Francúzsku práve tak, ako v Nemecku, – na oboch miestach, kde majú najväčšie strany v snehoch.“ (F. R. 1915: 270). Podľa autora boli v chápaní socialistických hesiel najdôslednejší ruskí socialisti.

Aj idealisti veľa očakávali od medzinárodného mierového hnutia, ale ani to súboju či „porátaniu“ veľmocí nezamedzilo, zdôrazňuje Ruppeldt. Pripomína, že viac

pravdepodobnými sa zdali názory, že k udržaniu viac príspeje spoločné pestovanie vedy a umenia, vzdelanosti. Podľa autora však práve „v tomto bode sme sa dožili najzahanbujúcejšieho sklamania“. Učenci – a to i učitelia najobjektívnejších vied (prírodných a technických) sa navzájom ohovárajú, vylučujú z akadémií a vedeckých spoločností a temer sa zriekajú spoločnej práce aj v budúcnosti a po vojne. Autor si myslí, že pri umelcoch to možno pochopiť ľahšie, veď oni „vždy bývali a sú náruživjší, dnes milujú, zajtra hania“ (F. R. 1915: 270–271).

Ruppeldt poukazuje na zvláštnosť, že aj „mnohí celkom reálni ľudia, ako obchodníci, veľkopriemyselníci, finančníci, národno-hospodári vážne mysleli, že takáto vojna medzi európejskými veľmocami dnes nie je možná pre ohromnú, dosiaľ celkom bezpríkladnú spleť ich národno-hospodárskych stykov a záujmov. Výmena i surovín i výrobkov je taká vzájomná a nezbytná, kapitále sú také smiešané, premávka tak sblížila najviac práve európejské národy medzi sebou, medzinárodné poštové, telegrafické, železničné, lodné spojenia sa dokázali natoľko užitočnými, rozličné hospodárske záujmy sú také spletené, že takáto vojna veľmocí by bola absolútne nezmyselnou, nielen pre premoženého, ale i pre víťaza cele neužitočnou, ba škodlivou...“ Aj medzinárodný život inteligentných vrstiev národov za posledných štyridsať rokov vzbudzoval akosi dôveru, že medzi týmito národmi vojna nie je možná, že by „bola priabsurdná“. Školskou, kultúrnou, umeleckou aj športovou spoluprácou a stykmi medzi národmi sa rozvíjal všenárodný cit a duchovné spoločenstvo inteligencie kultúrnych národov a zdalo sa, že je to skutočná sila, ktorá vyrovnávala rasové a národno-kultúrne zvláštnosti (F. R., 1915, 271). „A hľa tí, ktorí ešte pred rokom priateľsky sa vítali... ktorí spolu putovali... ktorí spolu zápolili o veniec prvosti v rozkošnom umení... ktorí spoločne hľadali lieky na hrozné choroby... – tí dnes s vražedlnou zbrojou v ruke stoja jeden proti druhému a jediná túžba ich je, – aspoň vraj má byť, – zabiť, práceneschopným urobiť toho, s ktorým sa prve priatelili...“, ťažká si celkom opodstatnene nad týmto nepochopiteľným zlyhaním pisateľ (F. R. 1915: 272).

Tretia časť sa zaoberá historicko-politickými predpokladmi a podľa F. R. tak, ako sklamali politicko-spoľenské predpoklady pre udržanie mieru, podobne je to aj so sklamaním historicko-politických predpokladov. Autor tu má na mysli predovšetkým dynastické zväzky, o ktorých kriticky poznamenáva, že schôdzky panovníkov na-

priali ich poddaných radosťou a iba pár dní pred vojnou si cisári vymieňali telegramy ako milujúci sa bratrance. A dnes – už vedú medzi sebou vojnu. Zmenili sa tradičné pomery medzi štátmi. Napríklad aj „*historická, najmenej rečeno nesympatia Anglie a Francúzska*“ sa dnes zmenila na vrelé priateľstvo. „*Ak kde, tak medzi Nemeckom a Ruskom bolo tradicionálne priateľstvo; nikdy nemali vážnej vojny medzi sebou, pred sto rokmi spolu vybojovali neodvislosť Pruska a tak položili základ k jednote a moci Nemcov, pamiatku bitky pri Lipsku pár mesiacmi pred vypuknutím dnešnej vojny veľkolepe slávili. A dnes sú tieto dva štáty znepriatelené na dlhé časy.*“ (F. R. 1915: 272)

Pisateľ pripomína, že viac ako tradičné priateľstvá mali platiť štátne zmluvy a spolky, ale aj toto zlyhalo „*pri prvej vážnej príležitosti*“, lebo Trojspolok sa zmenil na dvojčlennú alianciu a Taliansko urobilo práve to, proti čomu mala byť monarchia Trojspolkom zabezpečená (Procházka 1986: 484–486). Autorovi sa zvonka zdá, že naopak Dohoda (entente) troch rozdielných veľmocí silnie a aj keď sú ich koloniálne a hospodárske záujmy také rozdielne, ich jednota sa upevňuje.

Ruppeltdt zdôrazňuje, že nad diplomaciu vždy prevažovali prirodzené geograficko-politické záujmy, ale vojna aj tu ukazuje opačné úkazy. Myslí napríklad to, že Taliansko sa napriek záujmom Srbska a Rakúsko-Uhorska uchýtilo na východnom brehu Otrantskej úžiny, susedia na Balte – Nemecko a Rusko sa pobili, hoci žili od nepamäti v tradičnom priateľstve, a Anglicko sa ide uchýtiť aj na druhom brehu La Manche, čomu sa odjakživa snažilo čeliť nielen Nemecko, ale aj Francúzsko. Pokiaľ ide o spor Francúzska a Nemecka o polonemecké-poloľofrancúzske Lotrinsko, je tu „*tertius gaudens*“ – Anglicko. Tí, čo pre Bospor „*v Krymskej vojne odtisli Rusov od Carihradu a priechodu do Ágejského mora, dnes sami dobývajú pevnosti Dardaniell pre Rusko. Svojej tradícii verné ostáva iba Rusko v svojom boji proti Turkom*“ (F. R. 1915: 273).

Veľkú pozornosť zemepisným faktorom venuje vo svojej analýze prirodzene aj Masaryk, ktorý však viac argumentuje aj celkovými počtami obyvateľov. Zdôrazňuje, že vývoj je priaznivý pre Nemecko a nepriaznivý pre Francúzsko, čím vysvetľuje aj potrebu francúzsko-ruského spojenectva, kde Rusko má cenu hlavne ako nevyčerpaateľný zdroj živej sily. Masaryk však bol pri odhade demografického vývoja Nemecka príliš optimistický (Masaryk 2005: 12–13, 23–25). Tieto svoje odhady neskôr podstat-

ne korigoval a v známej prednáške v Londýne (19. 10. 1915), ktorou začínala svoju činnosť Škola slovanských štúdií na King's College, poukázal na to, že pôrodnosť už klesá aj v Nemecku (Masaryk 2005: 116–128).

Je pozoruhodné, že Masaryk si uvedomuje, že pri všetkej štatistike a porovnávaní počtov nejde u armád len o čísla – rozhodujú aj ďalšie charakteristiky: „*... osobní zdatnosť různých vojsk a jejich oddílů, připravenost ve výzbroji a v zásobování, připravenost finanční, výhody a nevýhody bojiště atd...*“ (Masaryk 2005: 14) U Masaryka je celkom zřejmé aj to, že podrobne študoval odbornú vojenskú literatúru, čo mu umožňovalo robiť aj vcelku dosť presné odhady, že napríklad Nemci nebudú proti Rusku postupovať v smere na Moskvu, ako to urobil Napoleon, ale na oveľa dôležitejší Petrohrad a pobaltské krajiny, alebo argumentovať aj problematikou zásobovania veľkých vojenských zoskupení. Po-

Tomáš Garrigue Masaryk v roku 1910 ako ríšsky poslanec vo Viedni. Z fondu Muzea T. G. Masaryka, Lány, N 84-99.

drobne rozoberá otázku koľko potravín spotrebuje armáda denne, či to, že trén armádneho zboru dosahuje až 22 kilometrov atď.⁹ Otázka dostatku potravín nemôže byť pri žiadnej bojujúcej armáde podceňovaná, a ak má vojak dobre bojovať, musí byť nasýtený, čo nie je vždy mimo kasární a väčších aglomerácií, teda v poli jednoduché. Problematika stravovania zaberá vo vojnových memoároch vždy značný priestor a každý autor jej venuje mimoriadnu pozornosť. Spoločne so stravovaním tvorila túžba po odpočinku resp. spánku najzákladnejšie potreby vojakov všetkých čias a všetkých armád. Dalibor Vácha zaznamenáva mimoriadnu pozornosť, ktorú strave venovali aj príslušníci čs. zahraničného vojska, najmä zabíjačkám, ktoré boli vždy udalosťou (Vácha 2011: 182). Dostatok potravín pre civilné obyvateľstvo resp. ich nedostatok a hlad v zázemí pritom môže spätne negatívne ovplyvňovať aj bojovú morálku vojakov na fronte, aj keď oni relatívne nehladujú.

Aj Masaryk, podobne ako Ruppeldt, zdôrazňuje dôležitosť morí, úžin a vôbec niektorých území pre krajiny vedúce vojnu. Ale Masaryk svoju odbornosť sociológa prezrádza aj rozbormi zamestnanosti obyvateľstva jednotlivých veľmocí a púšťa sa aj do úvah, aké obyvateľstvo podľa zamestnania je „vhodnejšie“ alebo „schopnejšie“ slúžiť v armáde: „*Vůbec dalo by se o tom uvažovat, nemá-li Německo organičtější rozdělení hlavních pracovních tříd než Anglie; otázka je složitá zejména ze stránky vojenské. (Pokud obyvatelstvo zemědělské je pro službu vojenskou a zejména ve válce způsobilější.)*“ (Masaryk 2005: 19)

V štvrtej časti autor rozoberá predpoklady týkajúce sa vedenia vojny a dochádza k záveru, že spôsob vedenia vojny pre jednotlivé národy i vcelku priniesol tiež trpké sklamanie. Poukazuje na to, že v európskych krajinách vznikli, vybojovali sa a uplatňovali heslá o vnútornej slobode, o ústavnom sebaurčení národov, o význame parlamentarizmu, o zastupiteľstve ľudu, o majestáte národa, o zodpovednosti atď. Ale v júli 1914 sa ukázalo, že rozhodnutia vlád a diplomatické kroky v najvýznamnejších veciach, ako je vojna, sa diali takmer bez výnimky v úplnej tajnosti, obchádzali sa, alebo predchádzali rokovaniam parlamentov a snemov a národy boli postavené pred *fait accompli*, hotovú vec vo vyhlásení vojny. Túto skutočnosť spomína aj Masaryk, podľa ktorého zatiaľ hlbšie rozbor nemožno robiť, „*spleť diplomatického jednání nelze dnes prohlédnout*“, pretože diplomatické „*akty nejsou známy*“ (Masaryk 2005: 14).

Márne boli až „*do zunovania*“ spomínané frázy o tom, že militarizmus je najlepšou zárukou pokoja a stále platí starorímska zásada „*Si vis pacem, para bellum*“. Militarizmus teda nielen že nezabránil vojne, ale svojou prirodzenou fyzickou váhou ju skôr zapríčinil, zdôrazňuje autor. Hoci sa najmä po vypuknutí vojny jednotlivé znepriatelené národy vzájomne obviňovali z militarizmu, Masaryk vo svojej analýze pripomína, že aj sami Nemci podávajú vlastnými zverejnenými štatistikami presvedčivé údaje o tom, že Nemecko zbrojilo najintenzívnejšie.

Aj keď má Ženevská dohoda a Červený kríž svoj význam a cenu, vojna ukazuje, že medzinárodné politické a mravné záväzky, idealistické predpoklady, nestoja za veľa. Dokladom je zavlčenie Belgicka do vojny, viacnásobné najrôznejšie porušenia medzinárodných konvencií o vedení vojny a *lex suprema*, najvyšší zákon je vždy len politický alebo militaristický záujem štátov. Dokazuje sa stará politická pravda, že najlepším právom je sila, pripomína autor a opäť spomína príklad neutrálneho Belgicka, používanie striel dum-dum, jedovatých plynov, „franktireurstvo“ (myslí tým ozbrojencov mimo pravidelných jednotiek vojska ako aj ozbrojených civilov, iným slovom partizánov),¹⁰ ako aj spôsoby suchozemského aj morského bojuvanía. „*Franktireuri, upotrebovanie civilov ku kopaniu šiancov a k iným robotám, ba čo ďalej to väčšie priťahovanie žien ku službám vojenským od bojových žien Čiernej Hory až po anglické sufražetky, – pustošenie pokojných miest a dedín, to takzvané 'vyprázdňovanie' krajov bojišťa svedčí práve o opaku tých snov*“. (F. R. 1915: 274) Podľa pisateľa len jedno nesklamalo a myslí tým počty bojujúcich vojakov. Poukazuje na to, že kedysi bojovali králi, vodcovia či kniežatá „vlastnoručne“ a neraz ich súboj rozhodol celú vojnu, čo nebolo najhoršie riešenie sporu. Bolo to rytierske, vtedy bojovali len šľachtici, istá kasta alebo trieda národa, pre ktorú vojenčenie „*bolo povinnosťou a privilégiom*“. Podľa Ruppeldta napoleonské vojny spôsobili začiatok fyzického úpadku Francúzska, lebo viedli k „*ohromnej strate krvi*“. Takýto dôsledok bude mať iste aj súčasná vojna, ak v takomto tempe potrvá ešte dlhšie, obáva sa autor. Poukazuje aj na odvody, „assentovanie“ ďalších a ďalších ročníkov, pripomína, že v Nemecku sa dokonca uvažuje o zavedení vojenskej povinnosti pre ženy. Aj z toho dôvodu je, pokiaľ ide o budúcnosť, pesimistom a neverí v zrušenie militarizmu (F. R. 1915: 275–276).

Pisateľ sa ďalej venuje niektorým javom z priebehu vojny. Podľa neho „*monarchia dokazuje väčšiu silu, nežli sa mnohí nazdali. I pri všetkej istote o prvotriednej moci Nemecka predsa ďaleko presahuje všetko očakávanie to, že ono i s našou monarchiou spolu proti takej veľkej presile nielen že drží svoje miesto, ale víťazne napreduje na všetkých frontoch*“ (F. R. 1915: 276). Autor však tu pri celkom pochopiteľnom prejave iste povinnej lojality voči monarchii a aj s ohľadom na cenzúru zachádza podľa môjho názoru príďaleko. Spomína „*odvážlivosť a boj podmorských člnov*“, teda v podstate kladne hodnotí aj ponorkové útoky na obchodné a civilné plavidlá, a zabúda na to, čo spomenul vyššie – totiž, že sú tu isté zásady vedenia vojny a aj nejaké medzinárodné konvencie.¹¹ Podobné kladné hodnotenie sa u neho dostáva aj „*nevidanej artillerii a nápadom zeppelinov*“, čo sú podľa neho čisto vojensko-technické veci, ktorými Nemci prekvapili svet. Rovnako prekvapujúce je podľa autora aj to, že Turci vydržali útoky spojencov „*vo svojom centre, na východe i juhu*“ (F. R. 1915: 276).

Ruppeldt sa však usiluje prejavíť v rámci cenzúrou pripustených možností aj aspoň akú-takú objektivitu a v podstate sa pochvalne zmieňuje aj o tom, že Francúzi vydržali nápor Nemecka a rovnako aj Srbsko na juhu. Obe krajiny podľa neho prejavili „*väčší odpor, ako sa vopred myslelo*“. Predčasne uvádza aj to, že „*mnohí ráтали na revolúciu v Rusku, čo sa nestalo*“ (F. R. 1915: 276), veď rok 1917 priniesol až dve ruské revolúcie. V máji 1915 výbušná situácia v cárskom samoderžaví ešte nedozrela, ale nad Ruskom sa už hromadili mračná oboch revolúcií a vývoj k nim urýchlňovala čoraz zjavnejšia neschopnosť ruskej štátnej mašinerie nielen zásobiť všetkým potrebným svoje armády, ale aj zhoršujúca sa situácia v zázemí a šikovní bolševická propaganda. Pisateľ je prekvapený aj tým, že Anglia zohnala takú veľkú armádu a že britské kolónie aj India nielen, že „*sú v pokoji, ale dokazujú až nečakanú prítnosť k matke-krajine a dávajú skutočnú pomoc; taktiež, že domorodé trupy britské i francúzske mohli byť z kolónií vytiahnuté a upotrebené na európskom bojišti. Tiež sa nedá tajiť, že zlom ako celok naskrze nedokázal tej spojujúcej a výbojnej sily vnútornej, ako sa myslelo*“. (F. R. 1915: 276)

Napokon sa autor v tejto časti svojej analýzy venuje aj rozboru otázky, že sa verilo, že ak by aj došlo ku konfliktu európskych veľmocí, takáto vojna bude krátka, že moderné zbrane a technické vojenské prostriedky spôsobia

také veľké spustošenie, že i najposlednejšie rezervy sa rýchlo vyčerpajú a prirodzene nastane vysilenie a pokoj. (Neslýchané spustošenie naozaj aj nastalo, ale žiaľ, rezervy sa ukázali byť asi mohutnejšie, lebo predbežne pokoj nenastal a ešte ani dlho nenastane – pozn. F. V.) Predpokladalo sa, že hospodársky a finančne vrah vojnu nebude možné viesť dlhšie ako dva-tri mesiace, najviac pol roka. Teoretici vrah ešte na začiatku vojny dokazovali štatistikami, že koniec vojny prinesie zima „*čisto z hmotných príčin*“ (F. R. 1915: 277).

Vo všetkých týchto predpokladoch nastalo sklamanie preto, lebo podľa pôvodcu „*človek i vojenská obranná technika vie sa vo všetkom obdivuhodne prispôsobovať novým i najefektívnejším spôsobom ofenzívnej vojenskej techniky. Nedalo sa vopred predvídať, že kapitalistické a industriálne štáty si budú vedieť finančne a hospodársky tak veľmi pomáhať; ohromné vnútorné vojenské pôžičky, ústredné štátne zorganizovanie hospodárskej správy, napnutie a najúspešnejšie využítokovanie hmotných i duševných síl, obdivuhodné prispôsobovanie celej ústrojnosti štátnej k daným okolnostiam robí opravdové divy, čoho najvýznamnejším príkladom je náš spojenec Nemecko*.“ Z toho všetkého vyvodzuje autor záver, že „*vojna... trvá už bezmála rok, a – ešte ani výhľadu niet na koniec*“ (F. R. 1915: 277).

Piata a záverečná časť je o základoch a výhladoch vojny. Uvádza, že pred rokom sa zdalo, že táto vojna bude v každom ohľade nemožnou, pretože by bola v každom ohľade absolútne neľudskou, nekresťanskou, nedôstojnou európskych národov a ich vzdelanosti; že by bola neodôvodnená, nepotrebná, bezcieľná, nemravná, ale ak by bola, tak by bola „*pomerne parlamentárna*“, totiž rozhodnutá zástupcami ľudu, a že by bola pomerne ľudská a čo najviac autor zdôrazňuje – bola by krátka.

Táto vojna sa Ruppeldtovi javí ako „*znižovanie temer všetkého, čo sme spomenuli ako božské, kresťanské, konfesionálne, ako tradície plemien, národov, dynastií, štátov, politiky, ako vzdelanosť a sväzky i predpokladania mravno-sociálne, ústavné. Všetko to sú vlastne sny. Človek ostáva vždy len človekom, a: vojna je a bude vždy vojnou*“ (F. R. 1915: 277). Autor sa snaží zhrnúť svoju analýzu, ale jeho zhrnutie vyznieva dosť rozpačito, ba až dvojznačne. Na jednej strane tvrdí (a ako sa žiaľ ukázalo, v tom mal pravdu), že „*sny, že táto vojna bude, posledná, ostanú len snami a túžbami*.“ Na druhej strane sa snaží navodiť optimizmus, že ľudstvo tým, že zakrýva

svoje hmotné záujmy mravnými heslami potvrdzuje, že aj keď nevedome, pokladá tieto za vyššie: „*A to dáva nádej, že čo ako pomaly, klátivo, čo s koľkými sklamaniami a obeťami, ale že predsa za tými mravnými zásadami ide ľudské pokolenie vo vekoch stá a tisícov rokov, vo všetkých politických a hospodárskych bojoch, vo všetkej záplave slz i krvi bližných.*“ (F. R. 1915: 278–279) Napísať toto v prvom roku Veľkej vojny vyžadovalo veľkú odvahu a veľký optimizmus, pretože už necelý rok konfliktu mal na svedomí státisíce mŕtvych, obrovské straty a pustošenie. Ale autor nemohol v máji 1915 ani len tušiť, že to ešte neuplynula ani len jedna štvrtina vojny. V každom prípade však ide o veľmi pozoruhodný a v súdobej slovenskej publicistike ojedinelý materiál, ktorý by si zaslúžil väčšiu pozornosť vojenských historikov.

Ak chceme stručne zhrnúť a porovnať obidve analýzy, treba poukázať na to, že obaja autori sa čiastočne vo svojich pohľadoch, hodnoteniach a záveroch zhodujú. Rozdiely vyplývajú jednak z odlišnosti ich vedeckej špecializácie, životnej praxe a možností styku s politikmi a predstaviteľmi cudzích krajín, ako aj z možností cestovania a dlhodobšieho pobytu v zahraničí. Napriek tomu, že v týchto bodoch bol mladý slovenský autor znevýhodnený, celkové porovnanie medzi jeho analýzou

a rozborom staršieho a skúsenejšieho českého vedca a politika nevychádza až tak zle. Treba však pripomenúť, že k pomerne dobrej úrovni článku slovenského autora významne prispelo aj to, že mal k dispozícii aj skúsenosti a informácie z takmer celého prvého roku vojny. Obaja pisatelia sa v roku, keď svoje analýzy písali (Masaryk v roku 1914 resp. Ruppeltdt v roku 1915), nachádzali na domácej pôde, t. j. v Rakúsko-Uhorsku, a táto skutočnosť im ukladala istú mieru autocenzúry: predovšetkým kritika Rakúsko-Uhorska a Nemecka nemohla byť dôsledná. Masaryk sa k téme vrátil po svojom odchode do exilu, keď vo svojich memorandách, prejavoch a článkoch už otvorene odsúdil expanzivitu Nemecka a agresívne zámery monarchie proti malému Srbsku a otvorene vyhlásil, že Česi a Slováci sa usilujú o samostatný štát.¹² Ruppeltdt ostal po celý čas vojny doma, ale po vzniku Československa vstúpil ako dobrovoľník (poľný kurát) do armády a pôsobil v radoch turčianskych dobrovoľníkov, pre ktorých zložil aj bojovú pieseň. Za túto jeho činnosť ho aj vyznamenali. To viac ako dostatočne dokumentuje jeho skutočné zmýšľanie a názory na vojnu aj pokiaľ ide o predchádzajúce obdobie počas vojny, keď písal nielen túto svoju analýzu, ale aj ďalšie svoje novinové články o vojne.

POZNÁMKY:

1. T. G. M.: Válka. Čas 28, 1914, č. 251, 20. 8., s. 4–5; č. 257, 23. 8., s. 5–6; č. 259, 24. 8., s. 8; doplnený článok vyšiel ešte aj v časopise *Naše doba* 21, 1914, č. 11, 20. 8., s. 961–979 a v reedícii v knihe *Spisy T. G. Masaryka, zv. 30. Válka a revoluce I. Články – memoranda – přednášky – rozhovory. 1914–1916*. Praha: Ústav T. G. Masaryka; Masarykův ústav AV ČR, 2005, s. 11–27.
2. Článok bol podľa poznámky č. 1 (s. 269) napísaný v máji 1915. To, že sa pod vedenými iniciálami naozaj skrýva Fedor Ruppeltdt, vyplýva z nevydanej autobiografie v jeho pozostalosti, ktorá sa nachádza v Archíve literatúry a umenia v Slovenskej národnej knižnici v Martine (ALU SNK). Za túto informáciu ďakujem doc. PhDr. Milošovi Kovačkovi, CSc. (pozri aj Kovačka 2011).
3. Je veľmi zaujímavé, že ako Masaryk, tak aj Ruppeltdt študovali na univerzitách vo Viedni a v Lipsku, Ruppeltdt navyše ešte aj v Edinburghu.
4. Tejto oblasti venoval Ruppeltdt ešte väčšiu pozornosť vo svojich nasledujúcich článkoch uverejňovaných v Národných novinách a Cirkevných listoch.
5. Analýzy časti historikov a politológov o príčinách vzniku prvej svetovej vojny a s tým spojených ďalších otázkach pozri prehľadne in Vrabel 2012b.
6. Ako je známe, Bulharsko vstúpilo do vojny 14. 10. 1915 a Rumunsko 28. 8. 1916. Dôsledky pozri in Procházka 1986: 486–489, 490–493.

7. Svetový kongres náboženstiev sa konal v Chicagu v roku 1893.
8. Masaryk sa hospodárskemu súpereniu Nemecka a Anglicka podstatne podrobnejšie venuje vo svojom ďalšom článku, ktorý vyšiel anonymne: *Válka a hospodářství: hospodářský boj Anglie a Německa* ([Masaryk] 1914).
9. Masaryk uvádza, že podľa nemeckého *Felddienstordnung* jeden bojový batalión (1000 vojakov) potrebuje denne pri priemernej kvalite dobytky 2 voly, alebo 5 prasiat, alebo 18 teliat (Masaryk 2005: 19, poznámka).
10. Definíciu franktireurstva pozri na <<http://de.wikipedia.org/wiki/Franktireur>>.
11. Obzvlášť rozhodným stúpencom neľútostnej a bezohľadnej ponorkovej vojny bol nemecký admirál Alfred von Tirpitz, náčelník štábu cisárského vojnového námorníctva, ktorý sa už pred vojnou zaslúžil aj za horúčkovitú výstavbu nemeckého loďstva.
12. Už aj v tajnom memorande o rozhovoroch s Robertom W. Setonom-Watsonom v Rotterdame 24. a 25. októbra 1914 a potom, po svojom odchode do zahraničia, už aj vo verejných prednáškach, prehláseniach a článkoch uverejňovaných napríklad v časopise *La Nation* Tchèque, *The New Europe*, Československá samostatnosť a ďalších (Masaryk 2005: 35, 86–87, 94, 100 a d.).

PRAMENE A LITERATÚRA:

- F. R. [Ruppeldt, Fedor] 1915: K úvahám o dnešnej vojne. *Slovenské Pohľady* 35, č. 4–5, s. 267–279.
- Fomin, Alexander Michailovič 2012: Vojenno-političeskije celi Velikobritanii na zaveršajuščem etape pervoj mirovoj vojny. *Novaja i novejšaja istorija* 55, č. 3, s. 72–91.
- Kovačka, Miloš 2011: Fedor Ruppeldt a slovenská kultúra. In: *Fedor Ruppeldt. Život a dielo*. Žilina: Cirkevný zbor ECAV, s. 100–146.
- Krugman, Paul 2008: Gruzie – koniec éry globalizace? *Hospodářské noviny, HN ihned.cz* [online] [cit. 6. 1. 2013]. Dostupné z: <http://ihned.cz/c4--26490240-000000_d>.
- Masaryk Garrigue, Tomáš 1914: Rakousko a Balkán 1914. *Naše doba* 21, č. 11, 20. 8., s. 980–989.
- [Masaryk Garrigue, Tomáš] 1914: Válka a hospodářství: hospodářský boj Anglie a Německa. *Naše doba* 21, č. 12, 20. 9., s. 1106–1113.
- Masaryk Garrigue, Tomáš 1930: *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918*. Praha: Čin; Orbis, s. 10–13.
- Masaryk Garrigue, Tomáš 2005: *Spisy T. G. Masaryka, zv. 30. Válka a revoluce I. Články – memoranda – přednášky – rozhovory. 1914–1916*. Praha: Ústav T. G. Masaryka; Masarykův ústav AV ČR, s. 11–27.
- Procházka, Zdeněk (ed.) 1986: *Vojenské dějiny Československa. II. díl (1526–1918)*. Praha: Naše vojsko.
- Vácha, Dalibor 2011: Na Dálném východě. Sonda do každodennosti československých legií v Rusku. *Národopisná revue* 21, č. 3, s. 181–191.
- Vrábel, Ferdinand 2012a: M. R. Štefánik a hlasistické hnutie. *Slovenský prehľad* 98, č. 1–2, s. 29–48.
- Vrábel, Ferdinand 2012b: Prvá svetová vojna ako miesto obnovujúcej sa historickej pamäti? *Vojenská história* 16, č. 4, s. 108–123.

Summary

The First Czech and Slovakian Analyses of “The Great War” from 1914–1915: Tomáš Garrigue Masaryk and Fedor Ruppeldt

The author devotes himself to two analyses from the first period of the War – the Czech one by T. G. Masaryk, and the Slovak one written by Fedor Ruppeldt. Both analyses constitute an important historical document about how the contemporaries felt the initial stage of the War; they show many similarities but also differences. The authors partially are in agreement about their views, assessments, and conclusions; however, they partially differ from each other. They analyse the issue of the outbreak of the War, they partially even reflect on the responsibility for the outbreak of the War – to the extent allowed by limited possibilities given by the cautiousness because of the war censorship – and they try to come to conclusions as to its next development. Differences between the Masaryk's and the Ruppeldt's view of the War arise both from the differences in their professional specialization, life practice and opportunities to be in contact with politicians and representatives of foreign countries, and from the possibilities to travel; in the case of Ruppeldt also from the absence of his long-time stay abroad.

Key words: World War I; analysis; politics; Tomáš Garrigue Masaryk; Fedor Ruppeldt.

OBRAZ VELKÉ VÁLKY: VÝROČÍ JAKO PŘÍLEŽITOST K REVIZI HISTORICKÉHO VĚDOMÍ?

Jiří Hanuš – Petr Husák

Výročí zahájení první světové války v létě roku 1914 přineslo nebyvalé množství článků, knih, rozhlasových a televizních pořadů, odborných i popularizačních akcí, světských i církevních shromáždění. Není možné si v té záplavě nepoložit otázku, proč se tak mohutným mnohohlasem připomínalo a připomíná právě toto výročí, ba zda jistým „znamením našeho času“ není určitá historizace našeho vědomí, jež má příčiny, které stojí za prozkoumání.¹ Než vyslovíme určitou tezi, chceme se vyjádřit především ke konkrétním reminiscencím první světové války, které mají evropskou dimenzi, a k jejím českým specifickým.

Obecně by se dalo říci, že připomínka významných „celonárodních“ výročí má nejen odbornou, ale společenskou dimenzi, a to na rozličných úrovních. Především je zapotřebí zmínit konkrétní společenskou objednávku, při níž je často na pořadu dne záměr konkrétních politických skupin. Vedle toho je však možné zmínit jistý stereotyp, který vede k tomu, že se pravidelně připomínají národní příběhy, tedy jisté ideové konstrukty, které slouží k vytváření a udržování společenské identity, nebo se o to přinejmenším pokoušejí. Přitom se často zmiňuje problematičtější teze, že u výročí jde o to, aby jisté historické vědomí neztratila mladá, nastupující generace. (I když není možné úspěšně zpochybnit tento aspekt; je víc než problematičtější, že učení a „výchova historií“ má tento přímý, kontinuální charakter. Je to spíše tak, že každá generace a každý jednotlivec si musí svou interpretaci vytvářet sám a že postoje generací starších v tomto procesu sehrávají možná důležitou, ale nikoli výsadní roli.) Jistou, někdy podceňovanou úlohu mají výročí také proto, že veřejným slavením umožňují, ba vytvářejí formy společenské koheze. Zdálo by se na první pohled, že výročí vypuknutí tak hrozného konfliktu, jako byla první světová válka, má ke slavení tohoto typu daleko, ale opak je pravdou. Mnoho vzpomínkových akcí tohoto roku má právě tento kohezní charakter: například různé oslavy průjezdu kočáru Františka Ferdinanda d'Este vesnicemi spojené s trhy a hasičskými přehlídkami má tento nepřehlédnutelný rys, a to zmiňujeme pouze jeden, poměrně jednoduchý příklad.

Vedle jisté stereotypičnosti (klíčová výročí se slaví každoročně nebo přinejmenším v periodických termínech) má slavení výročí značný potenciál, který spočívá ve vlastní, dopředu neodhadnutelné dynamice připomínání konkrétní události. Tento potenciál je mnohovrstevnatý. Stereotypní slavení může být konfrontováno s nějakou novou interpretací události, proti oficiálním a veřejným oslavám se mohou postavit oslavy „neoficiální“ s provokativním nábojem, odborné i popularizační snahy mohou vést k prolomení jistých odborných a společenských tabu. I v tom mohou být silně přítomny politické a ideologické vlivy. Navíc: historie mnoha událostí tohoto typu nás přesvědčuje o tom, že jejich vlastní dynamika byla mnohdy podceněna. Výročí se mohou stát „spouštědlem“ politických a společenských změn. Jako dobrý příklad může posloužit výročí listopadu 1939, připomínané pražským studentským průvodem v roce 1989, které se v důsledku vlastní dynamiky a společenské situace rozvinulo do celonárodních antirežimních protestů a posléze vedla ke změně celého společenského systému a jeho dominantní ideologie.

Nemyslíme si, že by vzpomínka na vypuknutí první světové války měla podobné konsekvence. Má však též svou vlastní dynamiku, jež se projevuje v odborném i laickém prostředí a jež je vedle dopředu připravených scénářů nepřehlédnutelná. Má také zřejmě své vlastní hlubiny, tj. příčiny, které nejsou vidět na první pohled. V několika dalších odstavcích tohoto textu chceme zmínit některé aspekty této dynamiky.

Dříve než tak učiníme, je důležité upozornit na problematičnost některých pojmů, které v textu používáme. Jedná se o obtížně definovatelné pojmy jako „veřejnost“ či „veřejné mínění“, které jsou však v běžném jazyce velmi rozšířené. Uvědomujeme si nebezpečí přílišné generalizace dané terminologie a potřebu zacházet s ní s opatrností (srov. Jiráček – Köpplová 2007: 91–92). Na druhé straně se domníváme, že pro historickou práci je typické, že tyto pojmy nemůže definovat nějakým „ideálním“ a obecně platným způsobem – vždy si totiž uvědomuje jejich časovou a místní podmíněnost (srov. Veyne

2010: 177–184). Obdobně explicitně chceme zmínit problém, který je dán minimálním odstupem od sledovaných fenoménů: čas ukáže, zda naše předběžné teze měly trvalejší hodnotu, či zda vystihly pouhou „pěnu dní“.

Napojení na evropskou diskusi: Náměsíčníci

Asi nejdiskutovanější knihou v evropském prostředí tohoto roku je publikace s názvem *Náměsíčníci* australského historika Christophera Clarka. O ní se hojně mluvilo nejen v Británii (originál je v angličtině²), ale zejména v Německu, kde byla vnímána jako jistá relativizace německé „Hauptverantwortung“. Rozvířila docela důležitý rozhovor nejen mezi historiky válečných událostí, ale svým mezioborovým přesahem také diskusi mezi historiky společenských věd vůbec. Ba co více, svou aktualizací přispěla k řešení nesnadných otázek, které se týkají možnosti užívání historických analogií. Jak připomněl český historik Jan Adamec (Adamec 2014: 24/IV), Clark se pustil do aktualizace velmi razantně – rok 1914 se mu zdá velmi podobný problémům současnosti v oblasti politiky, diplomacie, mentalit, ale například i rozšířením aktuálních podob terorismu. Dovedná aktualizace udělala z historika během roku mediální hvězdu, což nám ale nebrání jeho titul náležitě ocenit. Snad nejdůležitější je to, že znovu položil otázku nevyhnutelnosti války – jinými slovy: kdo, kdy a jakým způsobem jí případně mohl zabránit. Clark ostatně rozvinul dovedně přístupy, které razí v britském a americkém prostředí dlouhodobě historik skotského původu Niall Ferguson, který mluví o různých „scénářích budoucnosti“ umožňujících historikovi, který se snaží pochopit minulé myšlení lidí, představit si různé alternativy, k nimž mohli lidé v minulosti dospět. Ferguson to říká těmito slovy: „...kombinace pochopení složitosti a re-imaginace minulého života se mi zdá být nesmírně cennou kombinací dovedností. Je podle mého názoru spolehlivější než mnohem formálnější formy společenských věd, je to cesta k pochopení budoucností (v plurálu), protože neexistuje nic takového jako budoucnost v singuláru. Je tu jen mnoho budoucností, a všichni společně si můžeme vybrat, nebo alespoň se snažíme vybírat prostřednictvím kombinace našich rozhodnutí, která produkuje jen jednu budoucnost, která se stane.“ (Ferguson 2010) Badatel je ostatně také známý autor knihy o první světové válce, vydané v několika jazycích včetně češtiny (Ferguson 2004). V ní mimo jiné dokládá, že válka nebyla nevyhnutelná, ale že k ní došlo – jak prostá a přitom evidentně pravdivá

interpretace! – chybnými rozhodnutími tehdejších politiků, na něž měly značný vliv jejich vojenské štáby a generalita. Pro historiografii je typická pluralita přístupů, proto není divu, že Clark si našel také již svého „Anticlaraka“ v podobě známé práce Maxe Hastingsse s názvem *Katastrofa* (2013), ve které autor odmítá označit dobové vlády za „náměsíčníky“ a za hlavní viníky války označuje Německo a Rakousko-Uhersko. O vstupu Velké Británie do války se vyjadřuje kladně a odmítá relativizaci smyslu boje britských vojáků v této válce. Jde tedy o pokračování debaty o „Schuldfraße“ a také o specificky britskou diskusi o smysluplnosti vstupu do války.

Český pendant k evropským diskusím existuje, ale je samozřejmě skromnější. Na tomto poli se zhodnocuje především celoživotní dílo významného českého historika Bedřicha Loewensteina, který značnou část svého života prožil v Německu. Ten se zasloužil o analýzu nejen válečných katastrof 19. a 20. století, ale i způsobů jejich interpretace v souvislosti s nástupem fašismu a nacismu. Navíc dokázal konkrétní historické události spojit s teoretickými východisky badatelů, především s teorií modernizace a významu válečných střetnutí pro modernizaci společnosti. To umožnilo položení principiální otázky, která souvisí nejen s historií, ale s filozofií a psychologií, totiž otázky po racionalitě a iracionalitě celé moderní doby s jejími excesy. V pojmu „ambivalence moderny“ dokázal Loewenstein vystihnout modernizační charakter válečných střetů i jejich destruktivní dopad na politiku. Například pozitivní sociální koheze vyvolaná konflikty mezi státy může mít i odvrácenou tvář, desintegraci morální, sociální a národnostní. Loewensteinovou zásluhou je tudíž beze sporu to, že dokázal, aby „český odborný hlas“ zazněl v celé Evropě, neboť jeho vzdělání a mezioborový záběr mu umožnil kvalitní a kritické zhodnocení západoevropských diskusí o válce, násilí a ideji pokroku v dějinách. Tento autor také dokázal přemýšlet v širších souvislostech, což například dokazuje citát z jeho článku *Paradigma války ve 20. století*: „Zlidovění války znamenalo, že proti sobě nestojí jen armády, ale podstatné části obyvatelstva obou stran, vyžadovalo morální či ideologickou ‚indoktrinaci‘ – jakousi diabolizaci protivníka, vůli jej zničit, která pak znesnadňovala jednání o kompromisní mír a vyžadovala bezpodmínečnou kapitulaci. Tato tendence, která se ohlašovala už ve velmi krvavé americké občanské válce, kdy Sever se pokoušel zrevolucionovat odštěpenecký Jih. Zvláště francouzská revo-

luce ve své jakobínské fázi organizačně a propagačně mobilizovala všechno obyvatelstvo, ale načas smazaná hranice mezi armádou a civilní společností se za čas váhavě obnovovala a s ní ideologizované formy ‚kabinetní politiky‘, k níž patřil určitý ohled na protivníka, příznačný pro Vídeňský kongres 1815...“ (Loewenstein 2003: 33) Příspěvek B. Loewensteina zaznívá v českém historickém prostředí již delší dobu a je dnes již začleněn do domácího výzkumu, který provádí zejména Ivan Šedivý, Jan Gebhard a další historici, kteří se pokoušejí s mohutným Loewensteinovým dílem vyrovnat prostřednictvím kolokvií pořádaných k autorovým životním jubileím.³

Nové interpretace a porušení tabu

Velká válka je i českým příběhem v tom smyslu, že zasahuje do samotného jádra velkého vyprávění o vytváření českého národa, tedy o jeho „vysvobození ze staleté poroby“ a vyprávění o vzniku novodobého československého státu v roce 1918 jako vyvrcholení českých emancipačních snah. Tento zakladatelský čin je samozřejmě spojen především se jménem Tomáše G. Masaryka, s českými legiemi a jejich sibiřskou anabází a tradičně v menší míře s domácím protirakouským odbojem. Vážný a tragický aspekt událostí je v českém národním vědomí poněkud zastřen bagatelizujícím hlasem Josefa Švejka, který má tendenci každý velký příběh rozmělnit vypravováním groteskních a paradoxních historek. Napětí mezi utopickým charakterem válečné doby a „každodenním“ Haškovým přínosem zdůraznil na počátku červencového výročí politolog Pavel Barša, který v příloze Lidových novin (Orientace) otiskl článek s názvem *Lenin, Wilson, Masaryk, Hašek*. Tento text je dobrým příkladem odborného přínosu k domácí debatě o tehdejších evropských ideologiích a utopiích či o pozitivně relativizujícím „dobrém vojákovi“, který reprezentuje absurditu války. Je též příkladem prolomení tabu nekritického přístupu části odborné i laické veřejnosti k fenoménu TGM – dokonce se zdá, že titulky i celý článek je napsán do jisté míry jako provokace, zacílená proti domácím stereotypům a klišé, která se stále objevují u některých historiků a publicistů. Článek je totiž zaměřen na srovnání čtyř osobností, přičemž Lenin, Wilson a Masaryk jsou Baršovi reprezentanty soudobých utopií, podle nichž je válka počátkem a znamením světové revoluce, která má sice různé parametry, přesto ale představuje vizi o ukončení všech válek (v případě Lenina bude socialistická revoluce poslední válkou světa,

v případě Wilsona a Masaryka válka vyústí ve zrození nového, demokratického světa, který bude garantovat svými novými institucemi světový mír). Baršův text tedy můžeme číst jako velmi potřebný příspěvek k domácí diskusi o postavě prvního prezidenta, který se stal ikonou reprezentující odboj proti Rakousku-Uhersku, ale i symbolem „humanitního ideálu“, tedy symbolem své vlastní koncepce. Politolog Barša výstižně ukazuje, že Masaryk příliš propadl dualistickému vidění světa rozděleného na demokracii a autokracii, což mělo fatální důsledky i v konstruování poválečného systému: „Trestající mír nucený po první světové válce Německu a množství nových států, jež se vynořily mezi ním a Ruskem, však nejen nebyly schopny dostát deklarovanému principu sebeurčení, ale fakticky ani ukončit válku, byť navenek skončila. Jak věděli Metternich či Bismarck (pro jejichž politiku měli univerzitní profesori Wilson a Masaryk jen slova pohrdání), obnovení mírového pořádku nelze dosáhnout bez toho, že jsou do něj zahrnuty všechny, nebo alespoň většina relevantních velmocí. Vyloučení Německa a Ruska z versailleského systému, spolu s odmítnutím zákonodárců USA na něm participovat, postavilo dva největší státy starého kontinentu a vynořující se globální velmoc mimo něj. Tím z něj učinilo parodii na mír.“ (Barša 2014) Jakkoli P. Barša⁴ sleduje ještě jeden ambiciózní cíl, totiž jistou rehabilitaci „továryšče Gaška“, který byl údajně vyléčen ze všech iluzí o tom, že válka otevírá dveře k budoucnosti, v námi sledovaných souvislostech je jeho příspěvek cenný zejména kritikou vizí sdílených tehdejšími významnými politiky včetně TGM a stále pokračující českou diskusí o fenoménu „Švejk“, která má také již své více než stoleté dějiny a odborné či méně odborné faceti.⁵ V současných diskusích se totiž stále opakují témata loajality českých vojáků v rakouské armádě⁶ a skutečnost, že – při vši genialitě – Hašek nemohl a ani zřejmě nechtěl postihnout celou válečnou realitu. I v těchto prvcích můžeme vidět onen zmíněný přínos „rušení stereotypů“ v rámci výročních oslav. A netřeba snad dodávat, jak je to přinejmenším v odborné diskusi potřebné.

Historikové ovšem zřejmě nechtěli zůstat za politologu pozadu. V tematickém čísle časopisu Dějiny a současnost vyšel například článek odborníka na mezinárodní vztahy a vojenské dějiny Pavla Bělina s názvem *Svoboda znamená neposlušnost* (2014), jenž nejen rozvíjí myšlenky „upozaděných“ mužů 28. října, kteří zůstávají v historické paměti ve stínu TGM, ale rovněž tematizuje hospodářské,

národnostní a politické potíže státu vzniklého v roce 1918, a to prostřednictvím citací ze známých pamětí prvního ministra financí Aloise Rašína. Bělina také připomíná, že sloučením hlediska státoprávního, přirozenoprávního a strategického došlo k vytvoření komplikací, které lze považovat za prapříčinu mnichovské krize. Tedy nejen dílí kritika TGM jako „vítězného nástroje Prozřetelnosti“, ale také částečná kritika jeho politického díla.

Staré Rakousko opět na scéně a fenomén Jiřího Raka

Výročí první světové války má ve střední Evropě jeden podstatný prvek. Připomíná totiž bezprostředně nejen „poslední dny“ rakousko-uherského mocnářství, ale rakouskou říši jako takovou, a to nejen v negativním, ale pozitivním smyslu.⁷ Právě první světová válka totiž klade otázku po příčinách rozpadu monarchie, po politických a společenských parametrech její existence po roce 1848 a zvláště po roce 1860, kdy se obnovil ústavní život. Díky odborným a popularizačním pracím můžeme pozorovat fenomén, který bychom neváhali nazvat „posunem historického vědomí“. Období první republiky, připomínané v poválečném období na jedné straně jako „vzor demokracie“, na druhé straně jako „ostrov buržoazní nedokonalosti“, se dostává z prioritního zorného pole české společnosti, nebo přesněji: první republika se stává pouze jedním z českých demokratických příběhů vedle parlamentního Rakouska přelomu 19. a 20. století. Tento přesun zájmu, respektive „vyrovnání“ odlišných historických období též provází rehabilitace historiků, jejichž zájmy byly v posledních dvaceti letech upnuty na dějiny rakouské monarchie a na rozvoj českého národního hnutí v 19. století. Na tomto místě je zapotřebí zmínit jméno, které může sloužit jako příklad výše řečeného trendu. Historik Jiří Rak, který po desetiletí zkoumá uvedenou tematiku a který se zaměřuje především na české národní mýty a dějiny posledních habsburských panovníků, se stal ve výročním roce takřka „institucí svého druhu“. Je to vlastně docela optimistická zpráva pro všechny, kteří se zabývají dnes poněkud odlehilými a neaktuálními tématy – pokud děláte svou práci s nasazením a poctivě, stačí počkat na nějaké výročí, které vás vyzvedne na výsluní veřejného a mediálního zájmu. Vážně řečeno, fenomén výročí zasahuje nejen do formování historického vědomí české národní komunity, ale také do historického společenství, které má při formování tohoto vědomí nezastupitelné místo. Ještě jde ale o ně-

co jiného, a možná stejně podstatného. Odhalování dějin „starého“ Rakouska umožňuje přerušení diskontinuálního chápání ve smyslu „první republika jako výron demokracie, před ní temno“ a možná dokonce ocenění specifické české cesty k demokracii a vlastnímu státu, která se nepochybně odehrávala v Rakousku a do jisté míry jím byla umožněna. Právě to jsou základní teze J. Raka, které jsou dnes takřka bez výjimky akceptovány jeho kolegy a zřejmě značnou částí veřejnosti. Jeho poslední kniha s názvem *Zachovej nám, Hospodine. Češi v rakouském císařství 1804–1918* možná poněkud jednostranně (což lze vysvětlit dominancí protichůdných výkladů v minulosti), ale velmi přesvědčivě líčí onu českou cestu loajality k rakouskému domu a zejména panovníkovi – takřka až k roku 1918. Vydání Rakovy knihy v roce 2013 předznamenalo výrazným způsobem oslavy v roce 2014 a symbolizuje „návrat Čechů“ – tentokrát nikoli do Evropy, ale do starého Rakouska, které přestává být zastaralé.

Aktivizace široké veřejnosti

Připomínka první světové války má zasáhnout celou veřejnost, což je také zajímavý fenomén. Instituce a média takřka v celé Evropě se předstihují v konání výstav určených pro veřejnost, respektive pro všechny její vrstvy. Je zajímavé, jak i zde se projevují mainstreamové prvky historické vědy. Jako příklad je možné uvést pořady Českého rozhlasu v tomto roce. Vedle zásadního projektu nazvaného *Před sto lety*, který přinesl rozhovory s historiky, žurnalisty a kurátory výstav i komponované pořady o válečných bitvách a osobnostech (panovnících, vojevůdcích i filozofech té doby), se během léta i podzimu výročního roku vystřídala celá škála pořadů, v nichž dostávaly prostor dějiny každodennosti, dějiny ideologií a propagandy, dějiny žen a dějiny regionů, abychom zmínili nejčastější témata, která kopírují současnou historiografickou agendu. V rozhlasových pořadech se také připomínaly akce, aktuální výstavy či přípravy replik (vlak, který používali legionáři na Sibiři; mezinárodní zajatecký tábor). Samozřejmostí byly i pozvánky na různé výstavy a akce v zahraničí – nejčastěji v dostupném Rakousku (Palais Porcia, Leopold Museum, Wiener Rathaus, Stadt- und Landesarchiv Wien etc.), ale často i vzdálenější (Albertinum v Drážďanech, Britská knihovna apod.). Pořady balancovaly na hranici mezi odbornou popularizací (přičemž se nezdá opakují pozvaní badatelé, jejichž počet zdaleka nedostačuje mediálním

potřebám; zmíněný Jiří Rak musí být již notně „mediálně“ unaven, totéž platí o Ivanu Šedivém) a bulvarizací (Radioforum s Romanem Šmuclem). Veškerá mediální show jistě umožňuje mnohé: prezentovat výsledky bádání, i když s nutným zjednodušením, vyjasnění různých názorů a pozic při diskusích, seznámení s regionálními badateli, jejichž dílo není známo v akademických a univerzitních centrech. Rozhlasové a televizní pořady si však kladou za cíl též aktualizaci, která rozvíjí veřejné mínění dnešní doby. Dobrým příkladem jsou například pořady o (nucené) emancipaci žen v důsledku odchodu mužů na frontu, které jsou začleňovány do současných diskusí vyprovokovaných gender studies, nebo pořady o „neukončené válce“, které evokují debaty o roli a trvalosti násilí a válek jako takových.

Co se týče vydavatelské činnosti, uplynulé výročí přineslo i jednu českou nápodobu publikací vyskytujících se hojně v německém jazykovém prostoru – totiž výpravné dílo ve formě speciální přílohy časopisu Xantypa s názvem *První světová válka*,⁸ editovanou historikem Petrem Kourou. Jako je tomu u obdobných německých publikací, i u české obdoby šlo o prezentaci nejen politických dějin, ale o dějiny oblékání, stravování a komunikace. V příloze Xantypy se objevuje i výrazné zdůraznění fotografie jakožto jedinečného pramene k poznání minulosti, což umožňuje skutečnost, že jde ve své podstatě o barevné a na reprodukováné obrazy zaměřené médium.

Církev a válka

Nepřehlédnutelným prvkem připomínky vypuknutí světové války a oslav příjezdu následníka trůnu byla přítomnost významných církevních představitelů. V dením zpravodajství, tisku i na internetu kolují reportáže s obrázky kardinála Dominika Duky sloužícího zádušní mši za Františka Ferdinanda a jeho rodinu na Konopišti, podobně byla sloužena mše za účasti široké veřejnosti v Chlumu u Třeboně, tedy na posledním místě, které stihl následník trůnu u nás navštívit. Na mnoha dalších místech bychom se mohli setkat s podobnými obrázky vážícími se k dalším osobnostem habsburského rodu.⁹ Nutně nemuselo jít jen o společenské akce, ale také o příspěvky církevních představitelů k různým diskusím či sborníkům k první světové válce.¹⁰ Je zajímavé, že jejich role byla při této příležitosti v tak sekulárně naladěné české společnosti, jejíž vztah k církvi byl aktuálně ještě zhoršen kauzou tzv. církevních restitucí, vnímána

přirozeně. A pravděpodobně to není jen tím, že církev ke starému Rakousku prostě patřila. Jaké funkce její přítomnost během tohoto výročí tedy vlastně splňovala?

Jsou to minimálně tyto tři základní: pietní, morálně-výchovná a zpřítomňující tradici. Církev skrze své církevní představitele nepochybně splnila důležitou roli při vzpomínání na oběti války. Ukazuje se, že jako zprostředkovatelka piety je církev i v naší společnosti akceptována. A nejde jen o církev katolickou. Tuhle funkci mohou splňovat církve jako celek, jak se ukázalo například během pietní vzpomínky v Národním památníku na Vítkově, kde významnou část programu vyplnila modlitba, kterou společně přednesli vojenští kaplani různých konfesí.¹¹ Církve mohou také splňovat funkci zprostředkovatelky morálního poučení ze sto let starých událostí. Dominik Duka tak mohl na konopištském zámku varovat před novodobým terorismem a fanatismem a plédovat pro kvalitní vzdělání jako účinný lék na tyto společenské hrozby. Rovněž mohl poukázat na aktuální situaci v Evropě, ze které je zcela patrné, že mírový stav je něco, o co je třeba odpovědně pečovat.¹² Třetí funkce je ale možná nejzajímavější. Od církve se očekává schopnost vybrat něco podstatného z pokladu svých tradic a ve vhodném okamžiku to nabídnout široké veřejnosti. Jedním z možných příkladů je starobylá myšlenka zádušní mše (v našem případě za následníka trůnu). Právě zádušní mše, které tvoří nedílnou součást různých společenských slavností, hrají důležitou roli „zpřítomňovatele“ minulosti, dávají těmto slavnostem charakter reálnosti, vážnosti a mohou také posilovat náš vztah k připomínané tradici.

V této souvislosti můžeme zmínit ještě i jinou, tentokrát dlouhodobější tendenci, která se však v poslední době těší větší pozornosti. Máme na mysli úsilí některých skupin¹³ v rámci katolické církve, které pracují na popularizaci, rehabilitaci či jistém zdůraznění zbožnosti a mírumilovnosti posledního rakouského císaře Karla I. a jeho rodiny. Jejich největším úspěchem je přirozeně Karlovo blahořečení papežem Janem Pavlem II. v roce 2004. Nejvýraznější ze zmíněných skupin či sdružení je Modlitební liga císaře Karla za mír mezi národy, která se může pochlubit vlastní spiritualitou i několik desetiletí dlouhou historií. Její zemská pobočka byla u nás zřízena v roce 2011.

Výročí, kolektivní paměť a symbolika identit

V souvislosti s připomínáním stoletého výročí vypuknutí první světové války nelze přehlédnout ohlas, který

zaznamenaly různé historické rekonstrukce příjezdu následníka trůnu Františka Ferdinada d'Este s doprovodným programem a jarmarky. Na scénu se vrátily pestrobarevné rakouské uniformy, dámská móda sklonku existence starého Rakouska a již zmínění církevní hodnostáři sloužící slavnostní bohoslužby. Podstatný je fakt, že původně zamýšlená pravděpodobně spíše pietní připomínka násilné smrti Franze Ferdinanda a jeho choti a rovněž i obětí válečného konfliktu se na mnoha místech republiky¹⁴ spontánně rozvinula do „lidové“ oslavy s jedinečnou možností osobního setkání s následníkem trůnu. Nevýznamná není ani skutečnost, že fikce či hra, na které se podílejí zejména různí fanoušci vojenských uniforem a starého válečnictví, nenápadně přechází v realitu, a to zejména díky zmíněným zádušním mším. Zde již nevystupují herci, ale skuteční církevní hodnostáři, jež splňují roli zprostředkovatele tradice a zároveň propojují aktuální dění se zemřelými představiteli monarchie či s našimi příbuznými, kteří ve válce padli.

Odborníci zabývající se sociální antropologií, otázkami kolektivní paměti a proměnami sociálních identit nás poučují o tom, že každá vzpomínka, která je obecněji sdílena a již je dopřáno zhmotnění skrze společenské oslavy, rituály či gesta, je součástí konkrétního konceptu či mytologického rámce, jenž je sociálním konstruktem, do jehož kontextu musí daná vzpomínka zapadat. Takový koncept je společensky významný primárně vzhledem k současnosti (Horyna 2010: 29), kdy ritualizovanou vzpomínkou utvrzujeme sdílenou kolektivní identitu, a povzbuzujeme se tak v úkolu pokračovat v rozvíjení konkrétního odkazu, jenž tvoří její jádro. Proto nás výše popsaná vzpomínka na „rakouské“ období našich dějin a její ohlas nutí k otázkám, co se to vlastně děje s identitou, již obvykle nazýváme „národní“. Proč se právě staré Rakousko těší takovému zájmu a proč právě teď? Vždyť vše mohlo proběhnout v mnohem komornější variantě. Nebo musíme vzít v úvahu ještě jiné faktory?

V postkomunistickém období se česká společnost přirozeně vyrovnávala s potřebou nově definovat svoji kolektivní identitu, která by splňovala výše zmíněnou „kohezní“ funkci. Řešení se našlo v návratu k jednomu staršímu „mýtu“, jenž byl doplněn novým. Tím prvním je 28. říjen a oslava založení Československa s předáváním státních vyznamenání. Druhým se stal 17. listopad jako připomínka boje za svobodu. Kolem těchto dvou slavnostních dnů se soustředila převládající masarykov-

sko-havlovská tradice oslavující českou státnost a boj za svobodu člověka i společnosti proti jakékoli formě totality. Po pětadvaceti letech od revoluce však pozorujeme jistý posun. První z obou „mýtů“ jako příliš úzce vymezený odkazem na první republiku se zdá dnes nedostatečný, druhý, listopadový, zase přestává plnit funkci společenského tmelu. Výročí si sice stále připomínáme, ale jednotný zakládající příběh byl do značné míry zpochybněn. Minimálně od roku 2012 je tento den využíván různými společenskými a politickými skupinami například jako příležitost k demonstracím vůči vládě. Výdobytky politopadového vývoje a takřka i sám Listopad 1989 jsou relativizovány. Část společnosti toleruje účast předlistopadových vládců na výkonu moci. Podíl těch, kteří život v minulém režimu znají ze své zkušenosti, pomalu klesá a svoboda se stala samozřejmostí. Otevřenou otázkou tedy zůstává, co bude podstatou obecně sdílené identity, jež dává smysl našemu snažení v přítomnosti. Čím bude definována? Můžeme tuto úvahu uzavřít tvrzením, že výše popsaný proces vytváří jistý prostor, který je nutno nějak zaplnit. Proč by ale měla být řešením ritualizovaná vzpomínka na staré Rakousko?

Nejen v naší společnosti můžeme pozorovat oblibu vytvářet rodinné genealogie a sestavovat rodokmeny, což přispívá ke kohezi v užším rodinném rámci. Speciálně v zemích, které si prošly komunistickou totalitou, došlo ke značnému rozbourání rodinných vazeb či vazeb k místu narození. Proto se poté, co se po pádu režimu společnost nabažila množství nových možností, cítí mnozí vytržení ze svých kořenů a obrací se k rodinným tradicím a vzpomínkám. A v tomto často velmi osobním, intimním hledání narážíme také na příběhy našich vzdálenějších příbuzných, kteří se účastnili první světové války. Většina z nás nemá v rodině legionáře, ale vojáky, kteří válkou prošli, nebo v ní padli jako příslušníci rakouské armády a často zůstali hrdí na své spolubojovníky, mužstvo či baterii. Přestože vzpomínka na tyto příbuzné už většinou netvoří přímou součást naší „generační“ či „komunikativní“ paměti tak, jak ji definuje ve svých pracích Jan Assmann (2001: 48), jejich osudy pravděpodobně nezůstávají bez ohlasu. Připomínají nám je také všudypřítomné pomníky padlých, jež byly letos rovněž v různé formě tematizovány.¹⁵ Možná právě tato tradice latentně přežívá i v naší kolektivní identitě, jen stále příliš nevíme, jak s ní naložit, jak ji celospolečensky sdílet a připomínat, když nezapadá do konceptu české

národní identity. Tito vojáci přece bojovali na „špatné“ straně. Břetislav Horyna v úvaze o zákonitostech utváření sociálních identit upozorňuje, že „historické události, postavy, texty, které jsou z aktuální informace vyčleněné, čili mají status ‚zapomenutosti‘, nejsou natrvalo ztracené, neobnovitelné, ale jsou pouze nečinné. Nemají svého aktuálního kulturního nebo společenského adresáta, ale přesto nadále existují jako jakási kulturní rezerva. Negativně uchovávané vzpomínky, tzn. latentně zapomenuté události, mohou být znovu aktivovány a mohou začít kulturně působit. Stačí, aby se pozměnil koncept, do kterého budou zapadat, a tomu, co bylo zapomenuto, čili tvořilo kulturní rezervu, se začne přisuzovat význam...“ (Horyna 2010: 39). A klasik bádání o kolektivní paměti Maurice Halbwachs doplňuje: „Historie není celá minulost, ale není ani tím, co z minulosti zbude. Jinými slovy, vedle historie psané existuje historie živá, která prochází a obnovuje se napříč časem a v níž můžeme nalézt celou řadu dřívějších proudů, které zmizely pouze zdánlivě.“ (Halbwachs 2009: 108) Jestliže tedy vzpomínka na období konce rakouské monarchie nabyta letos charakteru obecněji sdílené slavnosti, stala se společensky relevantní. A jestliže je každá taková společensky významná vzpomínka projevem konkrétního ideologického konceptu (kolektivní identity), mohlo by to znamenat, že utváření a redefinování české národní identity dvacet pět let po revoluci stále pokračuje a nabývá nových podob. Jedním z faktorů spolupůsobících v tomto procesu může být i prostá lidská touha začlenit do kolektivní paměti vzpomínku na naše předky „bojující za císaře pána“.

Pokud by se koncept české identity opravdu rozšířil o potřebu připomínky tradic starého Rakouska, mohlo by to mít několik výhod. Jednak by to svědčilo o naší schopnosti vzít některé tradice, proti nimž jsme se dříve vymezovali, na milost. To je významné ve smyslu integrace starších období českých dějin do našeho povědomí, což například tradice 28. října a vzniku Československa tak dobře neumožňuje. Období posledních zhruba šedesáti let monarchie je vzhledem k současnosti podstatné jako inspirativní příklad trpělivého vytváření demokratických mechanismů, jako škola demokracie a postupného přebírání odpovědnosti za výkon vlády od místní úrovně až po tu národní či dokonce nadnárodní. Zároveň se jedná o období, jež poskytlo kontext, v němž se česká národní identita utvořila. Dále by bylo možné v takto nově definovaném konceptu české identity snáze sdílet příběhy na-

ších dědů bojujících v rakouské armádě za první světové války. Možnost ztotožnění s podobnými příběhy posiluje pocit zakořeněnosti a přináležitosti k minulosti, čímž je podpořeno i vědomí kontinuity dějin, které je podstatné pro sdílení odpovědnosti za současnost.

Závěrečné teze

Vraťme se k úvodní otázce. Co znamená tak silné připomínání minulosti, jako je tomu při výročí první světové války? Na odborné úrovni má poměrně zřejmé pozitivní i negativní aspekty. Historikové a badatelé dalších společenských oborů jsou vyzváni k prezentaci a formulování svého poznání, svých tezí i domněnek. Konfrontování se zájmem politiků, médií a veřejnosti ze sebe často vydávají vše, co je v jejich silách. Na druhé straně v důsledku neustálého „slavení“ musejí opouštět svá vlastní aktuální témata a mediální vír zvláště některým z nich nedá vydechnout. Staré přísloví „čeho je moc, toho je příliš“ by se patrně dalo aplikovat právě na historiky, kteří absolvují za jeden rok desátou konferenci, která je pouze jasnou variací na jedno téma. Dalo by se mluvit o celkovém „vyprázdnění zásobárny“, kterou má každá odborná komunita k dispozici – do prezentací jsou totiž zapojeni takřka všichni, nejen odborníci na velkou válku. Je otázka, zda na odborníky nepadne po takovém slavení kocovina.

Je tu ovšem i rovina veřejná. Odpovědět na otázku, zda se jedná v první řadě o autentickou společenskou poptávku po historických tématech, je irelevantní a do jisté míry nerealistické. Agendu v tomto ohledu nastoluje především „čtvrtá moc“ naší doby, která mimochodem proniká i do ostatních. Touto mocí jsou média, která mají značnou schopnost ovlivňovat veřejné mínění a konečně i historickou komunitu jako takovou. Důležitou vlastností masových médií je schopnost mediace, tedy „zvýznamňování“ konkrétní události, příběhu či jakékoli jiné sociální skutečnosti (Jirák – Köpplová 2007: 45-46). Značný zájem médií různého druhu – od tradičního tisku, televize, internetu, sociálních sítí či rozhlasu až k prostředkům městské hromadné dopravy¹⁶ – o téma stoletého výročí počátku velké války posiluje jeho význam a společenskou relevanci. Média mají také schopnost dodat abstraktním pojmům či obsahům konkrétní podobu. Podstatný je obraz, pod nímž si daný pocit či aspekt kolektivní identity budeme pamatovat. Takový obraz pak zprvu těžko uchopitelnou myšlenku zhmotňuje, zjednodušuje a umožňuje její obecnější sdílení. Zvláště v přípa-

dě dotvoření konkrétního obrazu k již několikrát zmíněné vzpomínce na staré Rakousko sehrála média klíčovou roli. Neměla to ale až tak složité, protože rakouské uniformy různého druhu či dobová móda jsou z dnešního pohledu „chytlavé“. Zajímavou úlohu sehrály například i sociální sítě (jejichž podstatou je sdílení obrazu), kde je možné sdílet fotografie či videozáznamy všech výše zmíněných akcí, přičemž je zajímavé, že se tyto snímky různých postav v rakouských uniformách vlastně prolínají s fotografiemi a texty historickými, a tak dochází k mísení minulosti s přítomností či fikce s realitou, což je ve „facebookové“ virtuální realitě často jen stěží oddělitelné. Otevřenou otázkou zatím zůstává, nakolik může nabýt současný zájem o staré Rakousko trvanlivějšího charakteru, nebo nakolik bude naopak překryt například oslavou jiného výročí či jinými mediálními obrazy tak, jak na to tezí o „popular cultural memory“ upozorňuje například německá profesorka anglofonní literatury a kultury Astrid Erllová (Erll 2008).

Mediální smršť vzhledem k výročí války však nelze hodnotit pouze negativně. Umožňuje například pro-

střednictvím knižního trhu připomenout klasiky oboru a vyprovokovat zajímavé akce. Díky celoevropskému zájmu může také poukázat na zajímavé paralely, ale i odlišnosti slavení výročí v různých evropských zemích. Díky diskusím může učit a kultivovat umění dialogu.

Je zapotřebí se ale ptát, zda upřílišněná historizace našeho vědomí a neustálé se obírání minulostí není v mnohém směru zavádějící. Je to dobře pozorovatelné například v oblasti až příliš častých aktualizací a na zjednodušujících historických analogiích se současností, což je u mediálních struktur nevyhnutelné – a čemu se někdy nemohou vyhnout ani samotní odborníci, kteří se touží vyslovit ke své přítomnosti. Paralely s minulostí jsou občas vedeny s brutální přímočarostí, což „čtení přítomnosti“ spíše ztěžuje. Na druhé straně se nelze zbavit pocitu, že úporné zabývání se historií a především jedním historickým tématem může zatížit veřejnost a konečně i odbornou komunitu představou, že se historie „dělá“ podobně jako moderní politika – od kauzy ke kauze, od výročí k výročí.

Článek vznikl jako součást řešení projektu Grantové agentury ČR, reg. č. 14-36521G Centrum pro transdisciplinární výzkum kulturních fenoménů ve středoevropských dějinách: obraz, komunikace, jednání.

POZNÁMKY:

1. Poměrně nečekaným jevem byly už celoroční a „celonárodní“ oslavy výročí slovanských věrozvěstů sv. Cyrila a Metoděje, jejichž symbolickým vyjádřením byly veliké billboardy umístěné u českých dálnic.
2. Originál knihy nese název *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914* [lb. m.]: Harper, 2013). Český překlad srov. Clark 2014.
3. U této příležitosti uspořádal Kabinet dějin vědy ÚSD AV ČR, v. v. i., ve spolupráci s Československým dokumentačním střediskem, o.p.s., a nakladatelstvím OIKUMENÉ jednoduché kolokvium Dějiny víry v pokrok, které se konalo 16. 6. 2009 v Praze ve Vile Lanna za přítomnosti jubilanta, řady jeho přátel, kolegů a dalších hostů.
4. Tento Baršův text by měl být podle informací LN rozveden v knize *Cesty k emancipaci*, kterou chystá k vydání nakladatelství Academia.
5. Srov. Pelánová 1998 nebo např. Hodík – Landa 2006.
6. Např. Fučík 2014.
7. Jedním z mnoha možných příkladů probíhající společenské diskuse je text politologa a publicisty Romana Jocha, který relativizuje mýtus Rakouska jako „žaláře národů“ a naopak velmi pozitivně hodnotí posledních sto let existence monarchie. Navíc se snaží ukázat, že Rakousko bylo během politické krize v létě 1914 oprávněno v Srbsku intervenovat: Joch 2014.
8. Srov. Xantypa, speciální vydání (*První světová válka. 100 let od vypuknutí válečného konfliktu, který změnil svět*), vyšlo 24. 6. 2014.

- Viz Koura 2014. Na tomto čísle se podíleli historikové Martin Franc, Jan Galandauer, Martin Kovář, Pavlína Kourová, Antonín Kudláč a další.
9. Např. akce „Audience u císaře Karla I.“ v Brandýse nad Labem za účasti českých biskupů i významných duchovních ze zahraničí. Srov. *Audience u císaře Karla I.* [online] [cit. 13. 10. 2014]. Dostupné z: <<http://audience-brandys.cz/pozvanka-na-udienci/>>.
 10. Viz např. pastýřský list Dominika Duky publikovaný ve sborníku Institutu Václava Klause (Duka 2014).
 11. „Pietní vzpomínka na Velkou válku.“ *Česká televize* [online] [cit. 13. 10. 2013]. Dostupné z: <<http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10101491767-studio-ct24/214411034000069-pietni-vzpominka-na-velkou-valku>>.
 12. „Kardinál Duka odsloužil na Konopišti zádušní mši za Františka Ferdinanda d'Este.“ *Český rozhlas* [online] [cit. 13. 10. 2013]. Dostupné z: <http://www.rozhlas.cz/zpravy/regiony/_zprava/kardinal-duka-odslouzil-na-konopisti-zadusni-msi-za-frantiska-ferdinanda-deste--1368469>.
 13. Jde konkrétně o Modlitební ligu císaře Karla za mír mezi národy a Sdružení pro blahřečení císařovny a královny Zity, manželky a matky. Některé jejich aktivity jsou pořádány také ve spolupráci se Sdružením monarchistů.

14. Např. „Vítání následníka trůnu v Benešově.“ *Tyden. cz* [online] [cit. 13. 10. 2013]. Dostupné z: <http://www.tyden.cz/fotogalerie/obrazem-mym-narodum-po-sto-letech-benesov-vital-naslednika-trunu_6713/?imgOffset=7#thumbs>. Nebo *Sarajevské manévry* v Brně z 28. 6. 2014 [online] [cit. 13. 10. 2013]. Dostupné z: <<http://www.manevrybrno.cz/>>.
15. Za všechny uvedme např. televizní pořad *Pomníky* z cyklu *Naše Velká válka: Česká televize* [online] [cit. 13. 10. 2013]. Dostupné z: <<http://www.ceskatelevize.cz/porady/10877203125-nase-velka-valka/7850-pomniky/>>.
16. Zde máme na mysli tramvaje vyzdobené pestrobarevnou propagací celostátního projektu výstav „Velká válka“, které utvářejí kolorit brněnského prožívání letošního výročí.

PRAMENY A LITERATURA:

- Adamec, Jan 2014: Slepě kráčíme do Velké války. *Orientace*, příloha Lidových novin, 28. 6., s. 24/IV
- Assmann, Jan 2001: *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor.
- Barša, Pavel 2014: Lenin, Wilson, Masaryk, Hašek. *Orientace*, příloha Lidových novin, 28. 6., 22/II.
- Bělina, Pavel 2014: „Svoboda znamená neposlušnost“. Co jsme roku 1918 ztratili a co získali. *Dějiny a současnost*, č. 6, s. 10–13.
- Clark, Christopher 2014: *Náměsíčníci. Jak Evropa v roce 1914 dospěla k válce*. Praha: BB/Art.
- Duka, Dominik 2014: První světová válka otřásla vírou v dobrého Boha. In: Loužek, Marek (ed.): *Sto let od počátku první světové války*. Praha: IVK, s. 113–115.
- Erl, Astrid 2008: Literature, Film, and the Mediality of Cultural Memory. In: Erl, Astrid – Nünning, Ansgar (eds.): *Media and Cultural Memory/Medien und kulturelle Erinnerung*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, s. 389–398. Dostupné z: <http://michaeljgoodnight.com/_Memex%20Books/Netzach-Hod/Media-and-Cultural-Memory.pdf>.
- Ferguson, Niall 2004: *Nešťastná válka*. Praha: Dokořán.
- Ferguson, Niall 2010: „The Big Think Interview With Niall Ferguson“. *Big Think. Smarter Faster* [online] [cit. 9. 10. 2014]. Dostupné z: <<http://bigthink.com/videos/big-think-interview-with-niall-ferguson>>.
- Fučík, Josef 2014: Čeští vojáci ve víru světové války 1914–1918. *Živá historie*, č. 6, s. 46–49.
- Halbwachs, Maurice 2009: *Kolektivní paměť*. Praha: Slon.
- Hastings, Max 2013: *Catastrophe: Europe Goes to War 1914*. London: William Collins.
- Hodík, Milan – Landa, Pavel 2006: *Švejk – fikce a fakta*. Praha: Naše vojsko.
- Horyna, Břetislav 2010: Memoria jako kategorie záchrany. *Sociální studia*, č. 1, FSS MU, s. 27–42.
- Jiráček, Jan – Köpplová, Barbora 2007: *Média a společnost. Stručný úvod do studia médií a mediální komunikace*. Praha: Portál.
- Joch, Roman 2014: „Sto let od ‚mokré práce‘ v Sarajevu.“ *Občanský institut* [online] [cit. 14. 10. 2014]. Dostupné z: <<http://www.obcinst.cz/sto-let-od-mokre-prace-v-sarajevu/>>.
- Koura, Petr (ed.) 2014: První světová válka. 100 let od vypuknutí válečného konfliktu, který změnil svět. *Xantypa*, speciální vydání, 24. 6.
- Loewenstein, Bedřich 2003: Paradigma války ve dvacátém století. In: Gebhard, Jan – Šedivý, Ivan (eds.): *Česká společnost za velkých válek 20. století*. Praha: UK, s. 33–44.
- Pelánová, Anita 1998: Rakušan Švejk. Němci, Rakousko a Německo ve švejkovské optice. In: Křen, Jan – Broklová, Eva (eds.): *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*. Praha: Karolinum, s. 93–100.
- Rak, Jiří 2013: *Zachovej nám, Hospodine. Češi v rakouském mocnářství 1804–1918*. Praha: Havran.
- Veyne, Paul 2010: *Jak se píšou dějiny*. Červený Kostelec: Pavel Mer-vart.

Summary

The Picture of the Great War: the Anniversary as an Occasion to Review the Historical Consciousness?

The anniversary of the outbreak of the First World War in 1914 brought a plethora of articles, books, radio and television programmes, professional and popularizing events, profane and religious meetings. It is impossible not to ask a question why this particular anniversary was and still is remembered by such a powerful polyphony; in fact whether a certain historicizing of our consciousness, the causes of which are worth researching, is not a “sign of our time”. After a short introduction into the theoretical frame of the problem, the authors research this issue on the following levels: European discussion and its responses within the Czech environment (novel *Náměsíčníci* / *The Sleepwalkers*); new Czech interpretations and the breach of “taboo subjects” (thinking and acts of Tomáš Garrique Masaryk); return of “old Austria” with its institutions into public discussions (Jiří Rak phenomenon); activation of the wide public by means of events, including the religious ones; formation of new collective identities. In the conclusion, the authors express a thesis about the interconnection of historiographic, media and political production as well as about a real shift in the historical memory of the Czech public in view of the Habsburg Empire history.

Key words: World War I; 1914; historical memory; picture of war; taboo; collective identity.

VÁLEČNÍ ZAJATCI V RAKOUSKU-UHERSKU LETECH 1914–1918

Verena Moritz – Julia Walleczek-Fritz

Zajetí v Rakousku-Uhersku jako součást vojenské vzpomínkové kultury

Osud zajatců v podunajské monarchii zůstával dlouhá desetiletí mimo ohnisko zájmu historického bádání.¹ Teprve od 90. let 20. století, kdy zajatectví za první světové války celkově začalo vzbuzovat větší zájem historiků, se tématem stalo také zajatectví v Rakousku-Uhersku v letech 1914–1918. Od té doby vznikaly také jednotlivé přehledové práce (srov. Moritz – Leidinger 2005; Leidinger – Moritz 2006; Walleczek 2012).

Rakouská vojenská historiografie převzala v maximální míře historické hodnocení světové války v Rakousku ve 20. a 30. letech 20. století. Mnoho podstatných otázek, které stály stranou „válečně-technického“ způsobu úvah, zastřela. Bývalí důstojníci c. k. armády vytvořili o první světové válce historiografii, která v první řadě do popředí posouvala „zásluhy“ armády. Pro kritické vyrovnání se s událostmi mezi lety 1914 a 1918 nezbyl za takových předpokladů téměř žádný prostor (Mentzel 1997: I). Dějiny před rokem 1918 byly nakonec ověřeny dokonce aurou nostalgie. Hlavně po druhé světové válce se připomínala především kladně vnímaná habsburská monarchie, čímž byl vykonstruován dějinný obraz, který se po období 1945/1955 stal pevnou součástí vytváření rakouské identity (Pelinka 1994: 21–28). Pokusy o zahájení časově hlubší veřejné diskuse o zodpovědnosti armádního velení ve válečných letech ztroskotaly již krátce po konci války v roce 1918.² Malé „zbylé Rakousko“ bylo (na rozdíl od Německa) debatou o otázce válečného dluhu zasaženo pouze okrajově a tato okolnost přispěla k tomu, že nedošlo ke kritickému vyrovnání se s minulostí. Představy bývalých vojáků, kteří nepřipustili žádnou kritiku „staré armády“, zůstaly úplně nezpochybněny. Tento způsob popisu dějin se samozřejmě týkal také obrazu problematiky válečných zajatců. Ta byla buď úplně zastřena, nebo byla situace zajatců ve vězení v podunajské monarchii líčena jako téměř rajska. Především se zdůrazňovalo, jak významně c. k. vojenské úřady respektovaly humanitární principy. Pobyť v zajetí v Rakousku-Uhersku byl kromě toho dáván s oblibou do kontrastu s poměry v ruském

zajetí, které byly popisovány jako obzvláště špatné. Míra úmrtnosti mezi zajatci v Rusku byla skutečně nápadně vysoká.³ Protože do ruského zajetí padlo během první světové války několik set tisíc příslušníků c. k. armády a existovalo nespočetně zpráv o tamních poměrech, hodilo se srovnání s Ruskem mimořádně dobře k tomu, aby byly vyzdvíženy skutečné i domnělé přednosti vlastního válečného zajatectví. V této souvislosti se neustále poukazovalo na některé, skutečně nákladně vytvořené zajatecké tábory v podunajské monarchii, které byly od let 1914/1915 stavěny, případně dohotovovány, a které mohly v počáteční době často dát zapomenout na katastrofální situaci zajatců.

Níže podáváme hrubý přehled o c. k. válečném zajatectví a osvětluje zajetí v Rakousku-Uhersku z různých vybraných hledisek. Kromě literatury se příspěvek opírá zejména o prameny z Rakouského státního archivu, které dokumentují působení centrálně organizovaného válečného zajatectví.⁴

Tábory

V zázemí habsburské říše vzniklo na padesát velkých zajateckých táborů. Zpravidla byly koncipovány minimálně pro 10 000 zajatců, částečně však byly rozšířeny a v nejvytíženějších obdobích skýtaly prostor mnohonásobně vyššímu počtu zajatců, než bylo původně plánováno. Kromě toho existovalo nedaleko frontové linie více tzv. stanic pro válečné zajatce, které sloužily jako záchytné tábory po zatčení. Počet táborů se měnil, protože v průběhu války přibývaly nové, jiné, jako např. zajatecký tábor v Osvětimi (Auschwitz),⁵ byly po určité době rozpuštěny. Kromě toho vznikaly čistě pracovní tábory.⁶ Zajetí důstojníci, kteří byli ubytováni odděleně od mužstva, byli obvykle soustředěni v tzv. důstojnických stanicích, v případě velkých táborů pak ubytováni v prostorech oddělených od baráků mužstva. Na počátku války bydleli důstojníci protivníka dokonce v hotelích nebo v soukromém ubytování, původně používaném pro turistické účely.

Se stavbou zajateckých táborů v Čechách, které ležely na území pod vojenským velením v Litoměřích

cích a Praze, začala c. k. armáda oproti zpočátku vyjadřovaným pochybnostem již v roce 1914. Byly zřízeny tábory Planá (Plan), Cheb (Eger), Jindřichovice (Heinrichsgrün),⁷ Terezín (Theresienstadt), Most (Brüx), Milovice (Milowitz), Jablonné v Podještědí (Deutsch-Gabel), Liberec (Reichenberg) a Broumov (Braunau). Tábor Josefov (Josefstadt) byl jedním z vůbec prvních táborů v monarchii. Rakousko-Uhersko jenom do táborů v těchto dvou velitelských okrscích nastěhovalo již na přelomu let 1914/1915 více než 80 000 zajatců (Moritz – Leidinger 2005: 71). Tábor Jablonné v Podještědí, který přijal první válečné zajatce v roce 1915, patřil k menším zajateckým táborům.⁸ Původně sem byli umísťováni zejména ruští vojáci, poté byl změněn na sběrný tábor pro francouzské – a také britské – (obyčejné) vojáky.⁹

Čísla

O jak důležité téma obecně jde, lze vysvětlit již s ohledem na velkou masu zajatců. Nicméně o počtu vojáků, kteří se dostali do rakousko-uherského zajetí, jsou k dispozici nanejvýš rozdílné údaje. Zatímco c. k. vojenské úřady disponovaly v lednu 1918 číslem 1,3 miliónem registrovaných zajatců, pozdější odhady hovoří zhruba o 1,86 miliónu či dokonce o více než 2,3 miliónu válečných zajatců.¹⁰ Tyto diskrepance se v neposlední řadě dají vztáhnout na problémy při registraci příslušníků cizích vojsk a na nepochybně existující tendence manipulovat počtem zemřelých zajatců. Oficiální údaje o míře úmrtnosti mezi válečnými zajatci je v každém případě nutno uvést v pochybnost (Moritz – Leidinger 2005: 193–195).

Převážná část zajatců pocházela z Ruska (1 269 000), následovali je Italové (369 000), Srbové (154 700) a Rumuni (52 800). Poměrně nízký zůstal počet zajatců z Černé Hory, Albánie, Francie, Velké Británie nebo z USA (Scheidl 1943: 97).

Přetížení vojenského aparátu

Vojenské úřady habsburské říše nepočítaly s tím, že by v průběhu první světové války měly mít co do činění se statisíci zajatců. V tomto ohledu byly ve stejné situaci jako všechny jiné státy vedoucí válku. Nikdo nečekal, že bude po několika letech odpovědný za umístění tolika lidí. Tváří v tvář chybějícímu ubytování nebo jeho nedostatečnému vybavení se proto nelze divit, že se situace v rakousko-uherských zajateckých táborech v prvních

měsících války dala označit za katastrofální. Obzvláště těžké následky měla okolnost, že chyběla sanitární zařízení a byla učiněna zcela obecně nedostatečná opatření k tomu, aby byla zajištěna určitá míra hygieny. Nakažlivé choroby se za těchto podmínek mohly šířit téměř bez překážek (Mateja 1948: 227).¹¹ Znepokojivé zprávy přicházely z táborů v Knittelfeldu (Štýrsko), Kleinmünchenu (Horní Rakousko) a Boldogasszony (Maďarsko), stejně jako z internačního, příp. uprchlického tábora Thalerhof u Štýrského Hradce¹² a Nezsider (Maďarsko).¹³ V táboře řádila v prosinci 1914 cholera, která zhoršila již tak tísnivé poměry. Ze zpráv odpovědným orgánům lze zjistit, že z něj byli váleční zajatci dokonce ve dne propouštěni, aby si mohli sami vyžebrať obživu (Moritz – Leidinger 2005: 70). Starosti vyvolávaly také poměry v táboře Marchtrenk (Horní Rakousko), kde zuřil skvrnitý tyfus.¹⁴ Obzvláště dramatická byla situace v Mauthausenu. V tamějším táboře, kde se v prosinci 1914 nacházelo asi 14 000 zajatců převážně ze Srbska, zemřelo během pár měsíců několik tisíc mužů. Na jaře roku 1915 hovořila zpráva jednoho z důstojníků c. k. inspekce o zhruba 5 600 mrtvých, kteří byli pochováni na táborovém hřbitově. Jiné zprávy hovoří o ještě vyšším počtu obětí (Leidinger – Moritz 2006: 35–36). Jako důsledek epidemie v mauthausenském táboře byla ještě v první válečné zimě spalena velká část baráků. Zbývající ubytovací prostory byly dezinfikovány, kromě toho byly vystavěny i prostory nové (Mateja 1948: 227).¹⁵ Vojenské úřady označovaly Mauthausen po této „renovaci“ za jeden z „nejpěknějších“ zajateckých táborů monarchie.¹⁶ Zajatci, kteří v táboře zůstali, byli postupně přidělováni do jiných internačních míst. Od léta 1915, poté, co Itálie vyhlásila válku habsburské říši, se Mauthausen stal převážně „táborem Italů“.¹⁷

Masové umírání zajatců v Mauthausenu je křiklavým příkladem toho, že c. k. úřady byly na počátku války zpravidla přetíženy, pokud šlo o odpovídající zásobování a umístění nepřátelských vojáků. Odvoz zajatých vojáků z fronty do zázemí v prvních měsících války probíhal do jisté míry chaoticky (Dietrich 1995: 256–258). Mnoho těchto mužů, cestujících často celé dny v přeplněných dobytčácích, bylo již nositelem nebezpečných chorob, a tak někteří zemřeli už během transportu. Doprovodná hygienická opatření vůbec neprobíhala. Také v táborech byla lékařská péče nedostačující. Mnozí dostupní lékaři byli nasazeni na frontě, nebo se zdržovali v území za ní

(Dietrich 1995: 260).¹⁸ K tomu ještě přibyla skutečnost, že v důsledku příjezdu zajatců s nakažlivými onemocněními do táborů v zázemí bylo zavlečenými chorobami nepřátelských vojáků ohroženo také domácí obyvatelstvo. Problém se vyostřil s ohledem na internační prostory, které byly do jara roku 1915 často hotové pouze z poloviny. Protože váleční zajatci museli být přechodně ubytováni na statcích, ve školách nebo v prázdných továrnách, byl kontakt s obyvatelstvem nevyhnutelný. Domácí se kromě toho k rozlehlým táborům s baráky, které vznikaly v bezprostřední blízkosti jejich příbytků, stavěli se skepsí. Nešlo přitom pouze o strach z nákazy, nýbrž také o otázky bezpečnosti.¹⁹ Důvěra vůči strážním oddílům, které měly zabránit útěku zajatců, očividně nepanovala (Rappersberger 1988: 8).

Ve všech táborech v zázemí se zodpovědná místa po hořkých zkušenostech ze zimy 1914/15 snažila zlepšit hygienické podmínky a urychlit s tím související nezbytné přestavby. Předcházet se přitom mělo přeplnění baráků. Byly vybudovány umývárny, uložena dezinfekce parou a zřízeny tzv. izolační baráky. Táboře Josefov (Josefstadt), Wieselburg (Dolní Rakousko) a Ostfrys-zonyfa (Maďarsko) v tomto ohledu disponovaly obzvláště dobře vybavenými prostory, protože fungovaly jako „centrální místa očisty“. C. k. vojenská správa nechala zajatce kvůli důkladné očištění nejdříve převést do těchto táborů a až poté byli přiděleni do dalších táborů v příslušných velitelských okresech (Moritz – Leidinger 2005: 88). Kromě toho se celá řada nařízení věnovala detailům provádění sanitárních opatření. Po příjezdu se váleční zajatci měli podrobit „energickému odvšivení“ (Rappersberger 1988: 134–135). Táborovému personálu bylo uloženo, aby „co největší pozornost věnoval co nejúzkostnější čistotě“ (Rappersberger 1988: 136).²⁰

Některé táboře byly z hlediska plánování pozoruhodné a bezesporu odpovídaly důstojnému ubytování válečných zajatců. Představovaly jakoby chvilkové zabloudění do skutečně přehnaných představ o „ideálním“ ubytování válečných zajatců. Přitom je však třeba také přihlídnout k tomu, že zčásti luxusně dimenzované stavby byly stavěny především s ohledem na jejich zamýšlené použití po konci války. To, že ministerstvo války souhlasilo s žádostí velitelů v Knittelfeldu, aby na území tábora byl postaven krytý a vyhříváný bazén, působí v každém případě překvapivě. Tamější tábor sliboval, že se stane jedním z nejnákladnějších v celém Rakousku-Uhersku.

Sám krytý bazén spolkl na stavebních nákladech více než 100 000 korun (Hansak 1991: 91). Nejvyšším nárokům vyhovovalo také vybavení velitelské budovy ve Wieselburgu. Vojenská správa byla hrdá na „skvostné baráky tábora“ a poukazovala na to, že „široké vrstvy“ vlastního obyvatelstva obývaly stísněně a mnohem horší příbytky než nepřátelští zajatci (Bjelik 1917: 3). V zajateckém táboře Kleinmünchen byl prostor ne nepodobný parku ozdoben kašnou. Nákladný vzhled tábora dělal dojem také na návštěvníky z neutrálního zahraničí, kteří sem přijížděli na inspekci (Wennerström 1931: 216).

Právě během těchto inspekčních cest, které se nekonaly pouze v rakousko-uherské monarchii, se c. k. úřady snažily odvést pozornost zahraničních návštěvníků k architektonickým zvláštностem v zajateckých táborech. Delegáti, kteří kontroly v táborech válečných zajatců v Rakousku-Uhersku prováděli z pověření různých ochranných sil, mezinárodního výboru Červeného kříže (MVČČ) nebo třeba dánského Červeného kříže, se ve skutečnosti zajímali o válečné zajatce a jejich životní podmínky. Inspektoři měli zaznamenat každý způsob jednání, které by bylo v rozporu s mezinárodním právem, a nahlásit jej domovským vládám zajatců. Již v prosinci roku 1914 si tábor Milovice prohlédl jako člen mise vysokých důstojníků španělský vyslanec Don Castro y Casaleiz v doprovodu španělského vojenského atašé Mjr. Dona Jose F. de Villa-Abrille, aby si udělal obraz o zde umístěných ruských zajatcích.²¹ Zahraniční návštěvníci, kteří cestovali po podunajské monarchii od konce roku 1914 do poloviny roku 1915, byli svědky katastrofálních poměrů v táborech, a to také v Milovicích. Rakousko-uherské vojenské úřady si byly vědomy toho, že inspekce nevrhají dobré světlo na c. k. zajateckou politiku, která se principiálně vyznačovala zásadou reciprocity, a věznitelský stát musel kdykoliv počítat s represemi nepřátelských sil. Aby se tomu předešlo a aby se zajatecká politika monarchie mohla vůči státům Dohody prezentovat v co nejlepším světle, získali zástupci MVČČ nebo dánského Červeného kříže, kteří v rámci své činnosti věnované péči o válečné zajatce podnikali inspekční cesty od podzimu 1915, přístup vždy jen do zvláštních zajateckých táborů a na pracoviště válečných zajatců, která již dříve určily c. k. úřady. Delegace tzv. sesterských cest zpravidla tvořil zástupce z neutrálního Dánska, dáma z carské říše, vystupující jako zdravotní sestra Červeného kříže a zastupující zájmy ruské vlády,

a rakousko-uherský důstojník. Ten nefungoval pouze jako doprovod, nýbrž jeho úkolem současně bylo dohlížet na cizince.²² V průběhu těchto inspekcí objeli zahraniční návštěvníci také české tábory a našli jen málo toho, co by mohli kárat. Tato skutečnost byla poplatná především okolnosti, že rakousko-uherská armáda před cestami vydala rozkaz, aby se poměry v táborech cíleně zlepšily. Na dobu inspekce dostávali váleční zajatci více jídla, v případě potřeby byli vybaveni novým oblečením a zejména novými botami; byly také vyzdobeny baráky v táborech.²³ Se srovnatelnými opatřeními byla připravována také kontrola zajateckých pracovních čet. Ochrané síly, MVČČ nebo také zástupci dánského Červeného kříže pouze stěželi mohli ve zmanipulovaných rámcových podmínkách odhalit hrubé nedostatky a porušování mezinárodního práva. Za těchto předpokladů mohli přispět ke zlepšení životních podmínek válečných zajatců pouze podmíněně a na přechodnou dobu. Přesto však inspekční cesty plnily kontrolní funkci, kterou nelze podceňovat. Důležitým příspěvkem ke zlepšení životních podmínek v táborech byla rovněž práce, kterou v oblasti péče o válečné zajatce vykonávala Young Men's Christian Association (YMCA). Na přelomu let 1915/1916 získali funkcionáři YMCA, kteří pocházeli z různých zemských spolků, poprvé přístup do zajateckých táborů monarchie. Do zajatecké politiky Rakouska-Uherska a do zacházení s příslušníky nepřátelských armád nahlédli autentičtější než delegace Červeného kříže, neboť se – dle tehdejšího stavu zkoumání – v táborech zdržovali po srovnatelně delší dobu. Mohli si tak vybudovat užší kontakty k zajatcům a při své práci disponovali určitě větší volností pohybu než delegace Červeného kříže. Poprvé byl tajemníkům YMCA umožněn vstup do tábora Broumov (Braunau), kde se „kulturní“ práci s válečnými zajatci mohli zčásti věnovat ve vlastních barácích spolku. Náplň jejich činnosti zahrnovala sestavování hudebních pořadů, zakládání orchestrů, ochotnické divadlo nebo organizaci vyučování. Protože američtí, švédští či švýcarští funkcionáři YMCA, kteří od konce roku 1915 do roku 1918 působili v táborech velitelských okrsků Litoměřice a Praha, nebyli trvale pod vojenským dohledem, mohli se s válečnými zajatci sblížit a přes mnohé jazykové bariéry s nimi komunikovat (Walleczek-Fritz 2014: 105–137). Jejich akční rádius byl přesto limitován, protože se omezoval pouze na tábory. Cesty po místech, kde váleční zajatci pracovali, jim –

na rozdíl od ostatních zahraničních delegací – zůstaly zcela zapovězeny. Ze zahraničních pečovatelských opatření měli prospěch v první řadě zajatí důstojníci, zejména proto, že dle ustanovení Haagského řádu zákonů a obyčejů války pozemní byly osvobozeni od pracovní povinnosti a setrvali v zajateckých táborech. Celkově je nutno konstatovat, že ze zlepšení situace v táborech – ať již jako důsledek inspekce zahraničních podpůrných společenstev nebo opatření, která zavedly c. k. úřady samy – měla prospěch pouze malá část zajatců, neboť převážná většina obyčejných vojáků byla odváděna za práci mimo tábor.

Registrace

Do přelomu let 1916/1917 se všechny záležitosti ve vztahu k zajatcům scházely na 10. oddělení pro válečné zajatce.²⁴ V roce 1917 pak c. k. vrchní velitelství armády, velitelství oblastí za frontou a šéf vojenských rezerv povolán císařem Karlem podstatou měrou okleštili kompetence ministerstva války (Hecht 1969: 437). To mělo závažné důsledky pro registraci zajatců: v místě příjmu zajatců, které od dubna 1914 působilo na platformě tzv. Společné ústřední průkazní kanceláře rakouského a uherského Červeného kříže, se v dubnu 1916 odhadovalo, že v důsledku chyb v systému hlášení válečných zajatců nebylo ve dvou předešlých letech řádně zaznamenáno na 160 000 vojáků nepřátelských armád.²⁵ Přes pokus registraci sjednotit nebyly slabiny zcela odstraněny ani v letech 1917 a 1918, protože mnoho zajatců bylo armádami zadrženo na frontě a současně vysláno na různé práce, a tak se neobjevili v žádné centrálně spravované evidenci. Dokonce i ty instance, které se snažily registrovat přivedené zajatce v souladu s předpisy, často nebyly schopny předávat dále spolehlivé údaje. V důsledku fluktuace při obsazování stanic pro válečné zajatce v území za frontou měly také údaje o tam soustředěných a registrovaných vojácích mocností Dohody mezery. Rozsáhlé využívání pracovní síly zajatců situaci ještě podstatně zkomplikovalo. Když byli v průběhu roku 1915 přenecháváni vojensky vedeným podnikům i soukromým zaměstnavatelům stále častěji a ve stále větších kontingentech také váleční zajatci shromažďováni v internačních stanicích v zázemí, musely se zapojit „pracovní úřady“ zemí koruny, aby na přidělování dohlížely a neztratily přehled o zajatcích pohybujících se uvnitř a vně táborů.

Ekonomické úvahy

Ve druhé polovině roku 1915 bylo do tábora trvale prací přikázáno jen asi 30–40 % příslušníků nepřátelských armád. Důvody byly nasnadě: pokud v prvních měsících po začátku války vyšplhal počet nezaměstnaných v monarchii směrem nahoru, již na jaře 1915 bylo možno zaznamenat opačnou tendenci; téměř všude, s výjimkou několika průmyslových odvětví, vládl nedostatek pracovních sil. Postupně se dokončoval přechod na podmínky válečného hospodářství a po počátečním ochromení hospodářského života následovala v určitých odvětvích válkou podmíněná konjunktura. Poptávka armády byla obrovská a hospodářství se očividně zotavovalo (Wegs 1979: 53). Paralelně k tomuto vývoji byly jasně viditelné dopady odchodu statisíců zaměstnanců v důsledku mobilizace. V roce 1916 stálo ve zbrani již 4,9 miliónu mužů. V uherské polovině říše tak z trhu práce zmizely více než dvě třetiny práceschopného mužského obyvatelstva (Berend – Ránki 1973: 522). Již v předchozím roce se rýsovala nezbytná nutnost na tuto skutečnost reagovat. Váleční zajatci a uprchlíci, „jejichž obživa na státní náklady se stala nezbytnou, mohou a musí svou prací poskytnout ekvivalent za své zaopatření“, zdůrazňovalo vrchní velitelství armády oproti ministerstvu války.²⁶

V únoru 1915 se za předsednictví c. k. ministra pro veřejné práce konala ve Vídni konference „v záležitosti zaměstnávání válečných zajatců“. Zástupci ministerstva zemědělství, ministerstva železnic a ministerstva veřejných prací se seznámili s pracovním plánem, v němž bylo zakotveno mnoho skutečně ambiciózních projektů, které měly být realizovány při použití vojenských osob protivníka. Jejich pracovní síla měla být kromě jiného využita k rekultivačním pracím v českých hnědouhelných revírech nebo k výstavbě železničních tratí.²⁷

Odvedení válečných zajatců k práci na území většinově obsazených Slovany zapovědělo ministerstvo války jako první. Opatrnosti nezbývalo zejména s ohledem na Čechy.²⁸ Úřady se očividně obávaly „sbratření“ ruských zajatců se slovanským obyvatelstvem. Avšak s ohledem na stoupající potřebu pracovních sil ve všech koutek země ministerstvo války stávající restriktce postupně rozvolňovalo. Neomezené zaměstnávání válečných zajatců na „čistě polském“ území západní Haliče, o němž se zjevně věřilo, se tam lze vyloučit „rusofilní“ postoj domácích, povolilo ministerstvo války a vrchní

velitelství armády již na jaře roku 1915. Nedůvěra však vládla i nadále. Vztah mezi obyvatelstvem a vojáky protivníka měl být proto pod dohledem, aby se předešlo „sbratřování“.²⁹

Pracovní síla válečných zajatců byla zatím nasazována ve všech myslitelných oblastech. Rovněž v tzv. renovační dílně, která byla umístěna v táboře v Liberci. Tam pracovali váleční zajatci na „opravách a znovuupotřebitelnosti“ zachráněných věcí. Jednalo se přitom o použité předměty, které byly odebrány mrtvým a nyní byly opravovány v obuvnických a krejčovských dílnách a připravovány pro nové použití (Moritz – Leidinger 2005: 126).

O rozdělení příslušníků nepřátelských armád do obou polovin říše přirozeně probíhaly nadmíru kontroverzní diskuse na nejvyšší úrovni. Především se kvůli tomu dostali do sporu císařsko-královský a královskou-herský ministr zemědělství. Uherský ministerský předseda hrabě Tisza nakonec požadoval od c. k. vlády 500 000 válečných zajatců na práce v agrárním sektoru (Hecht 1969: 276), kontingent, který v té době nemohl být dán k dispozici. Problém zásobování potravinami, spojený kromě jiného s nedostatkem pracovních sil v zemědělství, který od zimy 1916/17 začal nabírat stále větší rozměry především v Rakousku, měl těžce negativní dopady na porozumění mezi Budapeští a Vídní. Rakušané s ohledem na postupně upadající dodávky potravin z východní poloviny říše již dlouho uváděli v pochybnosti zásadní vůli Budapešti ke spolupráci s vládou ve Vídni. Krize zásobování se od roku 1916 zatím stala citelnou všude. Ovlivňovala také chování vojáků Dohody, kteří byli v rakousko-uherském zajetí. Důvod nárůstu útěků u válečných zajatců při „armádě v poli“, který byl zjišťován již v roce 1916, viděly vojenské úřady především v nedostatku potravin, který byl stále citelnější i pro vlastní vojenské osoby. Zvýšení dávek však bylo vyloučeno. Namísto toho navrhlo 11. armádní velitelství, aby bylo v budoucnu upuštěno od „nepřerušené pracovní činnosti“ zajatců a aby jim náležely minimálně přestávky k odpočinku. Přesto umíralo mnoho zajatců v průběhu svého nasazení na frontě i na území za ní, kde v rozporu s ustanoveními Haagského řádu zákonů a obyčejů pozemní války byli shromažďováni v pracovních četách a vysíláni mj. na stavby silnic a zemní práce za frontou, pracovali jako vyhledávači min nebo nosiči nákladů, nebo byli přidělováni k tzv. oddělením pro vyklízení bojových polí. Stovky zajatců přitom přišly o život při sesuvu

lavin nebo při jiných „pracovních úrazech“, tisíce však pravděpodobně zemřely následkem vyčerpání a hladu.³⁰ Skutečný počet obětí lze pouze odhadnout, neboť c. k. ministerstvo vnitra a ministerstvo války se již na podzim roku 1915 ujednotila na tom, že „ve všech v úvahu připadajících vyhlášeních“ nebudou uvádět „nic o nemocech a smrtelných úrazech příslušníků armády a válečných zajatců na užším válečném území“.³¹ Ale s řádnou registrací se pravděpodobně přestalo také interně. Po konci války se „Likvidující ministerstvo války“ cítilo neschopné sdělit přesné počty vojáků zemřelých v rakousko-uherském zajetí (Leidinger – Moritz 2006: 53–54).

Vyčerpání

Aby bylo možno vojskům v blízkosti fronty nebo podnikům v zázemí přidělit dostatečný počet pracovních sil a současně zlepšit fyzickou výkonnost zajatců, která klesala následkem nedostatku potravin, naplánoval generálplukovník Samuel Hazai, šéf vojenských rezerv od února 1917, vyměnit ty zajatce, kteří se „kvůli těžkým pracím ve vojenské oblasti“ stali „méně způsobilými“, za takové, kteří do té doby byli zaměstnáváni v zázemí.³² Baron Hazai, který si byl dobře vědom problémů v oblasti registrace, vycházel z jemu dostupných údajů o počtu 1 166 682 válečných zajatců. Podle jeho údajů „asi 40 000“ zajatců „zemřelo, uteklo nebo se jinak dostalo z evidence“, přes 80 000 bylo nemocných a invalidních, více než 90 000 bylo nasazeno ve vojenských provozech v rámci zajateckého tábora, 660 000 bylo činných v zázemí a 295 000 bylo přiděleno armádě v poli“.³³ Vrchní velitelství armády se ohledně výměny již obrátilo na ministerstvo války a pro tuto akci vyčlenilo nejdříve 40 000 mužů. Na ministerstvu však vyhodnotili taková opatření nanejvýš skepticky a nakonec celý odvážný kousek zpochybnili. Vrchní velitelství armády a šéf vojenských rezerv měli vycházet ze špatných předpokladů, když věřili, že by takto tělesně zesláblí pracovníci mohli být nahrazeni zdravými a silnými. Dle stanoviska ministerstva měl být tento náhled „v této míře mylný, protože zásobování potravinami v zázemí rovněž není dostatečné na to, aby zde pobývající [zajatci] byli uchráněni před úbytkem sil“.³⁴

Bez ohledu na to Hazai a rakousko-uherský velitel generálního štábu výměnu prosadili. Výsledek akce spojené s velmi náročnou organizací měl dát v konečném důsledku ovšem za pravdu úředníkům ministerstva

války a jejich námitkám, neboť zajatci, kteří potřebovali zotavení a byli přesunutí z „armády v poli“ do táborů v zázemí, mohli sotva dostávat adekvátní přiděly potravin. Dle údajů 14. oddělení ministerstva války zodpovědného za vojenské zdravotnictví, které v této souvislosti poukazuje na snížení úmrtnosti ve srovnání se zimními měsíci, zemřelo od konce duba do začátku června téměř 3000 zajatců z cca 90 000 příslušníků nepřátelských armád, kteří na jaře roku 1917 pobývali v táborech podléhajícím c. k. ministerstvu války.³⁵

Nouze však byla stále větší. Také v agrárním sektoru si zaměstnavatelé ponechávali válečné zajatce pouze na krátkou dobu a pouze na nejnaléhavější práce, protože jim již nebyli schopni zajistit stravu a přidělení muži byli nemocní a slabí.³⁶ Na tomto pozadí narůstal s každým měsícem počet stížností válečných zajatců na nedostatek stravy, který byl také tématem dopisů zasílaných rodinným příslušníkům doma. Začernování takových pasáží v dopisech bylo dle cenzurního oddělení stále časově náročnější, protože v téměř každém dopise se poukazovalo na nedostatek potravin.³⁷

Politické vlivy

Nejen nedostatek stravy či špatné zacházení dávaly zajatým vojákům v roce 1917 popud k častějším útekům. Obě revoluce v Rusku, které – jak se zdálo – dávaly konkrétní obrysy naděje na brzký mír, posílily netrpělivost především mezi ruskými vojenskými zajatci, kteří navíc chtěli být včas na místě kvůli slibovanému rozdělování půdy v jejich vlasti. Zatímco dříve byly na příkaz šéfa vojenských rezerv postupně snižovány počty dozorcích mužstev, měl být nyní, dle přání generálního štábu, dán k dispozici další personál, aby bylo zabráněno dalšímu nárůstu počtu úteků. Podle hlášení 1. a 10. armádního velitelství docházelo kvůli často nespolehlivým dozorcům k masivním útekům a výtržnostem. Armádní velitelství proto informovala šéfa vojenských rezerv, že při výběru dozorců by měla být dávána přednost německy mluvícímu personálu.³⁸ Ze šetření vyplynulo, že slovanští vojáci sympatizovali s Rusy, dozorcí službu nevykonávali s žádoucí přísností a u zajatců trpěli krádeže potravin.³⁹

Aby se zastavila klesající kázeň mezi zajatci, který trend citelně zesiloval od roku 1917, navrhlo ministerstvo války předávat „vzporná a práce se štítící individua“, stejně jako „individua se sklony k útěku“ na taková pracoviště, kde poměry byly obzvláště obtížné.

Tito zajatci měli být na určitou dobu shromážděni v „odděleních pro ukázňování při práci“ a pokud by ve svém chování neprojevili „žádné zlepšení“, měli být posláni do Albánie nebo Černé Hory.⁴⁰ Zřízení trestních oddělení pro válečné zajatce však celkový obraz změnilo jen málo – po říjnové revoluci bylo mezi Rusy jen stěží možno zabránit útěkům. K 1. lednu 1918 jako rozhodnému dni hlásil např. šéf vojenských rezerv 194 298 válečných zajatců na severovýchodní frontě, z toho 138 899 příslušníků carské armády. Do té chvíle uteklo přes 30 000 ruských zajatců.⁴¹

Tváří v tvář velkému počtu italských válečných zajatců,⁴² kteří byli přivezeni na podzim roku 1917, považovala vojenská správa takové ztráty za zvládnutelné. Transport, ubytování a zásobování Italů však vojenskou správu postavilo před téměř neřešitelné problémy a úspěchy c. k. armády na jihozápadním válečném bojišti naplnily obyvatelstvo v Rakousku méně optimistickou náladou, neboť bylo znepokojeno. „Došlo to tak daleko“, komentovaly kritické hlasy vývoj, „že nárůst počtu zajatců působí na obyvatelstvo přímo popudlivě, vidí v tom pouze zvyšování počtu hladových krků; v rozšiřování námi obsazených území nepřítele vidí pouze oslabení našeho již tak nedostačujícího železničního parku; v postupu ofenzívy vidí pouze nárůst obyvatelstva na okupovaných územích, které bude nutno živit. Neboť dnes se všechno točí více kolem žaludku, kolem míru, protože od něj se očekává zlepšení situace s potravinami“ (Rauchensteiner 1993: 524).

Tristní situace v oblasti zajišťování potravy měla již předchozí zimu negativní dopad na politickou propagandu, iniciovanou např. mezi ukrajinskými, polskými a muslimskými vojáky carské armády. Zřetelně se to ukázalo zejména u Poláků. Po vyhlášení Polského království v listopadu 1916 měli být ti váleční zajatci, „kteří byli domovsky příslušní na územích Ruska obsazených c. k. armádou“ a byli nasazeni v pracovních oddílech „armády v poli“, shromážděni „co možná nejméně nápadně“ na sběrných místech a odsud dle plánu převedeni do Čech nebo Csothu u města Pápa v Uhrách.⁴³ Nicméně poměry ve Csothu, kde na 20 000 zajatců čekalo na to, aby bylo zařazeno do polských pomocných sborů, se během krátké doby dramaticky zhoršily. Mnozí tam strávili již celé měsíce, aniž by se dozvěděli něco o své další budoucnosti. K tomu přišel hlad. Míra útěků zřetelně vzrostla a starosta obce Csoth si stěžoval na četné krá-

deže a násilné činy spáchané v okolí tábora.⁴⁴ V březnu 1917 byla na „svrchovaný příkaz Jeho Veličenstva“ přerušena „osvětová práce“ mezi ruskými zajatci polského původu.⁴⁵ Spíše skromné výsledky mezitím vykazala propaganda prováděná mezi Ukrajinci, jejímž cílem mělo dle názoru c. k. ministerstva zahraničních věcí být zdůraznění nejen „povědomí národní odlišnosti“, nýbrž také „rasového protikladu“ k „velkoruství“.⁴⁶ Účelem upřednostňování muslimských zajatců, kteří byli od roku 1915 shromažďováni v táboře Cheb, bylo přimět tyto zajatce k přestupu do osmanského vojska nebo, od roku 1916, do c. k. armády. Většina vstoupila do turecké armády. Aby podtrhly jejich výjimečné postojy vůči zbývajícím ruským zajatcům, rozhodly rakousko-uherské vojenské úřady mimořádně pěkně a komfortně vybavit baráky v chebském táboře, který v červnu 1915 poskytl přístřeší více než 9500 muslimům (Moritz – Leidinger 2005: 131). Rakousko-Uhersko, nestálá mnohonárodnostní říše, se v konečném součtu ukázalo jako špatný učitel ve věcech nacionalismu. Ovlivňování zajatců v nacionálním smyslu bylo ve skutečnosti prováděno jen vágně, výsledky propagandy zůstaly skromné. Mezitím vyšla vojenská správa více méně ochotně vstříc požadavkům vědců habsburské říše, kteří chtěli v zajateckých táborech provádět antropologické studie (srov. Gschwendtner 1991: 107; Healy 2004: 112f.; Lange 2013: 102f.; Evans 2002: 226–256; Berner 2005: 167–198).

Opožděný návrat domů

Úmrtnost mezi vojáky nepřátelských armád rapidně vzrostla zejména počátkem roku 1918. V únoru se podle 10. oddělení pro válečné zajatce nacházelo v táborech 181 400 mužů; pouze 11 400 bylo pokládáno za zdravé, 20 000 bylo podvyživených, ale ještě schopných převozu, a 150 000 bylo podvyživených, nemocných a neschopných převozu.⁴⁷ Bez ohledu na to měly na repatriační politiku zásadní vliv Rakouskem-Uherskem zaviněné průtahy při ratifikaci brestlitevské mírové smlouvy.⁴⁸ Návrat zajatých Rusů domů se zpozdil nejen na základě diplomatických rozmíšek mezi Vídní a Moskvou (Moritz 2001: 336–343) – v podunajské monarchii se grémia zabývající se záležitostmi válečných zajatců marně snažila o nalezení společného kurzu v této otázce. V důsledku rozdílně definovaných cílových představ o odsunu ruských válečných zajatců do vlasti zůstal ministerstvem války vypracovaný plán na „velkou výměnu“ ležet v šuplících kancelářích. Ministerstvo války chtělo práce schopné

ruské zajatce dle možnosti „zdržet“.⁴⁹ Již v březnu 1918 bylo rozhodnuto repatriovat zajatce, kteří byli zaměstnáni v zemědělství, nejdříve na podzim roku 1918.⁵⁰ Vrchní velitelství armády naproti tomu o této zpoždovací taktice valného minění nemělo a na základě stálého nedostatku potravin – přiděly pro vlastní vojenské oddíly byly už po drahnou dobu sníženy na minimum a průměrná tělesná váha vojáků v bojovém nasazení klesla na 50 kg – se již v květnu 1918 vyslovalo pro co nejrychlejší odsun Rusů.⁵¹ Předpokládalo se totiž, že jejich velká část nebude ochotná pracovat. Nyní byli označováni za „nepotřebné hladové krky“. Byla naplánována částečná demobilizace pracovních čet tvořených zajatci na východní frontě a pak také na jihozápadní frontě,⁵² kde armádní vedení proti svému dříve projevovanému úmyslu použilo ještě jednou velký počet ruských vojáků v červnu při ofenzívě proti Itálii (Rauchensteiner 1993: 573).

Netrpělivost, s níž ruští zajatci čekali na návrat domů, se odrazila v četných stávkách a odmítání práce po uzavření míru se sovětským Ruskem v březnu 1918, který mnozí chápali jako zdánlivý signál pro okamžitý odsun do vlasti. Již v dubnu zaslali zajatci soustředění v táboře v Mostu nedaleko hranic s Německem dopis se stížností redakci novin „Nedelja“, vydávaných ministerstvem války pro zajatce,⁵³ v němž žalovali na stále posouvané termíny repatriace. Ve své zprávě o činnosti za měsíce květen a červen 1918 vyslovil své obavy z hrožících nepokojů také tajemník organizace YMCA, která pracovala v libereckém táboře. Ruští váleční zajatci mezitím měli zaujmout lhostejný postoj a dojít k „mrtvému bodu“, jak to formuloval. Současně varoval před

„inteligentními elementy“ mezi válečnými zajatci, které – pokud nebudou rychle z tábora odstraněny – by mohly poštvát jiné.⁵⁴ Ale nejen u mužů v táborech hrozilo, že ztratí trpělivost. To, že zajatým Rusům, kteří pracovali mimo tábor, byla vzhledem k uzavření míru přiznána některá privilegia, reálně na jejich postavení válečných zajatců nic nezměnilo a v žádném případě neulehčilo čekání na návrat domů.⁵⁵

Podíl ruských vojáků na velkých lednových stávkách v roce 1918, v nichž se rozmrzelost obyvatelstva ve vztahu k protahujícím se brestlitevským mírovým jednáním spojila s kritikou sociálních a hospodářských poměrů v podunajské monarchii, přiměl sice zodpovědná c. k. místa a místní úřady vznést požadavky na odpovídající kontrolní opatření, dohled nad příslušníky nepřátelských armád byl však vykonáván se stále větší nedbalostí. Mnoho zajatců mohlo utéci a u obyvatelstva vzbuzovali strach a hrůzu. V různých místních novinách se v této souvislosti začalo psát o „ruské pohromě“.⁵⁶ Zaměstnavatelé byli vyzýváni, aby prováděli přísnější kontroly s ohledem na volnost pohybu nepřátelských vojenských osob, aby znemožnili „cesty válečných zajatců na dráze“ bez dozoru a postarali se o jejich předepsané „označení“ a připevnili na jejich oděv „bílý pásek“.⁵⁷ Kázeňských problémů však přibývalo také při zacházení s italskými nebo srbskými válečnými zajatci.⁵⁸ Všeobecná repatriace ruských zajatců, stejně jako zajatců všech ostatních národností započala nakonec teprve v posledních říjnových a prvních listopadových dnech roku 1918. Do doby zhroucení habsburské říše bylo repatriováno pouze asi 60 000 ruských zajatců (Moritz 2001: 350).

POZNÁMKY:

- Osud zajatců v Rakousku-Uhersku bude v letech 2014–2017 zkoumán v rámci velkorysého výzkumného projektu Rakouského státního archivu pod vedením Vereny Moritz a za vědecké spolupráce Julie Walleczek-Fritz. Projekt je podporován Fondem k podpoře vědeckého bádání (Fonds zur Förderung der Wissenschaftlichen Forschung (FWF / Austrian Science Fund). Stěžejním bodem je přitom zacházení se zajatci a jejich nasazení k práci. V předkládaném článku, který je pojat jako přehled k tématu, jsou zakomponovány první rešerše projektu *P 25968-G16*.
- V této souvislosti se odkazuje na ustanovení „Komise k vyšetřování porušování vojenských povinností“ v prosinci 1918 (srov. Doppelbauer 1988; Melichar 1998: 51–84).
- Obecně o zajetí v Rusku viz Leidinger – Moritz 2003; Wurzer 2005; Nachtigal 2003.
- Zohlednění tematicky dostupných pramenů z mnoha relevantních místních archivů, které se především týkají vývoje jednotlivých táborů, příp. tamější situace, tady z důvodů místa není možné. V rámci zmiňovaného výzkumného projektu není ani zamýšlen pouhý souhrn historie jednotlivých táborů. Spíše je plánováno zkoumání problematiky zajatců, která sice si sice nevystačí s tábory, které od roku 1915 ztrácely na významu, ale sahá mnohem dále, přičemž se zaměřuje na nasazování zajatců k práci.
- Dolnorakouský zemský archiv (NÖLA), Prez. »P« 1918 XII b) Zl. 394.
- Rakouský státní archiv (ÖSTA)/válečný archiv (KA), AOK/válečná členění, Karton 74.
- K táboru Jindřichovice (Heinrichsgrün) srov. Beranová Vaicová – Bružeňák 2012 a Korel 2009: 3.

8. Srov. ÖSTA/KA/ orientační pomůcka k zajateckým táborům a důstojnickým stanicím pro válečné zajatce atd., 1916.
9. Přibývajícimu počtu francouzských vojáků byly v roce 1916 přizpůsobeny tři baráky, v nichž byla také zřízena vlastní kuchyň, pro budoucí umístění Francouzů. Až do této přestavby a rozšíření skupiny A tábora bydleli zajatci v baráku, který předtím armáda používala jako ambulanci. Kromě toho byla postavena ohrada z ostnatého drátu, která oddělovala baráky Francouzů od zbytku tábora. ÖSTA/KA/KM 10. Abt./Kgf. 1916:10-100/1,2; ÖSTA/KA/KM 10. Abt./Kgf. 1916: 10-100/1,3; ÖSTA/KA/KM 10. Abt./Kgf. 1916: 10-100/2.
10. Srov. *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918 [Poslední válka Rakouska-Uherska]* 1938: 45; Weiland – Kern 1931: 173, 214.
11. ÖSTA/KA/KM 10. Abt. 1915: 10-21/11-2; srov. Dopis zaslaný poštou od Dr. Kocha, poskytl Ing. Johann Pirklbauer, Mauthausen.
12. O Thalerhofu viz Lesiak – Hoffmann – Goll 2010 a Hautmann 1995: 677.
13. Dolnorakouský zemský archiv (NÖLA), Präs. »P« 1915 XI b) Zl. 991.
14. ÖSTA/KA/KM 10. Abt. 1915: 10-23/6.
15. Tamtéž 10-21/17-4.
16. ÖSTA/KA/KM 10. Abt. 1915: 10-23/6.
17. ÖSTA/KA/KM 10. Abt. 1915: 10-21/27. V prosinci 1915 bylo v táboře 267 italských důstojníků a 8061 italských prostých vojáků, 1945 Srbů a 46 Rusů.
18. Ke zdravotní péči na frontě a v území za ní viz také Rauchensteiner 2013: 221–223.
19. Reichenberger Kriegsgefangenen-Lagerzeitung [Táborové noviny pro válečné zajatce tábora Reichenberg], březen/duben 1916: 16.
20. K tomu také srov. Bjelik 1917: 3–4 a Wiesenhofer 1997: 177–180.
21. ÖSTA/KA/KM 10. Abt. 1914: 10-2/261.
22. ÖSTA/KA/Mil.Kdo.lbk. Präs. 1915: 104-47/157,6VIII; viz také Davis 1993: 31–52.
23. ÖSTA/KA/KM 10. Abt./Kgf. 1916: 10-35/92, 90.
24. Vojenské historické muzeum, Ernst von Streeruwitz, *Kriegsgefangene im Weltkrieg*, Unveröffentlichtes Manuskript, [Váleční zajatci ve světové válce. Nezveřejněný rukopis] Bd. 1, s. 67f.
25. ÖSTA/KA/KM 10. Abt./Kgf. 1918: 10-39/78.
26. ÖSTA/KA/KM 10. Abt. 1915: 10-11/35-115.
27. ÖSTA/KA/KM 10. Abt. 1915: 10-11/30-9.
28. ÖSTA/KA/KM 10-11/35-24 a 10-11/35-81.
26. ÖSTA/KA/KM 10-11/30-3, 10-11/35-67 a 10-23/29.
30. ÖSTA/KA/KM 10. Abt./Kgf. 1916: 10-143/367, 10-11/202 a 1918: 10-11/2-159; Archiv a dokumentační středisko rakouského dělnického
- hnutí. I. Sociálně-demokratické stranické organizace, 9. Říšský sekretariát strany, Kartón 117, složka 702, Fol. 491–494. O srovnáních provedených v souvislosti se zacházením, resp. s životními podmínkami zajatců mezi první a druhou světovou válkou, viz např. Jones 2009: 19–48. K tomuto tématu a k otázce intencionality moci vůči zajatcům, viz např. Feltman 2011: 435–458.
31. ÖSTA/KA/KM/Válečný dohlédací úřad (KÜA) 1916: Zl. 63695.
32. ÖSTA/KA/šéf válečných rezerv EW 1917: 19-13/2-4.
33. Tamtéž.
34. Tamtéž.
35. ÖSTA/KA/šéf válečných rezerv EW 1917: 19-17/1, 2, 3, 4, 5 a také 19-13/2-4.
36. NÖLA/Präs. »P« 1917, Zl. 3612/XI.
37. ÖSTA/KA/KM 10. Abt./Kgf. 1917: 10-18/135.
38. ÖSTA/KA/Chef d. EW 1917: 19-4/6.
39. ÖSTA/KA/Chef d. EW 1917: 19-20/2.
40. ÖSTA/KA/Chef d. EW 1917: 19-44/1-2.
41. ÖSTA/KA/Chef d. EW 1918: 19-1/39.
42. O italských zajatcích ve vězení c. k. monarchie viz Procacci 1993.
43. ÖSTA/KA/AOK/NFA/Karton 682, Qu. Abt. d. HGK. Eh. Eugen 1916, Qu. Op. 1-8/65-1, 12, 31.
44. ÖSTA/KA/KM 10. Abt./Kgf. 1917: 10-139/1.
45. ÖSTA/KA/Chef d. EW 1917: 19-5.
46. ÖSTA/KA/KM 10. Abt. 1914: 10-2/84. K tomuto tématu viz mezi jiným: Rappersberger 1988; Olentchouk 1998; Bihl 1966: 539–550; Ders. 1966: 51–62; Ders. 1966: 362–366; Ders. 1967: 379–388; Ders. 1965: 505–526.
47. ÖSTA/KA/Chef d. EW 1918: 19-7/6-2.
48. ÖSTA/Soukromý, dvorní a státní archiv (HHSTA)/Politický archiv (PA) I, Karton 1053, Liasse Krieg, Friedensverhandlungen, Fol. 10.
49. ÖSTA/KA/KM 10. Abt./Kgf. 1918: 10-66/333.
50. ÖSTA/KA/KM 10. Abt./Kgf. 1918: 10-20/1-373.
51. ÖSTA/KA/Chef d. EW 1918: 19-1/2-15.
52. ÖSTA/HHSTA/Administrativní evidence (AR)/F 36, Karton 474, Krieg 1914–1918, Dep. 7 Váleční zajatci – Rusko.
53. ÖSTA/KA/KM 10. Abt./Kgf. 1916: 10-66/18.
54. ÖSTA/KA/KM 10. Abt./Kgf. 1918: 10-68/2.
55. ÖSTA/KA/KM 10. Abt./Kgf. 1918: 10-66/332.
56. *Linzer Volksblatt [Linecké lidové noviny]*, č. 87, 17. 4. 1918, s. 3.
57. *Amtsblatt der k.k. Bezirkshauptmannschaft Amstetten [Věstník c. k. okrskového hejtmantství Amsteten]*, č. 7, 16. 2. 1918, s. 36.
58. ÖSTA/KA/Mil.Kdo. Graz/1918 Präs. Heer 99-4/30.

NETIŠTĚNÉ PRAMENY:

Vojenské historické muzeum, Ernst von Streeruwitz, *Kriegsgefangene im Weltkrieg*, Unveröffentlichtes Manuskript [Váleční zajatci za světové války. Nezveřejněný rukopis], Bd. 1.

Dolnorakouský zemský archiv (NÖLA):

NÖLA/Präs. »P« 1915 XI b) Zl. 991.

NÖLA/Präs. »P« 1917, Zl. 3612/XI.

NÖLA/Präs. »P« 1918 XII b) Zl. 394.

Archiv a dokumentační středisko rakouského dělnického hnutí

Archiv a dokumentační středisko rakouského dělnického hnutí. I. Sociálně-demokratické stranické organizace, 9. Říšský sekretariát strany, Kartón 117, složka 702, Fol. 491–494.

Rakouský státní archiv / Soukromý, dvorní a státní archiv (ÖSTA, HHSTA):

ÖSTA/HHSTA/Politický archiv (PA) I, Karton 1053, Liasse Krieg, Mírová jednání, Fol. 10.

ÖSTA/HHSTA/Administrativní evidencer (AR)/F 36, Karton 474, Krieg 1914–1918, Dep. 7 váleční zajatci – Rusko.

Rakouský státní archiv/ Válečný archiv (ÖSTA/KA):

ÖSTA/KA/vrchní velitelství armády (AOK)/válečné členění, Karton 74.

ÖSTA/KA/AOK/nová akta z polního tažení (NFA)/Karton 682, Qu. Abt. d. HGK. Eh. Eugen 1916, Qu. Op. 1-8/65-1, 12, 31.

ÖSTA/KA/Orientační pomůcka k zajateckému táboru a důstojnickým stanicím pro válečné zajatce apod., 1916.

ÖSTA/KA/Kriegsministerium (KM)/Válečný dohlédací úřad (KÜA) 1916: Zl. 63695.
 ÖSTA/KA/šéf válečných rezerv (Chef d. EW) 1917: 19-4/6.
 ÖSTA/KA/Chef d. EW 1917: 19-5.
 ÖSTA/KA/Chef d. EW 1917: 19-13/2-4.
 ÖSTA/KA/Chef d. EW 1917: 19-17/1, 2, 3, 4, 5.
 ÖSTA/KA/Chef d. EW 1917: 19-20/2.
 ÖSTA/KA/Chef d. EW 1917: 19-44/1-2.
 ÖSTA/KA/Chef d. EW 1918: 19-1/39.
 ÖSTA/KA/Chef d. EW 1918: 19-1/2-15.
 ÖSTA/KA/Chef d. EW 1918: 19-7/6-2.
 ÖSTA/KA/Kriegsministerium (KM) 10. Abt. 1914: 10-2/84.
 ÖSTA/KA/KM 10. Abt. 1914: 10-2/261.
 ÖSTA/KA/KM 10. Abt. 1915: 10-11/30-3.
 ÖSTA/KA/KM 10. Abt. 1915: 10-11/30-9.
 ÖSTA/KA/KM 10. Abt. 1915: 10-11/35-24.
 ÖSTA/KA/KM 10. Abt. 1915: 10-11/35-67.
 ÖSTA/KA/KM 10. Abt. 1915: 10-11/35-81.
 ÖSTA/KA/KM 10. Abt. 1915: 10-11/35-115.
 ÖSTA/KA/KM 10. Abt. 1915: 10-21/11-2.
 ÖSTA/KA/KM 10. Abt. 1915: 10-21/17-4.

TIŠTĚNÉ PRAMENY A LITERATURA:

Amtsblatt der k.k. Bezirkshauptmannschaft Amstetten [Věstník okrsko-vého hejtmství Amstetten], č. 7, 16. 2. 1918, s. 36.
 Beranová Vaicová, Romana – Bružňák Vladimír 2012: *Ozvěny velké války: zajatecký tábor Jindřichovice 1915–1918 = Der Nachhall des großen Kriegs: das Gefangenenerlager Jindřichovice 1915–1918 = Echoes of the Great War: prison camp Jindřichovice 1915–1918*. Sokolov: Muzeum Sokolov.
 Berend, Ivan – Ránki, György 1973: Ungarns wirtschaftliche Entwicklung [Hospodářský rozvoj Uher]. In: Wandruszka, Adam – Urbanitsch, Peter (eds.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Bd. 1: Die wirtschaftliche Entwicklung*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, s. 462–527.
 Berner, Margit 2005: Forschungs-„Material“ Kriegsgefangene: Die Massenuntersuchungen der Wiener Anthropologen an gefangenen Soldaten 1915–1918 [Výzkumný „materiál“ váleční zajatci: Masové pokusy vídeňských antropologů na zajatých vojácích 1915–1918]. In: Gabriel, Heinz Eberhard – Neugebauer, Wolfgang (eds.): *Vorreiter der Vernichtung? Eugenik, Rassenhygiene und Euthanasie in der österreichischen Diskussion vor 1938*. Wien–Köln–Weimar: Böhlau Verlag, s. 167–198.
 Bihl, Wolfdieter 1965: Österreich-Ungarn und der Bund zur Befreiung der Ukraine [Rakousko-Uhersko a Svaz pro osvobození Ukrajiny]. In: *Österreich und Europa*. Festgabe für Hugo Hantsch. Graz–Wien–Köln: Styria Verlag, s. 505–526.
 Bihl, Wolfdieter 1966: Beiträge zur Ukraine-Politik Österreich-Ungarns 1918 [Příspěvky k ukrajinské politice Rakouska-Uherska]. *Jahrbücher für die Geschichte Osteuropas*, N.F., 14, s. 51–62.
 Bihl, Wolfdieter 1966: Das im Herbst 1914 geplante Schwarzmeer-Unternehmen der Mittelmächte [Akce Trojspolku u Černého moře plánovaná na podzim 1914]. *Jahrbücher für die Geschichte Osteuropas*, N. F., 14, s. 362–366.
 Bihl, Wolfdieter 1966: Einige Aspekte der österreichisch-ungarischen Ruthenenpolitik 1914–1918 [Několik aspektů rakousko-uherské ru-

sínské politiky]. *Jahrbücher für die Geschichte Osteuropas*, N. F., 14, s. 539–550.
 Bihl, Wolfdieter 1967: Die österreichisch-ungarischen Dienststellen in der Ukraine 1918 [Rakousko-uherské služebny na Ukrajině]. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 20, s. 379–388.
 Bjelik, Emerich 1917: Das Los der Kriegsgefangenen in Österreich-Ungarn [Osud válečných zajatců v Rakousku-Uhersku]. *Österreichisch-ungarische Kriegskorrespondenz*, č. 100, s. 3–4.
 Davis, Gerald H. 1993: National Red Cross Societies and Prisoners of War in Russia 1914–1918 [Národní spolky Červeného kříže a váleční zajatci v Rusku]. *Journal of Contemporary History* 28, č. 1, s. 31–52.
 Dietrich, Elisabeth 1995: Der andere Tod. Seuchen, Volkskrankheiten und Gesundheitswesen im Ersten Weltkrieg [Jiná smrt. Epidemie, běžné nemoci a zdravotnictví v první světové válce]. In: Eisterer, Klaus – Steininger, Rolf (eds.): *Tirol und der Erste Weltkrieg*. Innsbruck–Wien: Studienverlag, s. 255–275.
 Doppelbauer, Wolfgang 1988: *Zum Elend noch die Schande. Das alt-österreichische Offizierskorps am Beginn der Republik [K bidě ještě potupa. Starorakouské důstojnické sbory na počátku republiky]*. Wien: Österreichischer Bundesverlag.
 Evans, Andrew D. 2002: Capturing Race: Anthropology and photography in German and Austrian prisoner-of-war camps during World War I [Zachycení rasy. Antropologie a fotografie v německých a rakouských zajateckých táborech za I. světové války]. In: Hight, Eleanor M. – Sampson, Gary D. (eds.): *Colonialist Photography. Imag(in)ing race and place*. London–New York: Routledge, s. 226–256.
 Feltman, Brian K. 2011: Tolerance as a Crime? The British Treatment of German Prisoners of War on the Western Front, 1914–1918 [Tolerance jako zločin? Britské zacházení s německými válečnými zajatci na západní frontě, 1914–1918]. *War in History* 17, č. 4, s. 435–458.

- Gschwendtner, Andrea 1991: Als Anthropologe im Kriegsgefangenenlager – Rudolf Pöchs Filmaufnahmen im Jahre 1915 [Jako antropolog v zajateckém táboře – filmové záběry Rudolfa Pöcha v roce 1915]. *Wissenschaftlicher Film*, č. 42 (April), s. 105–118.
- Hansak, Peter 1991: *Das Kriegsgefangenenwesen während des I. Weltkrieges im Gebiet der heutigen Steiermark [Válečné zajatectví během I. světové války na území dnešního Štýrska]*. Diss. Universität Graz.
- Hautmann, Hans 1995: Fragen des Strafvollzugs in der Endphase des Habsburgerreiches (1872–1918) [Otázky výkonu trestu odnětím svobody v poslední etapě habsburské říše (1872–1918)]. In: Weinzierl, Erika – Rathkolb, Oliver – Mattl, Siegfried (eds.): *Justiz und Zeitgeschichte*. Bd. 1. Wien: Verlag Jugend & Volk, s. 664–684.
- Healy, Maureen 2004: *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire. Total War and Everyday Life in World War I [Videň a pád habsburské říše. Totální válka a každodenní život za I. světové války]*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hecht, Rudolf 1969: *Fragen zur Heeresergänzung der gesamten bewaffneten Macht Österreich-Ungarns während des Ersten Weltkrieges [Otázky doplňování vojsk celkových ozbrojených sil Rakouska-Uherska během první světové války]*. Disertační práce. Wien: Universität Wien.
- Jones, Heather 2009: A Missing Paradigm? Military Captivity and the Prisoners of War, 1914–1918 [Chybějící paradigma? Vojenské zajetí a váleční zajatci, 1914–1918]. In: Stibbe, Matthew (ed.): *Captivity, Forces Labour and Forced Migration in Europe during the First World War*. London – New York: Routledge, s. 19–48.
- Korel, Jiří 2009: V Jindřichovicích byl zajatecký tábor. *Sokolovský deník* 18, č. 155, 4. 7., s. 3.
- Lange, Britta 2013: *Die Wiener Forschungen an Kriegsgefangenen 1915–1918. Anthropologische und ethnografische Verfahren im Lager [Videňské výzkumy na válečných zajatcích 1915–1918. Antropologické a etnografické metody v tábořech]*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Leidinger, Hannes – Moritz, Verena 2003: *Gefangenschaft, Revolution, Heimkehr. Die Bedeutung der Kriegsgefangenenproblematik für die Geschichte des Kommunismus in Mittel- und Osteuropa 1917–1920 [Zajetí, revoluce, návrat domů. Význam problematiky válečných zajatců pro dějiny komunismu ve střední a východní Evropě 1917–1920]*. Wien–Köln–Weimar: Böhlau Verlag.
- Leidinger, Hannes – Moritz, Verena 2006: Verwaltete Massen. Kriegsgefangene in der Donaumonarchie 1914–1918 [Spravované masy. Váleční zajatci v podunajské monarchii 1914–1918]. In: Oltmer, Jochen (ed.): *Kriegsgefangene im Europa des Ersten Weltkriegs*. Paderborn–München–Wien–Zürich: Schöningh, s. 35–66.
- Lesiak, Philipp – Hoffmann, Georg – Goll, Nicole Melanie 2010: *Thalerhof 1914–1936. Die Geschichte eines vergessenen Lagers und seiner Oper [Thalerhof 1914–1918. Dějiny zapomenutého tábora a jeho obětí]*. Herne: Schäfer.
- Linzer Volksblatt [Linecké lidové noviny], č. 87, 17. 4. 1918, s. 3.
- Mateja, Robert 1948: *Oberösterreich im 1. Weltkrieg 1914–1918 [Horní Rakousko v 1. světové válce 1914–1918]*. Disertační práce. Linz: Universität Linz.
- Melichar, Peter 1998: Die Kämpfe merkwürdig Untoter. K.u.k. Offiziere in der Ersten Republik [Boje pozoruhodně nemrtvých. C. k. důstojníci za první republiky]. *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften*, č. 1, s. 51–84.
- Mentzel, Walter 1997: *Kriegsflüchtlinge in Cisleithanien im Ersten Weltkrieg [Váleční uprchlíci v Předlitavsku za 1. světové války]*. Disertační práce. Wien: Universität Wien.
- Moritz, Verena – Leidinger, Hannes 2005: *Zwischen Nutzen und Bedrohung. Die russischen Kriegsgefangenen in Österreich 1914–1921 [Mezi užtkem a ohrožením. Ruští váleční zajatci v Rakousku 1914–1921]*. Bonn: Bernard & Graefe Verlag.
- Moritz, Verena 2001: *Zwischen allen Fronten. Die russischen Kriegsgefangenen in Österreich im Spannungsfeld zwischen Nutzen und Bedrohung (1914–1921) [Mezi všemi frontami. Ruští váleční zajatci v Rakousku v napětí mezi užtkem a ohrožením (1914–1921)]*. Disertační práce. Wien: Universität Wien.
- Nachtigal Reinhard 2003: *Russland und seine österreichisch-ungarischen Kriegsgefangenen (1914–1918) [Rusko a jeho rakousko-uherské váleční zajatci (1914–1918)]*. Remshalden: Greiner Verlag.
- Olentchouk, Elisabeth 1998: *Die Ukrainer in der Wiener Politik und Publizistik 1914–1918. Ein Beitrag zur Geschichte der österreichischen Ukrainer (Ruthenen) aus den letzten Jahren der österreichisch-ungarischen Monarchie [Ukrajinci ve vídeňské politice a publicistice 1914–1918. Příspěvek k dějinám rakouských Ukrajinců (Rusinů) z posledních let rakousko-uherské monarchie]*. Disertační práce. Wien: Universität Wien.
- Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918 [Poslední válka Rakouska-Uherska 1914–1918] 1938: Bd. VII: Das Kriegsjahr 1918. Wien: Verlag der Militärwissenschaftlichen Mitteilungen.
- Pelinka, Anton 1994: Tabu in der Politik. Zur politischen Funktion von Tabuisierung und Enttabuisierung [Tabu v politice. K politické funkci tabuizace a detabuizace]. In: Bettelheim, Peter – Streibl, Robert (eds.): *Tabu und Geschichte. Zur Kultur des kollektiven Erinnerns*. Wien: Picus Verlag, s. 21–28.
- Procacci, Giovanna 1993: *Soldati e prigionieri italiani nella Grande guerra*. Roma: Ed. Riuniti.
- Rappersberger, Petra 1988: *Das Kriegsgefangenenlager Freistadt 1914–18 [Zajatecký tábor Freistadt 1914–18]*. Diplomová práce. Wien: Universität Wien.
- Rauchensteiner, Manfred 1993: *Der Tod des Doppeladlers. Österreich-Ungarn und der Erste Weltkrieg [Smrt dvouhlavého orla. Rakousko-Uhersko a první světová válka]*. Graz–Wien–Köln: Böhlau Verlag.
- Rauchensteiner, Manfred 2013: *Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie 1914–1918 [První světová válka a konec habsburské monarchie 1914–1918]*. Wien–Köln–Weimar: Böhlau Verlag.
- Reichenberger Kriegsgefangenen-Lagerzeitung, Doppelheft [Reichenberské táborové noviny pro válečné zajatce, dvojčíslo], března/duben 1916.
- Robert J. Wegs 1979: *Die österreichische Kriegswirtschaft 1914–1918 [Rakouské válečné hospodářství 1914–1918]*. Wien: Schendl Verlag.
- Scheidl, Franz 1943: *Die Kriegsgefangenschaft von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart [Válečné zajetí od nejstarších dob po současnost]*. Berlin: Ebering Verlag.
- Walleczek, Julia 2012: *Hinter Stacheldraht. Die Kriegsgefangenenlager in den Kronländern Oberösterreich und Salzburg im Ersten Weltkrieg [Za ostenatým drátem. Zajatecké tábory v korunních zemích Horní Rakousy a Solnohrad za první světové války]*. Disertační práce. Innsbruck: Universität Innsbruck.

- Walleczek-Fritz, Julia 2014: Kontrolle durch Fürsorge. Neutrale humanitäre Organisationen und ihr Engagement für Kriegsgefangene in Österreich-Ungarn und Russland im Ersten Weltkrieg in vergleichender Perspektive [Kontrola péči: neutrální humanitární organizace a jejich angažmá pro válečné zajatce v Rakousku-Uhersku a Rusku za první světové války ve srovnávací perspektivě]. In: Dornik, Wolfram – Walleczek-Fritz, Julia – Wedrac, Stefan (eds.): *Frontwechsel. Österreich-Ungarns „Großer Krieg“ im Vergleich*. Wien–Köln–Weimar: Böhlau Verlag, s. 105–137.
- Weiland, Hans – Kern, Leopold (eds.) 1931: *In Feindeshand. Die Gefangenschaft im Weltkriege in Einzeldarstellungen* [V rukou nepřítelů. Zajatí za světové války v detailech]. Bd. 2. Wien: Göth Verlag.
- Wennerström, Thorsten 1931: Besuch von Kriegsgefangenenlagern in Österreich-Ungarn [Návštěva v zajateckých táborech v Rakousku-Uhersku]. In: Weiland, Hans – Kern, Leopold (eds.): *In Feindeshand. Die Gefangenschaft im Weltkriege in Einzeldarstellungen*. Bd. 2. Wien: Göth Verlag, s. 214–224.
- Wiesenhofer, Franz 1997: *Gefangen unter Habsburgs Krone. K.u.k. Kriegsgefangenenlager im Erlaufthal* [Zajat habsburskou korunou. C. k. zajatecký tábor v Erlaufthalu]. Purgstall: Eigenverlag Wiesenhofer.
- Wurzer, Georg 2005: *Die Kriegsgefangenen der Mittelmächte in Russland im Ersten Weltkrieg* [Váleční zajatci Trojspolku v Rusku za I. světové války]. Göttingen: V&R unipress.

Summary

Prisoners of War in Austria-Hungary 1914–1918

The following article offers an overview of the central fields of research concerning Prisoners of War (POWs) in the Habsburg Empire during World War One, including living conditions in war camps, propaganda campaigns, forced labour and repatriation. The text also shows the discrepancy between the principles of Austro-Hungarian authorities relating to POW politics and an often harsh reality: All POWs were affected by the supply shortages which began in 1916 or even earlier: Thousands of POWs died from disease, exhaustion and undernourishment. In addition, soon after their capture POWs were confronted with the introduction of a new dimension of captivity: forced labour. The majority of prisoners were used for several work projects in the hinterland, behind the Austro-Hungarian front lines and even in the combat zones. The article also illustrates how the Russian Revolutions in 1917 influenced the fate of POWs in the Habsburg Monarchy.

Key words: POW camps; Prisoners of War; Austria-Hungary; forced labour; World War One; POW relief; propaganda war; treatment; Austro-Hungarian military authorities.

PROZAICKÁ FOLKLORISTIKA A FENOMÉN PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY

Petr Janeček

První světová válka a léta jí těsně předcházející a následující patří v dějinách etnologických a antropologických věd k období výrazných a doslova paradigmatických změn. Bez nadsázky můžeme konstatovat, že se jedná o období, kdy se rodí dnešní podoba řady vědeckých disciplín pomocí precizování jejich badatelského terénu, témat a především epistemologie a metodologie. V sociální antropologii jde o období odklonu od spekulativních kabinetních přístupů pozdního evolucionismu a neodifuzionismu, do značné míry tematicky i metodologicky navazujících na nejrůznější formy mytologických studií druhé poloviny 19. století (Budil 2007: 571–592; Soukup 2011: 416–420). V tomto klíčovém období je Bronisławem Kasperem Malinowským (1884–1942) v praktické i teoretické rovině prohlubováno chápání této disciplíny jako empirické sociální vědy zakotvené v dlouhodobém terénním výzkumu nativních společností, chápání, které povede k nebývalému rozvoji tohoto oboru v jeho „klasickém období“ vymezeném posledními desetiletími existence britské koloniální soustavy mezi lety 1915–1950 (Budil 2007: 670).¹ Obdobným vývojem prochází i americká kulturní antropologie pod metodickým a ideologickým vedením Franze Boase (1858–1942), který byl, podobně jako Malinowski, ve svém přístupu inspirován evropskou vědou (Soukup 2011: 421–431).²

Podobné proměny probíhají i v Evropě v podobě konstituování nejrůznějších národních variant národopisných/etnografických/*Volkskunde/folklivforskning* studií (Lozoviuk 2005: 14), nové akademické disciplíny vzniklé fúzí bádání folkloru a v poslední třetině 19. století „objevené“ materiální kultury venkovské společnosti. Studium materiální kultury si tak v období *fin de siècle* pod vlivem dobového nadšení z výstavního hnutí (na světové, národní i regionální úrovni) a hledání nových uměleckých inspirací pro vysoké i užité umění z uměleckého a muzejního prostředí pomalu razí cestu do akademických struktur, nejčastěji v dobové alianci s etablovanějším folkloristickým bádáním. Někde je tento proces retardován – jako ve Francii, kde po „zlatém věku“ francouzské folkloristiky v letech 1870–1914 (Darnton 2013: 25)³ i přes veškeré snahy Arnolda van Gennepa (1873–

1957), označovaného západními i východními badateli ve vzácné shodě za největšího folkloristu 20. století (Dundes 1999a: 99; Gusev 1978: 60; kritičtěji Cocciara 1975: 529; Jeřábek 2013: 72–73) dochází pod ideologickou dominancí závazné sociologické školy Émila Durkheima (1858–1917) k jejímu útlumu. Podobná situace nastává poněkud paradoxně i ve Velké Británii, zemi, kde se v roce 1846 zrodil samotný termín „folklor“ a která do té doby hrála přední roli ve folkloristických bádáních (Thoms 1965; Dundes 1999b). Dle britského kulturního historika Petera Burkeho (*1937) zde po „věku harmonie“, tedy plodného soužití folkloristiky s jinými disciplínami, dochází k nástupu „věku podezřívavosti“, kdy je profesionalizace folkloristiky utlumena nástupem „klasické“ sociální antropologie spjaté s koloniálním systémem (Burke 2004). Nedůvěru antropologů k folkloristickým bádáním následně zvyšuje explicitní či implicitní folkloristické přitakávání evolucionistickým konceptům, často ale způsobené nezáměrně, diachronním, kulturně-historickým sebepojetím této disciplíny (Bascom 1953: 287–288).

Na evropském kontinentě, především v zemích severní, střední, východní a jižní Evropy, včetně českých zemí, je ale situace zcela odlišná. Zde zažívají folkloristická bádání převážně bezproblémovou institucionalizaci a vřazení do akademických struktur, většinou díky úzkým vazbám na rozvinutá filologická a literárněvědná bádání (například v Rusku či Itálii – Cocchiara 1975: 361–401), popřípadě díky podpoře místních národních hnutí či oficiální státní politiky (například ve Finsku, kde vzniká v roce 1886 první stolice folkloristiky v Evropě, nebo v českých zemích u obou variant „etnického“, tj. českojazyčného i německojazyčného národopisu, k jehož akademické institucionalizaci dochází mezi lety 1919–1946 – Horák 1933; Jungbauer 1936; kritičtěji pak Lozoviuk 2006, 2008).

Cílem následujícího přehledového příspěvku je upozornit na určité dílčí aspekty obdobného formativního procesu, který v tomto období proběhl v (středoevropské) prozaické folkloristice, se zvláštním důrazem na fenomén první světové války, která tento proces poměrně výrazným způsobem ovlivnila.

Prozaická folkloristika v první třetině 20. století

Námi sledované období patří ve vývoji prozaické folkloristiky ve střední Evropě k těm nejzajímavějším; v mnoha ohledech jej totiž můžeme považovat za formativní období současně dominantní podoby této disciplíny. Obecně jej charakterizuje rychlý ústup od krátkodobě módní univerzalistické „antropologické školy“ recipované především z britského prostředí (kde si své pozice na dlouhou dobu ještě udržel) k preciznějším komparativním přístupům neodifuzionismu a migracionismu (v našem prostředí vysledovatelném například v názorovém vývoji Jiřího Polívky [1858–1933] v oblasti pohádkosloví; k vývoji domácího národopisu v tomto období viz Horák 1933: 447–457). Bouřlivý nástup migracionistické „finské školy“ pracující historicko-geografickou metodou, která okolo sebe sjednotí drtivou většinu (středo)evropských folkloristů, a její úspěch založený mimo jiné na značné mezinárodní spolupráci, utvrdil první moderní folkloristický katalog Antti Aarneho (1867–1925) vydaný v roce 1910 (Aarne 1910; k folkloristické katalogizaci obecně Luffer 2006). Je to právě finská škola, která výrazným způsobem ovlivní chápání prozaické folkloristiky jako primárně humanitní disciplíny zabývající se srovnávacím studiem ústně i literárně šířených textů a pracující především metodami filologických a literárních věd (Krohn 1926, Cocchiara 1975: 336–341, Dundes 1999c). Toto textocentrické chápání folkloristických bádání dominuje díky úspěšnosti folklorní komparistiky zabývající se klasifikací a katalogizací folklorních textů až do konce 60. let 20. století, kdy začíná být věnována výraznější pozornost i dalším otázkám, často spjatým s folklorním kontextem. Tento proces nemůžeme, jak nedávno upozornila Martina Pavlicová (1964), rozhodně vnímat monolitně – ve stejném období, především od 20. let 20. století, se v protikladu k dominujícím historicko-geografickým a komparativním přístupům kladoucím důraz na detailní studium textů ve středoevropské a východoevropské folkloristice probouzí i zájem o profily individuálních osobností lidových vypravěčů a zpěváků, tedy to, co je později nazýváno „ekologickou metodou“ (Pavlicová 2007: 20).

Některé z těchto novátorských teoretických a metodologických impulzů, jejichž význam často plně ocení až poslední třetina 20. století či současnost, jsou zajímavým způsobem spjaté s fenoménem první světové války.

Reakce dobové folkloristiky na první světovou válku

První světová válka se ukazuje být v evropské prozaické folkloristice na nejobecnější úrovni období, které zaujalo badatele především neočekávaným nárůstem „iracionality“ jak ve venkovském, tak městském prostředí. Tento fenomén byl dobově nejčastěji interpretován jako „oživení tradice“⁴ a paradoxně vítán jako prostředek k revitalizaci, posílení a legitimizaci folkloristické disciplíny zaměřené na dokumentaci domněle mizející lidové kultury spjaté s tradičním venkovem (tedy v její konzervativní „tradiční“ podobě spjaté s etnografickým bádáním – Kawan 1995). Argumenty pro tuto interpretaci přinášely v terénu aktuálně dokumentované texty folklorní povahy, které zaujaly dobové folkloristy hlavně svým masovým celospolečenským šířením. Jednalo se především o profetické texty, tedy nejrůznější „lidová“ proroctví, nejčastěji spjatá s očekáváním brzkého vypuknutí nebo naopak ukončení světové války; proroctví patří k žánrům, které vzbudily pozornost hlavně německých folkloristů, a to hned na samotném počátku válečného konfliktu (Helm 1914, Zurbonsen 1915). Stejně aktuálně byla ale věnována pozornost i dalším projevům „lidové iracionality“, především velké oblibě nejrůznějších amuletů a talismanů a „pověr“, tedy věrských představ (Hellwig 1916; Polívka 1917–1918).⁵

Další v období světové války masově diseminované folklorní žánry, jako nejrůznější druhy pověstí, začaly být analyzovány až s několikaletým odstupem. Vedle textů s „tradiční“ tematikou a motivikou (často démonologickou, popřípadě legendární) byly ale už některé z nich v novém kontextu německojazyčných výzkumů *Zeitungssagen* chápány jako „novinové“ či „moderní“ pověsti (Kühnau 1926; Karasek–Langer 1933; Fechter 1934). Výjimku tvoří ještě v průběhu války vydaná a dodnes citovaná studie belgického diplomata Fernanda Vanlangenhove (1889–1982) o fámách německých vojáků hovořících o strachu z údajně nesmírně efektivního a krutého belgického civilního odboje podporovaného katolickou církví, které brzy nabyly skutečně mytických dimenzí a byly vydatně recipovány německou propagandou v zázemí (Vanlangenhove 1916). Studie se během samotné války dočkala – samozřejmě částečně z propagandistických důvodů – aktuálních vydání v Madridu (1916), Londýně (1916), Leidenu (1916) a Curychu (1917). Dalším aktuálně a výrazněji zkoumaným komplexem fám byla pravděpodobně nejznámější fáma první světové války vůbec,

cyklus vyprávění o ruských spojeneckých vojácích, kteří byli na nejrůznějších místech Velké Británie údajně masově spatřováni civilisty – tyto texty se obratem dočkaly interpretace ze strany psychiatrie (Hart 1916) a historiografie (Pollard 1915, Oman 1918), včetně dvou poválečných analýz (Ponsonby 1928; Chadwick 1932).

První světová válka vyvolala krátkodobý zájem i o další „moderní“ folklorní žánry, v českém prostředí například o anekdoty a humorná podání (Šorm 1924; Hajšman 1935) či dokonce nápisový folklor (Secký 1924). Zájem o tyto „nové“ žánry a témata byl ale většinou izolovaný a krátkodechý; (středoevropská folkloristika se brzy navrátila k výzkumu „tradičních“ žánrů, byť nově vzniklé texty často integrovala do svých bádání jako doklad „kontinuity tradice“ (například do typologických katalogů pohádek).

Určitou výjimku tvoří výzkum memorátů (vyprávění ze života či vzpomínkových vyprávění), biografických vyprávění individuální povahy, jehož počátky jsou obvykle spojovány s inovativní klasifikací folklorní prózy Carla Wilhelma von Sydowa (1878–1952) z roku 1934 (Sydow 1934a; obecněji viz Granberg 1935 a Gusev 1978: 116). Zájem o tento žánr ale můžeme hledat již v úvahách o *Erlebnissage*, termínu německého folkloristy Friedricha Rankeho (1882–1950) poprvé použitého v roce 1912 (Klímová 2007). V domácím prostředí registrují texty tohoto typu již Václav Tille (1867–1937) a Josef Štefan Kubín (1864–1965), přičemž prvním českým termínem pro tento žánr jsou *povídky z obecného života*, který použil Jiří Polívka v roce 1926; výraznější zájem o ně, včetně dodnes neukončených terminologických a genologických diskuzí, ale nastává až po druhé světové válce (Šrámková 2008: 57–59).

Velký zájem o biografická vyprávění individuální povahy tohoto druhu se objevuje především v sovětském Rusku, kde se díky unikátní zkušenosti první světové a ruské občanské války rodí počátky výzkumů všednodenních vyprávění, dobově chápaných jako unikátní „nový“, ale velice významný žánr folklorní prózy (*skaz/rasskaz* – viz Sokolov 1928, 1941; opatrnější přístup viz Propp 1999: 310). Tato zprvu spíše ideologicky motivovaná bádání byla brzy doplněna solidnějším marxistickým historicko-sociologickým přístupem a o několik desetiletí později ovlivnila i středo- a západoevropská folkloristická studia (Cocchiara 1975: 574–579, Panczová 2005: 10). Folklorními fenomény spjatými s válečnými událostmi se z úhlu pohledu sociálních věd brzy po válce krátkodobě

zabývali i anglosaští badatelé; například Samuel H. Prince ze sociologického hlediska analyzoval fámy spojené se záhadným výbuchem v kanadském Halifaxu v roce 1917 (Prince 1920).

Současná folkloristika a folklor první světové války

Soudobá prozaická folkloristika se v posledních letech badatelsky zabývá především těmi folklorními texty spjatými s obdobím první světové války, které jsou dnes chápány v genologickém kontextu současných pověstí a fám (Hlášková 2001; Šrámková 2002; Panczová 2005; Janeček 2007a). Zájem o pověsti a fámy první světové války se v humanitních a sociálních vědách prosazoval poměrně pozvolna; zatímco průkopnická studie psychoanalytičky Marie Bonapartové (1882–1962) o „válečných mýtech“ se zabývá především druhou světovou válkou a tu první registruje jen okrajově (Bonaparte 1946: 55, 79–80), sociologické a folkloristické studie si první světové války všímají výrazněji až od poloviny 60. let. Příkladem může být přehledová práce amerických sociologů Ralpha R. Rosnowa a Garyho Alana Finea *Rumor and Gossip. The Social Psychology of Hearsay* (Rosnow – Fine 1976: 26–27), publikace německého kulturního historika Hanse-Joachima Neubauera *The Rumour. A Cultural History* (Neubauer 1999: 81–101) a především vlivná studie amerického sociologa Tamotsu Shibutaniho *Imvised News. A Sociological Study of Rumor*, která mezi šedesát příkladů historických fám od vrcholného středověku po polovinu 60. let 20. století zařazuje hned jedenáct fám z období první světové války (Shibutani 1966: 214–226).⁶

V současnosti rozhodně nejdůkladněji studovaným souborem textů tohoto typu jsou vyprávění spjatá s proslulou záhadnou událostí západní fronty, údajným zjevením tzv. *Andělů z Mons* (*Angels of Mons*). Tento cyklus vyprávění referuje k události ze dne 23. 8. 1914, kdy se britská expediční armáda směřující k spojeneckým francouzským vojskům u belgického města Mons neočekávaně střetla s hlavní silou německé armády. I přes výraznou přesilu protivníka se Britům podařilo zdržovat postup Němců, kteří si zřejmě neuvědomili, jak malé množství nepřátel jim vlastně vzdoruje, a efektivně a uspořádaně ustoupit. V těchto extrémních podmínkách se začala objevovat vyprávění zraněných a umírajících vojáků o podivných mlžných úkazech, později reinterpretovaných jako lidské či andělské postavy, které je ochrá-

nily před nepřátelskou přesilou či dokonce zadržely její postup. Fantastického a v době válečné krize výrazně útěšného vyprávění se brzy zmocnil tisk, proniklo do populární kultury a zpětně ovlivnilo folklorní repertoár vojáků na frontě a civilistů v zázemí. Výzkumu tohoto cyklu vyprávění se dlouhodobě věnuje anglický folklorista David Clarke z Sheffield Hallam University (Clarke 2002, 2005), který nejnovější výsledky svých archivních výzkumů nedávno představil na mezinárodní konferenci v Praze (Clarke 2014). Andělé z Mons ale rozhodně nebyli izolovanou epizodou; podobných vyprávění o zázračné záchraně na frontě kolovalo poměrně značné množství, jak dokazuje například příbuzné vyprávění o zlatovlásém rytíři na bílém koni zastavujícím postup německých vojsk na Paříž, dokumentované v armádním prostředí v roce 1918 významnou britskou folkloristkou a antropoložkou Margaret A. Murrayovou (1863–1963), nedávno zpřístupněné z jejího osobního archivu (Oates – Wood 1998: 54–55). Celou řadu dalších textů tohoto typu dokumentuje přehledová publikace britského historika Johna Haywarda *Myths and Legends of the First World War* z roku 2002 (Hayward 2002).⁷

Mezinárodní folkloristika došla i k řadě pracovních tezí týkajících se tohoto typu prvoválečných vyprávění. Hlavní z nich tvrdí, že v pověstech, fámách a dalších folklorních textech kolujících mezi vojáky i civilisty v letech 1914–1918 ve srovnání s podobnými texty kolujícími za druhé světové války výrazně figurovaly témata, motivy, schémata a postavy spjaté s tradičními náboženskými a folklorními představami. Nejčastěji se zde setkáváme se světci (obvykle zemskými patrony), ale i dalšími sakrálními postavami, především se jedná o svatého Jiří (Velká Británie), sv. Johanku z Arku (Francie), anděly (z Mons); v katolických zemích dominují mariánská zjevení či zjevení samotného Ježíše Krista (Clarke 2002; Janeček 2007b: 225). Dokonce i sekulární démonologické představy, které prokazatelně spontánně vznikly v prostředí zákopové války, byly do tohoto tradičního náboženského schématu někdy poměrně násilně reinterpretovány (např. z původně indiferentní bytosti pomáhající vojákům ztraceným v zákopech nazývané *Comrade in White* [Kamarád v bílém] se stává samotný Ježíš Kristus). V tomto procesu „náboženské standardizace“ hrála velkou roli oficiální propaganda ovlivňující dobová média (především tisk) a populární kultura, které tyto představy nejen šířily, ale v mnoha případech dokonce vytvářely,

a sekundárně tak podporovaly jejich diseminaci v orální tradici. Dalším rozdílem oproti folkloru druhé světové války se zdá být i skutečnost, že folklorní představy druhé světové války vznikaly spontánněji, a to jak v prostředí vojáků, tak především civilistů, a v jejich šíření hrála neorální média pouze minimální roli.

Prozaický folklor první světové války tak představuje synkretický mix orálně tradovaných textů, oficiální propagandy, mediálních senzací a produktů populární kultury, které sekundárně koexistovaly se sérií sebepotvrzujících biografických textů prezentovaných již ve své době jako „očítá svědectví“ a „vyprávění ze života“ (které zároveň pomáhaly spoluvytvářet). Badatelé analyzující tyto texty se tak musejí potýkat s teoreticky i metodologicky obtížnou prací využívající několik typů pramenů, dnes většinou písemných a ikonografických. Studium tohoto materiálu navíc komplikuje jeho výrazná kontaminace s populární literaturou faktu a „záhadologií“, které především od 70. let 20. století tyto texty v ústní transmisi výrazně ovlivňují; od poloviny 90. let práci ještě znesnadňuje masový nárůst narácí tohoto typu šířených na internetu. O to více bychom měli být vděční dobovým folkloristům, kteří často pohotově zdokumentovali v jejich době aktuální cenné texty, které by byly jinak ztracené.

Závěr

První světová válka nebyla samozřejmě jediným rozsáhlejším vojenským konfliktem, který vyvolal zájem folkloristů o nová témata (samotná folkloristika koneckonců do značné míry vznikla v reakci na proměny evropského kulturního prostoru během napoleonských válek).⁸ Nejen pro první světovou válku totiž platí, že válečné události bývají – díky své radikální odlišnosti od běžné žité každodennosti – často spojeny se *zvýšenou frekvencí výskytu folklorních fenoménů* a zároveň *zvýšenou badatelskou citlivostí na nejrůznější folklorní jevy* (především ty vyhlížející jako „nové“).

Příkladem z předchozích období mohou být například terénní sběry německého badatele Wilhelma Mannhardta (1831–1880), prvního z velkých mytologů 19. století, který kladl důraz na systematickou terénní dokumentaci folklorních jevů na úrovni lokálních společenství (Cocchiara 1975: 421–434).⁹ V dějinách mezinárodní folkloristiky bývá vedle jeho monumentální dotazníkové akce, která pravděpodobně patří k nejrozsáhlejším individuálním etnologickým projektům vůbec,¹⁰

někdy opomíjen jeho sběr věrských představ a zvyklo-
slovných praktik od francouzských válečných zajatců
internovaných v Německu během prusko-francouzské
vátky (1870–1871). Díky skutečnosti, že jeho informátoři
pocházeli z různých částí Francie a různých sociálních
vrstev, mají jeho sběry výraznou dokumentační hodnotu
dodnes (Mannhardt 1878). Podobnou příležitost využil
za druhé světové války i americký antropolog Marvin K.
Opler (1914–1981), který mohl v nestandardním pro-
středí internačních táborů na západním pobřeží USA
takřka „v přímém přenosu“ dokumentovat krátkodobou
revitalizaci tradičního démonologického folkloru Ameri-
čanů japonského původu (Opler 1950).

Druhá světová válka je ale v mezinárodní folkloris-
tice spjata především se zrodem moderního interdis-
ciplinárního výzkumu fám na základě aplikovaných soci-
álně-psychologických analýz sponzorovaných vládou
USA s cílem pochopit mechanismy šíření poplašných
zpráv mezi civilním obyvatelstvem. Ve stejné době se
rodí i zájem folkloristů o „nový“ žánr současných pověs-
tí, vycházející jak z „tradičních“ výzkumů pověstí, tak
psychoanalytických bádání (Panczová 2005: 10–11,
Janeček 2007: 225; 2009: 207–208). Zatím posledním
válečným konfliktem, který výrazným způsobem ovlivnil
uvažování folkloristů o předmětu svého studia, je stále
probíhající „válka proti terorismu“; respektive již popu-

lární recepce tragických událostí 11. září 2001 v New
Yorku v prostředí internetu (Ellis 2001, Csaszi 2003).
E-mailem přeposílané vizuální a textové anekdoty o té-
to události totiž stály do značné míry na počátku dnes
značně progresivní oblasti výzkumu elektronického a in-
ternetového folkloru (např. Krawczyk-Wasilewska 2006,
Blank 2009, Hajduk-Nijakowska 2012).

Komplexnějšího hodnocení se folkloru první světové
války – a vlivu první světové války na prozaickou folk-
loristiku – dostává v posledních letech, výrazně přede-
vším v letošním roce, kdy slavíme sto let od zahájení
Velké války. Důkazem může být 9. konference *Legen-
dary Weekend* britské Folklore Society s názvem *War
in Legend and Tradition*, pořádaná ve dnech 6. až 7. 9.
2014 ve Fort Amherst v Chathamu, domácí konference
České národopisné společnosti *Válka a etnologie*, pořá-
daná ve dnech 16. – 18. 9. 2014 v Plzni, a celá řada dal-
ších podobných akcí organizovaných doslova po celém
světě. Výstupy z těchto odborných setkání by mohly být
potenciální inspirací i pro domácí prozaickou folkloris-
tiku, která si historicky všímala spíše vyprávění spjatých
s druhou světovou válkou (Šrámková 2008: 57). V do-
mácích archivních i publikovaných textech, především
ego-dokumentech, jistě nalezneme množství cenných
pramenů pro budoucí výzkum folklorních fenoménů prv-
ní světové války.

Tato studie vznikla v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. 09 Literatura a umění v mezikulturních sou-
vislostech, podprogram Literární brak: „triviální“ a „pokleslé“ žánry a podoby literatury z hlediska vývoje historického a z hlediska
konceptů populární kultury.

Poznámky:

1. Zajímavou poznámku o souvislosti středoevropské národopisné
tradice s propagací antropologického terénního výzkumu (včetně
dlouhodobého zúčastněného pozorování) učinil britský antropolog
českého původu Ernest Gellner (1925–1995), podle kterého Bro-
nislav Malinowski „dělal etnografii tak, jak se dělala v Karpatech,
na Dunaji, na Balkáně nebo na Kavkaze, ale dělal ji na Trobrian-
dech a neospravedlňoval ji láskou k vlasti, nýbrž vědou a radikál-
ním empirismem“ (Gellner 2005: 172). K dějinám antropologického
terénního výzkumu obecně viz Soukup 2014.
2. Odklon sociologicky orientované britské sociální antropologie od
studia folkloru, do určité míry započatý už v době tylorovského
evolucionismu, je podle amerického folkloristy Williama R. Basco-
ma (1912–1981) Malinowskému přičítán neprávem; jeho značný
teoretický podíl na rozvoji moderní folkloristiky byl podle něj u měle

snížován jeho žáky a následovníky, které tato oblast lidské expre-
sivní kultury na rozdíl od Malinowského badatelsky příliš nepřítaho-
vala (Bascom 1983: 163; 170). Americká kulturní antropologie byla
k folkloristickým studiím tradičně tolerantnější; její zakladatelské
postavy působily mimo jiné jako jedni z prvních redaktorů *Jour-
nal of American Folklore* (např. Franz Boas v letech 1908–1924
a Ruth Fulton Benedictová [1887–1947] v letech 1925–1939), což
vedlo k přirozené solidní institucionalizaci amerických folkloris-
tických studií po druhé světové válce především díky Richardu Mer-
ceru Dorsonovi (1916–1981) a jejich nebývalému rozvoji od 60. let
20. století. Tento proces má paralelu jen v nemnoha evropských
zemích; v Evropě v této době dochází naopak k částečné dekon-
strukci folkloristiky, především v Německu (Bendix 1995; 1997:
155–187) ale např. i ve Švédsku (Gerholm 1995).

3. Americký folklorista Jack Zipes vymezuje „zlatý věk folkloristiky“ v evropském měřítku se zvláštním zřetelem k pohádkosloví na delší časové ose, a to mezi lety 1812 a 1912, tedy od první edice *Kinder- und Hausmärchen* bratří Grimmů až k posledním publikacím skotského folkloristy Andrewa Langa (1844–1912), nejvýznamnějšího představitele antropologické školy v západní folkloristice (Zipes 2013: xvii).
 4. Tento postoj dobových folkloristů do určité míry potvrzují hypotézy řady pozdějších badatelů, podle kterých se válečný folklor obecně vyznačuje regrese do archaičtějších vrstev repertoáru (Gusev 1978: 262–263). Tato regrese je dle amerického literárního vědce Paula Fussella (1924–2012) zabývajícího se první světovou válkou ještě výraznější u moderních válek vyznačujících se industrializací a materializací konfliktu, které tak vytvářejí prostředí pro „*world of reinvigorated myth (svět znovuoživeného mýtu)*“ – viz Fussell 1975.
 5. V etnografických podsbírkách domácích muzeí se nacházejí především tzv. *Kolomanská požehnání*, jak jsou v češtině označována tzv. *Kolomanus-Segen (einer schöner und wohl aprobierter heiliger Kolomanus-Segen)*; lidově též nazývané *Kolmoni-Segen*, rozšířená především v Rakousku a Bavorsku (Pechová a kol. 2013: 145).
 6. Jedná se o následující narativní komplexy: vyprávění o údajné ruské armádě spatřované po Velké Británii (1914), útěšné fámy šířené mezi britskými vojenskými zajatci v Ruhleбену v Německu (1914), děsivé fámy německých vojáků o údajných zvěrstvech páchaných belgickým odbojem (1914), fámy německých civilistů o nečekané ruské invazi do Německa (1914), vyprávění o Andělech z Mons (1915), fámy související s povstáním v Nyasalandu (1915), vyprávění o záhadné explozi v kanadském Halifaxu (1917), dvojice fám spjatých s bolševickou revolucí v Rusku (1917), fámy obyvatel
- Paříže o německé zbrani schopné ostřelovat Paříž (1918) a konečně fámy spouštějící chicagské rasové nepokoje vyvolané navrátilci z první světové války (1919).
7. Zajímavou domácí paralelu těchto textů představují soudobá fantastická vyprávění týkající se tragické události z valašských Vařákových Pasek, poslední osady vypálené nacisty u nás 2. 5. 1945; předtím (23. 4. 1945) zde údajně došlo k zjevení svatováclavského vojska, které zahnilo nacisty na útěk. Současné internetové i ústní verze tohoto motivu by se mohly stát zajímavým předmětem folkloristického výzkumu (viz Martinka 2011).
 8. V tomto kontextu stačí zmínit pionýrské aktivity francouzské *Académie celtique* (1804), Jacoba (1785–1863) a (1786–1859) Wilhelma Grimmových, a ještě výrazněji Achima von Arnim (1781–1831) a Clemense Brentana (1778–1842). Již antičtí autoři všímající si folklorních aspektů každodennosti jako Hérodotos z Halikarnassu (asi 484 př. n. l. – 430 př. n. l.) a Thúkydídés (460 př. n. l. – 399 př. n. l.) ale píší své „historiografické“ texty díky unikátním situacím řecko-perské a peloponéské války, které vyžadovaly určitou novou reinterpretaci proběhlých událostí.
 9. Wilhelm Mannhardt byl podle předního švédského folkloristy Carla Wilhelma von Sydowa prvním badatelem, který si uvědomil, že vytváření jakýchkoli mytologických teorií musí nutně předcházet pečlivá a systematická etnografická (folkloristická) terénní práce v každé obci (Sydow 1934b).
 10. K novějšímu hodnocení Mannhardtova díla a jeho unikátní dotazníkové akce týkající se zemědělské obyčejové a obřadní tradice (150.000 dotazníků rozeslaných na vlastní náklady po střední, severní a části západní a jižní Evropě s návratností 2.100) viz Dundes 1999d.

LITERATURA:

- Aarne, Antti 1910: *Verzeichnis der Märchentypen. Mit Hülfe von Fachgenossen ausgearbeitet von Antti Aarne*. FF Communications No 3. Helsinki: Suomalaisen Tiedeakatemian Toimituksia.
- Bascom, William R. 1953: Folklore and Anthropology. *Journal of American Folklore* 66, s. 283–290.
- Bascom, William R. 1983: Malinowski's Contribution to the Study of Folklore. *Folklore* 94, s. 163–172.
- Bendix, Regina 1995: *Amerikanische Folkloristik. Eine Einführung*. Berlin: Dietrich Reimer.
- Bendix, Regina 1997: *In Search of Authenticity. The Formation of Folklore Studies*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Blank, Trevor J. (ed.) 2009: *Folklore and the Internet. Vernacular Expression in the Digital World*. Logan: Utah State University Press.
- Bonaparte, Marie 1946: *Mythes de Guerre*. Paris: Imago Publishing 1946.
- Budil, Ivo T. 2007: *Za okraj Západu. Proměny antropologického myšlení od Isidora ze Sevilly po Franze Boase*. Praha: TRITON.
- Burke, Peter 2004: *History and Folklore: A Historiographical Survey*. *Folklore* 115, s. 133–139.
- Csasz, Lajos 2003: World Trade Center Jokes and Their Hungarian Reception. *Journal of Folklore Research* 40, s. 175–210.
- Clarke, David 2002: Rumours of Angels: A Legend of the First World War. *Folklore* 113, s. 151–173.
- Clarke, David 2005: *The Angel of Mons: Phantom Soldiers and Ghostly Guardians*. London: Wiley.
- Clarke, David 2014: The Angels of Mons Revisited. In: Janeček, Petr – Henken, Elissa R. – Tucker, Elizabeth (eds.): *Perspectives on Contemporary Legend. International Society for Contemporary Legend Research 32nd International Conference. Faculty of Arts, Charles University in Prague, Prague, Czech Republic, Tuesday 3 – Sunday 8 June, 2014. Conference Abstracts*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta – International Society for Contemporary Legend Research, s. 11–12 [online] [cit. 15. 11. 2014]. Dostupné z: <<http://etnologie.ff.cuni.cz/node/52/>>.
- Cocciara, Giuseppe 1971: *Dzieje folklorystyki w Europie*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Darnton, Robert 2013: *Velký masakr koček a další epizody z francouzské kulturní historie*. Praha: Argo.
- Dundes, Alan 1999a: The Rites of Passage. Arnold van Gennep. In: Dundes, Alan (ed.): *International Folkloristics. Classic Contributions by Founders of Folklore*. Oxford: Lowman & Littlefield, s. 99–102.
- Dundes, Alan 1999b: Folk-Lore and the Origin of the Word. William Thoms. In: Dundes, Alan (ed.): *International Folkloristics. Classic Contributions by the Founders of Folklore*. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, s. 9–14.
- Dundes, Alan 1999c: The Method of Julius Krohn. Kaarle Krohn. In: Dundes, Alan (ed.): *International Folkloristics. Classic Contributions by Founders of Folklore*. Oxford: Lowman & Littlefield, s. 37–45.

- Dundes, Alan 1999d: Request. Wilhelm Mannhardt. In: Dundes, Alan (ed.): *International Folkloristics. Classic Contributions by Founders of Folklore*. Oxford: Lowman & Littlefield, s. 15–19.
- Ellis, Bill 2001: A Model for Collecting and Interpreting World Trade Center Disaster Jokes. *New Directions in Folklore* 5, 2001 [online] [cit. 15. 11. 2014]. Dostupné z: <<http://www.temple.edu/islic/newfolk/wtchumor.html>>.
- Fechter, Paul 1934: Gerüchte. *Deutsche Rundschau* 241, s. 134–138.
- Fussell, Paul 1975: *The Great War and Modern Memory*. Oxford: Oxford University Press.
- Gellner, Ernest 2005: *Jazyk a samota. Wittgenstein, Malinowski a habsburské dilema*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Gerholm, Tomas 1995: Sweden: Central Ethnology, Peripheral Anthropology. In: Roldan, Arturo Alvarez – Vermeulen, Han (eds.): *Fieldwork and Footnotes: Studies in the History of European Anthropology*. London: Routledge, s. 159–170.
- Granberg, Gunnar 1935: Memorat und Sage. Einige methodische Gesichtspunkte. *Saga och Sed*, s. 120–127.
- Gusev, Viktor Jevgeňjevič 1978: *Estetika folklóru*. Praha: Odeon.
- Hajduk-Nijakowska, Janina 2012: Folklorystyczny nerw internetu. Współnotowa przestrzeń emocji i wyobraźni. *Kultura popularna* 33, č. 3, s. 6–18.
- Hajšman, Jan 1935: *Z fronty i zázemí. Humor českého lidu za války*. Praha: Orbis.
- Hart, Bernard 1916: The Psychology of Rumour. *Proceedings of the Royal Society of Medicine* 9 (Psychiatry), s. 1–26.
- Hayward, James 2002: *Myths and Legends of the First World War*. London: The History Press.
- Hellwig, Albert 1916: *Weltkrieg und Aberglaube: Erlebtes und Erlauchtes*. Leipzig: Wilhelm Heims.
- Helm, Karl 1914: Kriegs- und Friedenprophezeiungen 1914/1915. *Hessische Blätter für Volkskunde* 13, s. 195–198.
- Hlůšková, Hana 2001: Moderné povesti – k doterajším výsledkom ich štúdia v zahraničnej folkloristike. *Slovenský národopis* 49, s. 314–323.
- Horák, Jiří 1933: Národopis československý. Přehledný nástin. In: *Československá vlastivěda. Díl II. Člověk*. Praha: SFINX, s. 305–472.
- Chadwick, Thomas 1932: *The Influence of Rumour on Human Thought and Action*. Manchester: Sherratt & Hughes.
- Janeček, Petr 2007a: Současné pověsti a jejich výzkum v moderní folkloristice. *Český lid* 94, s. 305–322.
- Janeček, Petr 2007b: Komunikační role slovesného folkloru v moderní společnosti: městští fantomové druhé světové války. *Národopisná revue* 17, s. 224–230.
- Janeček, Petr 2009: Rezistence a katarze: Fámy a pověsti druhé světové války v českých zemích. *Slovenský národopis* 57, s. 207–218.
- Jeřábek, Richard 2013: *Biografický slovník evropské etnologie*. Brno: Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.
- Jungbauer, Gustav 1936: Německý národopis v ČSR. In: *Československá vlastivěda. II. řada. Díl III. Národopis*. Praha: SFINX, s. 341–381.
- Karasek-Langer, Alfred 1933: Eine Zeitungssage vom „geschlachteten und gepökelten Brüderchen“. *Sudetendeutsche Zeitschrift für Volkskunde* 6, s. 100–102.
- Kawan, Christine Shojaei 1995: Contemporary Legend Research in German-Speaking Countries. *Folklore* 106, s. 103–110.
- Klímová, Dagmar 2007: Memorát. In: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. 1. svazek*. Praha: Mladá fronta, s. 549.
- Korff, Gottfried. (ed.): *Kasten 117: Aby Warburg und der Aberglaube im Ersten Weltkrieg*. Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde e. V.
- Krawczyk-Wasilewska, Violetta 2006: E-Folklore in the Age of Globalization. *Fabula* 47, s. 248–254.
- Krohn, Kaarle 1926: *Die folkloristische Arbeitsmethode*. Oslo: H. Aschehoug.
- Kühnau, Richard 1926: *Oberschlesische Sagen geschichtlicher Art*. Breslau: F. Hirt.
- Lozoviuk, Petr 2005: *Evropská etnologie ve středoevropské perspektivě*. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta humanitních studií.
- Lozoviuk, Petr 2006: Dějiny německy psaného národopisu v Čechách. In: Uherek, Zdeněk (ed.): *Kultura – Společnost – Tradice II. Soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie*. Praha: EÚ AV ČR, s. 42–47.
- Lozoviuk, Petr 2008: *Interethnik im Wissenschaftsprozess – Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag.
- Luffer, Jan 2006: Typologická klasifikace lidových pohádek a pověstí v mezinárodním kontextu. *Český lid* 93, s. 287–302.
- Mannhardt, Wilhelm 1878: W. Mannhardt et ses travaux. *Mélusine* 1, s. 578–583.
- Martinka, Michal 2011: *Tragédie Vařákových Pasek* [online]. Dostupné z: <<https://sokolik.signaly.cz/1110/tragedie-varakovych-pasek/>>
- Murray, Margaret 1955: Folklore in History. *Folklore* 66, s. 257–266.
- Neubauer, Hans-Joachim 1999: *The Rumour: A Cultural History*. London: Free Association Books.
- Oates, Caroline – Wood, Juliett 1998: *A Coven of Scholars: Margaret Murray and her Working Methods*. FLS Books Archive Series 1. London: The Folklore Society.
- Oman, Charles W. C. 1918: Rumour in Time of War. *Transactions of the Royal Historical Society (4th Series)* 1, s. 1–27.
- Opler, Marvin K. 1950: Japanese Folk Beliefs and Practices, Tule Lake, California. *Journal of American Folklore* 63, s. 385–397.
- Panczová, Zuzana 2005: Súčasná povesti a fámy vo svetle folkloristických výskumov. In: Krekovičová, Eva a kol.: *Folklór a komunikácia v procesoch globalizácie*. Bratislava: Slovak Academic Press, s. 7–66.
- Pavlicová, Martina 2007: Etnologie v proměnách společenských a historických východisek. In: Pavlicová, Martina: *Lidová kultura a její historicko-společenské reflexe (mikrosociální sondy)*. Brno: Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, s. 9–22.
- Pechová, Jarmila a kol. 2013: *Lidová kultura v muzeu. Sbírky Etnografického ústavu Moravského zemského muzea v Brně*. Brno: Moravské zemské muzeum.
- Pollard, A. F. 1915: Rumour and Historical Science in Time of War. *Contemporary Review* 107, s. 321–330.
- Polívka, Jiří 1917–1918: Znamení života, předzvěsti smrti v lidových pověstech, obyčejích a pověrách. *Národopisný věstník československý* 12, s. 26–52, 128–141, 209–230, s. 337–368; 13, s. 80–81.
- Ponsonby, Arthur 1928: *Falsehood in War-Time*. London: George Allen & Unwin.
- Prince, Samuel H. 1920: *Catastrophe and Social Change*. New York: Columbia University Press.
- Propp, Vladimír Jakovlevič 1999: *Morfologie pohádky a jiné studie*. Jinočany: H+H.

- Rosnow, Ralph C. – Fine, Gary A. 1976: *Rumor and Gossip. The Social Psychology of Hearsay*. New York: Elsevier.
- Secký, Rudolf 1924: Nápis na vagonech za světové války. *Český lid* 24, s. 62–64.
- Shibutani, Tamotsu 1966: *Improvised News. A Sociological Study of Rumor*. New York: The Bobbs-Merrill Company.
- Sokolov, Jurij 1928: O sociologickém izučení folklora. *Litěraturny i marksizm* 2, s. 24–50.
- Sokolov, Jurij 1941: *Russkij folklor*. Moskva: Gosudarstvennoe Učebno-Pedagogičeskoe Izd.
- Soukup, Martin 2014: *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*. Praha: Karolinum.
- Soukup, Václav 2011: *Antropologie – teorie člověka a kultury*. Praha: Karolinum.
- Sydow, Carl von 1934a: Kategorien der Prosa-Volksdichtung. In: Erich Semann–Schewe, Harry (eds.): *Völkischkundliche Gaben. Festschrift J. Meier zum 70. Geburtstag dargebracht*. Berlin: Walter de Gruyter, s. 253–268.
- Sydow, Carl von 1934b: The Mannhardian Theories about the Last Sheaf and the Fertility Demons from a Critical Point of View. *Folk-Lore* 45, s. 291–309.
- Šorm, Antonín 1924: Národopis v zákopech i na bojišti. *Český lid* 24, s. 6–9.
- Šrámková, Marta 2002: Vyprávění ve městě jako specifický druh nara-ce. *Národopisná revue* 12, s. 195–202.
- Šrámková, Marta 2008: *Česká prozaická folkloristika v letech 1945–2000. Přehled, vývoj, témata, bibliografie*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Thoms, William 1965: Folklore. In: Dundes, Alan (ed.): *The Study of Folklore*. London: Prentice Hall, s. 4–6.
- Vanlangenhove, Fernand 1916: *Comment naît un Cycle de Légendes. Francstireurs et atrocités en Belgique*. Lausanne–Paris: Payot.
- Zipes, Jack 2013: *The Golden Age of Folk and Fairy Tales*. Indianapolis: Hackett Publishing.
- Zurbonsen, Friedrich 1915: *Die Prophezeiungen zum Weltkrieg 1914–1915*. Köln: J. P. Bachem.

Summary

Prosaic Folkloristics and the World War I

The contribution deals with the overview of more significant literary-folkloristic studies that paid their attention to the analysis of prosaic folklore phenomena developed and/or spread during World War I both in the battlefields and in the hinterland zones. While some texts of folklore nature drew researchers' attention nearly immediately (prophecy, folk beliefs), the analyses of some others began several years later (demonological legends, jokes, folk graffiti) – a part thereof came to a more thorough analysis only at the turn of the 20th and 21st centuries (rumours and contemporary legends). Within European folkloristics, World War I proves to be a period that drew researchers' attention mainly because of an unexpected increase in "irrationality" in both rural and urban environment. At that time, this phenomenon was most often interpreted as "tradition revival" and welcomed as a mean for revitalization and legitimacy of a discipline focused on the documentation of ostensibly disappearing folk culture associated with traditional rural areas. Although this concerned quite isolated partial studies in the most cases, yet as a whole these helped increase the interest of European folkloristics in the texts circulating in the current oral tradition. The texts of that time devoted to the interpretation of World War I paved the way for the later researches into contemporary folklore to a certain extent. This research direction was made more topical again at the end of the 20th century as it served as an inspiration for the contemporary study of the World War I folklore, which was based on the exploration of more types of source materials.

Key words: folkloristics; folklore studies; history of folklore scholarship; modern folklore; contemporary legends and rumours; Central Europe; World War I.

ČESKÉ, MORAVSKÉ A SLEZSKÉ DIALEKTY V PROMĚNÁCH DOBY

Marie Krčmová

Na dialekt lze nahlížet jako na složku národního jazyka, která je více či méně odlišná od jeho spisovné podoby. Můžeme pak popisovat tyto rozdíly, a hlavně usilovat o jejich interpretaci s ohledem na historický vývoj jazyka. Takový přístup je v českém prostředí tradiční a přinesl podstatné poznatky o dialekttech na území naší republiky. Většinou je tu zachycen proces diferenciacie českého národního jazyka od stavu staré češtiny, jak ji můžeme poznat na základě dochovaných písemností, k okamžiku, kdy byl ten který dialekt zachycen a popsán. Metodologicky šlo – v návaznosti na historizující jazykovědu 19. století – o soustředění se hlavně na jevy z oblasti hláskosloví, kde bylo možno popisovat jednotlivé prvky způsobem „staré, á“ se v daném dialektu změnilo na „...“. Tato atomizace na jedné straně zastírala pohled na konkrétní dialekt jako synchronně fungující systém, na druhé straně však mohla být východiskem pro komparaci jednotlivých dialektů a zobecnění na úrovni nářečních typů. Nové zobecnění nahradilo starší vymezování skupin dialektů na základě správních celků, které využil mj. i František Bartoš (1895, 1896) a které se i dnes uplatní v ne zcela lingvistické prezentaci nářečí v různých publikacích určených zájemci o region (už dříve ve *Vlastivědě moravské*, nověji např. v pasážích o místní mluvě v dnešních zájmových publikacích různých obcí). Zobecnění Bohuslava Havránka (1934) vycházející z vývoje starých dlouhých vysokých vokálů *y* a *ú* a dělící nářečí do skupiny českých (v užším smyslu), hanáckých a lašských (nářečí slovácká byla ve shodě s dobovou koncepcí jazyka československého zařazena mezi slovenská; Vážný 1934) vstoupilo do základních poučení o češtině. Během let došlo k úpravě terminologie, ale podstata tohoto nejobecnějšího pohledu se nemění. Je zajímavé, že i když se vycházelo metodicky ze starší lingvistické koncepce, ve skutečnosti tento princip intuitivně reflektuje situaci, kdy se pro jednotlivé variety mluveného jazyka ukazuje jako typická zvuková stavba, výslovnost včetně prozodie (srov. charakteristiky jednotlivých standardů angličtiny, španělštiny ap.), což odpovídá i tomu, že se jazyk nejprve předává přirozenou cestou díky komunikaci mezi generacemi v malém

okruhu mluvčích rodiny a zvuková složka se stabilizuje poměrně brzy – kolem sedmého roku života.

Úctyhodné výsledky bádání o dialekttech češtiny uložené do monografií a dílčích studií vzniklých od počátku soustavného popisování českých nářečí (úplný přehled do roku 1968 viz Bělič 1972: 349–360, další v *Český jazykový atlas, Dodatky*, 2011: 547–574) jsou nenahraditelnou studnicí dílčích poznatků o minulosti našeho jazyka ve sféře soukromé komunikace, jíž dialekt sloužil. Jejich soupis však ukazuje, že jednotlivé regiony nejsou a ani nemohou být poznány a popsány se stejnou četností, protože ve výběru se uplatňoval také osobní zájem jednotlivých autorů, kteří se primárně soustřeďovali na soukromý (spíše rodinný) mluvený jazyk, který důvěrně znali. Různí se obvykle i přístup, který autoři k dialektu zaujali, zaměření na jednotlivé složky jazyka atd. Roztříštěnost překonává až *Český jazykový atlas* (1–5, 1992, 1995, 1999, 2002, 2005; *Dodatky* 2011), který je od prvních sběrů od 60. let 20. století až po jeho publikování výsledkem práce více generací. V praxi museli jeho tvůrci vytvořit speciální dotazník a sjednotit přístup většího kolektivu exploraátorů i následných zpracovatelů, a pro to nacházeli metodickou oporu v pracích starších, s jejichž poznatky se také vyrovnávali.

Při sběru nářečního materiálu se volí jako základ nejstarší dochovaný stav mluvy, u něhož se předpokládá stabilita; ten však už mnohdy podlehl proměně, místo jednoty výrazových prostředků v rámci lokality přicházejí dublety, tradiční dialekt se mění, ztrácí, ale v jednotlivých obcích a regionech různým tempem. To nastoluje otázku, proč tomu tak je, proč ve vývoji nářečí českého národního jazyka (a staré češtiny obecněji) pozorujeme období proměn a naopak období relativní stability. Odpovědi na tuto otázku je možno alespoň dílčím způsobem najít pro dnešek, kdy máme možnost pozorovat celou jazykovou komunikaci včetně její přirozené podoby – běžné mluvy. Jako zdroj jejích rychlých proměn se uvádí posílení pozice spisovného jazyka, připomíná se působení zvukových masových sdělovacích prostředků atd. Současně se však zejména v posledních dvaceti letech v lingvistických analýzách zjišťuje, že se komuni-

kační funkce spisovné češtiny omezuje na jazyk oficiální komunikace. To je jistě pravda, otázkou však je, zda nejde dokonce i dnes jen o povrch celého procesu. Kromě toho jsou oba připomenuté vlivy reálné až v posledních desetiletích, nemohou tedy vysvětlit ústup dialektů v některých regionech, který je – alespoň pokud můžeme soudit z jednotlivých starších (nečetných) popisů českých nářečí – patrný už v 19. století.

Budeme-li brát v úvahu jen jazyk sám, pak tradiční hledání proměn jazyka ve vyrovnávacích procesech v rámci jeho jazykového systému, přesněji v jeho hláskosloví a tvarosloví, je jistě vhodným vysvětlením jednotlivých změn a v rámci historické mluvnice má svou váhu. Tam totiž můžeme aspoň dílčím způsobem vidět i jednotlivé fáze proměny, protože se (ne zcela přesně) odrážely v zachovaných psaných textech. Pro primární mluvené komunikáty, v nichž se jedinečně dialekt realizoval a realizuje, nám podklady chybí. Užítí dialektu nebo alespoň jeho jednotlivých prvků v krásné literatuře je jen umělou stylizací s různou funkcí, jak charakterizační, tak prostě zábavnou, a to ještě limitovanou tím, co lze nebo nelze pomocí stávajícího písma a tradice psaného textu zachytit, aniž by vznikl problém percepční (Krčmová 2004). Ostatně to, co označujeme jako jeden dialekt, je stejně jen průsečíkem idiolektů jeho nositelů a ty jsou zase formovány tím, co se pro zjednodušení označuje jako "subjektivní slohotvorné činitele". A čím rozmanitější jsou konkrétní osudy mluvčích, tím méně jednotný může být soubor výrazových prostředků užívaných mezi nimi a tím více musíme při popisu zobecňovat. Kromě toho takové konkrétní fakty můžeme (s jistým úsilím) pozorovat dnes; z minulých dob, kdy vznikaly mnohé popisy jednotlivých dialektů, jsou ztraceny.

Bohužel nám nemůže pohled na proměny jednotlivých jazykových prvků a jejich vztahy odpovědět na otázku, proč se v některých obdobích prohlubuje dialektové rozrůznění, zatímco v jiných dochází k nivelizaci. Obecně se mluví o tom, že k poslední etapě rozlišení dochází v období druhého nevolnictví a při zobrazení metodami jazykového zeměpisu je často patrné, jak hranice jednotlivých nářečních jevů sledují nejen hranice zeměpisné, ale i hranice panství, a dokonce farností (Kellner 1954; Bělič 1972: 319–323). Argumentem jsou hlavně i dnes patrné nářeční izoglosy v hláskosloví. To je ovšem jazykovým prvkem značně frekventovaným a poměrně stabilním, který se promítá i do koncovek jednotlivých ohebných slov

a do přípon. Diferenciaci nebo naopak unifikaci koncovek je už možno takto sledovat méně snadno, chybí tu jak dostatečný materiálový podklad pro diachronní sledování na základě analýzy autentických promluv, protože frekvence jednotlivých z výzkumného hlediska zajímavých tvarů je v takových textech často malá; při získávání materiálu je pak nutno se uchýlovat k řízeným dialogům, které jsou při vší pečlivosti sběratele materiálu přece jen stylizací. Nářeční syntax má pak zatím krátké období deskriptivního studia a možnost sledovat nějaké hranice dialektů je tu velmi omezená, neboť je obtížné hledat dostatečně výrazné hranice mezi jevy pouze dialektovými a jevy obecně mluvenostními, když obě realizační formy národního jazyka spojuje jejich bezprostřednost, soukromost, kontaktnost a spontánnost při produkci a percepci sdělení.

Zbývá nám pro dialekt jeho slovní zásoba (včetně tvoření slov): pro nelingvistu je právě existence specifických výrazů pro jednotlivá nářečí nejzajímavější, výrazy jsou nápadné, můžeme pátrat po jejich významu a být hrdí na to, že některé známe nebo alespoň tušíme, co se za nimi skrývá. Ano, jde o slova odlišná od spisovných, zapomínáme však na to, že slovní zásoba je nekonečná, že spisovnost slov je diskutabilní (Je spisovné pouze to, co je ve výkladovém slovníku spisovné češtiny?) a že jednotlivé výrazy vznikají i zanikají podle komunikačních potřeb společenství, jež danou podobou jazyka mluví, společenství velkého jako je celý národ nebo daleko menšího, třeba i pouhého seskupení kamarádů, které si formuje svůj slang. Pro dávnější minulost máme ze slovní zásoby českých, moravských a slezských nářečí, o něž nám tu jde, zachovány jen maličké zlomky (Kloferová 2007). Autoři jednotlivých popisů nářečí se soustřeďovali na výrazy odlišné od celonárodního (spisovného) jazyka, nemohli při nejlepší vůli postihnout slovní zásobu jako celek. Bělič (1954) uvádí pro slovník dialektu, který důvěrně znal, že v době jeho popisu je větší část místní aktivní slovní zásoby celonárodní a jen zbytek je slov specifických, a to ještě nikoli nutně vázaných na zvolené obce. Úplnější nářeční slovník, a to opět diferenční, teprve vzniká na základě starých i novějších sběrů materiálu, publikovaných i nepublikovaných, uložených mj. v archivu lidového jazyka dnešního Ústavu pro jazyk český. Přes obrovský rozsah materiálu nepokrývá celé území republiky rovnoměrně a obsahuje především substantiva, repertoár jiných slovních druhů, zejména výrazů jakoli příznakových, je daleko omezenější.

Slovní zásoba je nejdynamičtější složkou jakéhokoli jazyka. Její proměny jsou iniciovány vznikem nových komunikačních situací, do nichž uživatelé vstupují. Ty také mohou přesunout výrazy z pasivní slovní zásoby, která je v plném rozsahu těžko zjištělná, do aktivního užívání. Příkladem pro takovou změnu může být rozvinutí potřeby komunikovat s úřady, která se kdysi – jak ukazují i vzpomínkové texty – omezovala v obcích na jednání se starostou, který byl mluvčím stejného dialektu jako „strana“, zatímco ve 20. století se značně rozšířila. To přineslo i příslušné výrazivo, ale také obecnější modely vedení takových dialogů. Zřejmě i kdysi se takové potřeby vyskytovaly, u mužů se dokonce v době dlouholeté vojenské služby mohl jejich způsob vyjadřování zcela změnit, ale nemůžeme to nijak doložit. Nakonec i u žen služba mimo obec mohla jejich vyjadřování obohatit, jen nevíme, zda si nové výrazy po návratu domů v aktivní slovní zásobě udržely, natož zda v obci zobečnely. Velký podíl má na proměnách lexika také zánik určitých tradičních reálií a vznik nových, které přicházejí do jednotlivých obcí s proměnami fungování celé společnosti. Jde tu o dva procesy, zrod a růst i odumírání a definitivní zánik. Nedovedeme však zjistit, do jaké míry jsou specifická „nová“ slova skutečně běžně užívaná, těžko při trvající mezigenerační kontinuitě poznáme, kdy naopak došlo k „úmrtí“ výrazu. Dovedeme jen obecně říci, že tradiční slovní zásoba vychází se změnou životních podmínek z užití a vzhledem k tempu dnešního technického a společenského vývoje společnosti i usoudit, že se tento proces (zřejmě) urychlil. Těžko ale můžeme z toho odvodit, jak se právě konkrétní časový mezník, např. 1. světová válka, do tohoto procesu promítl nebo promítnout mohl, pokud nám nebude stačit zjištění, že např. muži vracící se z války přivezli některá nová slova a že ta poznali z jejich vyprávění i lidé v jejich obci. Ale osvojili si je skutečně? A je právě to podstatné pro interpretaci akcelerační ústupu dialektů, který je v největším zobečnění celonárodní, ale v konkretizaci se jinak projevuje nejen u různých generací, ale také v různých regionech? Spíše by tu mohl mít vliv vznik samostatného státu, v němž se posílilo postavení češtiny jako jazyka úředního styku, což přispělo k ústupu výrazů pocházejících z němčiny; ale ani to není pro slovní zásobu dialektu rozhodující, zřejmě proto, že běžný uživatel původ jednotlivého výrazu nebere v úvahu (Kloferová 2005). Jiným mezníkem by mohla být situace po roce 1945, kdy v důsledku nucené

politickoekonomické a kulturní vazby na Sovětský svaz přicházely z cizího prostředí např. některé rusismy jako názvy sovětských skutečností a jejich české modifikace (proto mluví lingvisté o „sovětismech“), sám rok však je těžko brát jako jazykový mezník. Spíše se jako mezník jeví rok 1989, kdy došlo k prudkým a výrazným změnám života celé společnosti včetně kulturní orientace, ale tento proces spontánně stále probíhá a výsledky, tedy stabilizaci nových výrazů v aktivní slovní zásobě, budeme moci posoudit až po desetiletích (Krčmová 2010). Zatím lze anglicismy jen registrovat.

Pro sledování vlivu možného historického mezníku na dialekt musíme vědomi si těchto skutečností opustit čistě lingvistické stanovisko a obrátit se k sociolinguistice, vědnímu oboru, který se ptá na vztahy mezi jazykem a společností, jíž slouží, na to, jaké jsou komunikační potřeby a jak jsou zabezpečovány. Můžeme přitom pustit ze zřetele jakékoli umělé zásahy, které by směřovaly ke stabilizaci dialektu sloužícího běžné komunikaci, protože ten se předává přirozenou cestou. Eventuální působení různých zájmových folklorních seskupení nebo dnes slovníky některých nářečí na internetu nebo celé texty v tomto (stylizovaném) nářečí mohou rodáky potěšit, těžko však výrazy ze zapomnění probudit. Ve vysvětlování příčin ústupu dialektů nelze počítat s působením školní výuky, která sice seznamuje se spisovným jazykem a učí ho aktivně využívat, ale je krajně nepravděpodobné, že by na územích, kde dnes (a už v minulých desetiletích) nivelizace nářečí více pokročila (např. ve středních Čechách) byla školní výuka češtiny všeobecně jiná, kvalitnější než v místech geograficky okrajových a že by právě zde se mluva stávala spisovnější. Ostatně změny jazyka veřejné komunikace (obvykle označovaného termínem „spisovný“) se nedějí ani zdaleka ve prospěch strnulé kodifikace, naopak inovace vznikající nivelizací nespisovné mluvy se stávají součástí normy a do nových kodifikací se v různé míře promítají. A tento proces bude pokračovat, protože dochází k dalšímu k uvolňování norem chování včetně chování jazykového a prvky kdysi nespisovné jsou dnes akceptovány jako normě vyhovující. Shoda některých výrazových prostředků, hlavně frekventovaných hláskoslovných, v nářečí východní Moravy s kodifikovaným spisovným jazykem dialekt nestabilizuje, nanejvýš vede k povrchním tvrzením, že mluvčí např. z Uherského Brodu mluví spisovněji než Pražan.

Domníváme se ve shodě s jinými lingvisty, že důvody pro nivelizaci nářečí je nutno hledat v proměnách komunikačních společenství, kde se dialektu pro běžnou, nestylizovanou denní komunikaci užívalo a v jistém stupni dodnes užívá, tedy v menším společenství venkovské obce. Zatímco městská společnost byla a je sociálně rozrůzněnější a není v ní pravděpodobné, že by do přirozených mluvních kontaktů přicházeli lidé z různých částí města nebo různých společenských vrstev, ve venkovské obci, zejména menší, tomu bylo (při jistém zobecnění) jinak: společný způsob života i trávení volného času vytvářel podmínky pro jednodušší komunikační společenství, které užívalo jazyka se stejnou hláskovou a tvarovou soustavou a v podstatě i se společným lexikem (včetně frazémů); změny jistě nastávaly, ale mohly být jen postupné. Nové skutečnosti přinášely i nová pojmenování, jejichž hlásková stavba již nemusela být tradiční (např. oslovení členů v sociální demokracii *soudruh* už mohlo, ale nemuselo mít hláskově nářečnější podobu *sóduh*, *súduh*, *výbor* už nemusel přejít do nářeční podoby *vébor*, ev. obecně českého *vejbor* atd.; pro vzpomínku uveďme i dnes spíše komické *óto* „*auto*“ nebo *šlóch* „*šlauch*“ (*hadice*) dokumentující, že takové uzpůsobování existovalo před 100 lety i u zcela nových slov). Pro tvarosloví už takové frapantní příklady nenajdeme, i nová slova se mohla skloňovat nebo časovat tradičně (*automobilista* – *s automobilistem*, *demobilizovat* – *oni demobilizují/-jou* apod.; to ostatně platí i v současnosti), ale dnes takové doklady najdeme spíše tam, kde se mluvčí záměrně stylizuje do „nářečnosti“, a to někdy dokonce nad rámec tradice. Zřejmě takové případy mají na zánik nářečí jen vliv částečný, náhodný, který lze zachytit, ale nikoli zobecnit. Co však zobecnit lze a co lze také podložit fakty, v tomto případě už nikoli lingvistickými, ale historickými, je proměna samého komunikačního společenství, jeho otevření světu, přesuny obyvatelstva mezi regiony, mezi venkovem a městem, což pak vede také k otevření novým jazykovým prostředkům a změnám v užívání jazyka běžné komunikační sféry.

Mezníky této situace můžeme hledat v industrializaci a urbanizaci české společnosti, která výrazně pokročila v 19. století, ale byla různě intenzivní v jednotlivých regionech. Tu můžeme sledovat díky změnám velikosti obcí a složení jejich obyvatelstva od roku 1890, kdy tyto údaje zachycují sčítání lidu. V publikovaných souhrnech

těchto faktů jsou však zastřeny změnami ve velikosti katastrů jednotlivých obcí, kde se zejména po roce 1919 vytvářela Velká Praha, Velké Brno apod. Pro Brno např. (Bartoš et al. 1986) pak shledáváme, že jeho plocha vzrostla z 1736 ha v roce 1910 na 12 379 v roce 1921, a že tu přibýlo dělníků, např. v textilním průmyslu z 9000 v roce 1918 na 12 000 v roce 1921; z údajů historického místopisu však nemůžeme bez studia archivních materiálů odvodit, jak se měnil počet zaměstnanců v různých profesích a jak se do něj promítal počet lidí dojíždějících. A jen dílčím způsobem můžeme poznat situace sdružující lidi, kteří by spolu dlouhodoběji komunikovali. Historici a etnologové sledují (nověji) např. spolkový život, ale těžko mohou zachytit konkrétní výrazové prostředky jazyka, který např. „stolní“ společnosti sloužil. Nemůžeme dokonce ani odhadnout, zda tu byl společný úzus, nebo šlo o jazyk smíšený, kdy byly možné vyjadřovací rozdíly mezi přáteli tolerovány. To je dokonce pravděpodobné, protože integrační role kolektivu je ve spontánním sbližování užívaných jazykových prostředků v dospělosti minimální.

Možnosti získat zaměstnání v průmyslu vedly už od zrušení nevolnictví k silné migraci obyvatelstva, v nových místech se pak utvářela i nová společenství, v nichž se mluvčí podvědomě (ale i vědomě) zbavovali nářečních prvků a vytvářeli si postupně nový konverzační jazyk, který přirozenou cestou přecházel k dalším generacím: jazyk pro všední den, tedy nikoli ovlivněný dobovou představou spisovnosti, ale plně rozvinutý, schopný odstínění a vyjádření emocí, který už lidi nerozděloval (tj. nebylo patrné, odkud kdo přišel), ale (v jedné sociální vrstvě) spojoval. Tato sociální funkce jazyka byla a je rozhodující pro všechny realizační podoby jazyka. Samozřejmě bylo takové sbližování snazší tam, kde byly mezi původními nářečnými menší rozdíly, ale u dialektu vlastně pohled na „menší“ nebo „větší“ rozdíl ztrácí smysl. Po několika generacích už je nová podoba stabilizovaná a může i expandovat, jak vidíme dnes na kdysi zcela nářeční obecné češtině. Její nivelizovaná podoba a postavení v dnešní jazykové situaci, kde ztrácí regionální a sociální omezení, odpovídá postavení Prahy, která stahovala k sobě mluvčí z původně rozdílných oblastí jako centrum nejen průmyslu a obchodu, ale i správní, vzdělanostní a společenské; to se děje vlastně stále. Tradiční dialekt se pak v „království“ udržel na okrajích kotliny, jak je patrné i z *Českého jazy-*

kového atlasu. Mimo tyto okraje jde o regionální varianty nadnářeční obecné češtiny; její základní hláskoslovné rysy jsou společné, některé rozdíly, zejména v morfolonii, jsou v textech zastoupeny nerovnoměrně a prozodické rozdíly, nápadné při pouhém poslechu, psané texty, s nimiž se operuje v různých studiích, nemohou postihnout jinak než pouhým popisem.

Situace na Moravě a ve Slezsku (označení Morava a Slezsko jsou zde užita uzuálně, nemají přímou paralelu v žádném administrativním členění státu) byla odlišná. Dnes jsou zde sice velká průmyslová města, ale vznikala relativně pozdě, např. Ostrava až od druhé poloviny 19. století a maximum růstu je až později, kdy se stává „ocelovým srdcem republiky“. Samo dnešní město je celek vzniklý z několika dříve samostatných obcí v roce 1924 a plná integrace v něm dosud nenastala. „Čistý“ dialekt se tam už těžko hledá, ale specifické rysy mluvy odpovídající společným rysům okolních nářečí (zejména nedostatek fonologické kvantity a přízvuk na penultimě) lze dosud slyšet a velmi silně působí i na „náplavu“; jednotlivé výrazy tradiční mluvy jsou také přítomny, ale nikoli ve všech situacích. Díky některým osobnostem jsou dnes (ve stylizaci) zpopularizovány, ale to neznamená, že by šlo o stabilizovanou podobu mluvy Ostravy, na to je město příliš velké a sociálně diferencované. Daleko delší průmyslovou tradici má Brno, kam přicházeli za prací také lidé z okolí, především z obcí Tišnovska a Drahanské vysočiny, ale ani tu nemůžeme mluvit o stabilizované podobě městské mluvy (Krčmová 1997). Dalším centrem možné integrace se stal baťovský Zlín, ovšem až mezi válkami, zatímco Olomouc postavení průmyslového centra, které by měnilo charakter sociálního složení okolí, nezískala. Zemědělské oblasti jižní a střední Moravy dokázaly své obyvatele uživit a vazba na zemědělskou půdu (i vazba emocionální) tu byla silná, takže integrační role průmyslových center při nivelizaci nářečí tu jistě vznikala, ale na to, aby došlo k zásadní proměně, trvá proces příliš krátce, a proto se tu např. nezformoval skutečný interdialekt; jde jen o jednotlivé společné vývojové tendence. Mluví-li se dokonce o „moravštině“, je to pouze velmi obecné pojmenování na základě názvu zeměpisného, ev. založeného na historii, ale bez lingvistické opory. A Slezsko je přitom zcela opomíjeno (Krčmová 2010, 2011).

Jazyková společenství obcí v regionu Moravy a Slezska byla tedy dlouhou dobu poměrně stabilizovaná a to

vytvářelo podmínky i pro stabilizaci dialektu. I lidé, kteří se z obce dostali za prací nebo na studia, cítili tuto rodinnou vazbu a po návratu vplouvali do nářečí svých rodin a to ostatně platí (méně výrazně) i dnes. Tento v praxi projevovaný vztah se neměnil a nemění mírou vzdělání, i mnozí lidé, kteří byli (zejména v době mezi válkami) vzděláním i profesí vedeni k aktivnímu zvládnutí spisovného jazyka, uměli užít vhodně nářečí, pokud k tomu měli komunikační podmínky, dokonce v něm napsali i literární texty, i když z celonárodního hlediska nejde o literaturu „velkou“. Přirozenou cestou osvojené jazykové prostředky zůstávají totiž součástí jazykové kompetence člověka po celý život, i když je může v jejich nejnápadnějších projevech skrývat: stačí emocionální vyjádření a vyplynou na povrch.

Do života obcí jistě zasáhly situace, kdy došlo k velkému pohybu obyvatelstva, v prvních desetiletích 20. století zejména 1. světová válka, kdy celé ročníky mužů odcházeli na frontu a jsou tam čtyři, ale také (s pobytem v legiích a dlouhou cestou domů) šest let. Vracejí se změnění nejen povahově, ale i způsobem života. Nemáme však o tom relevantní informace, zejména nemáme jak sledovat a srovnávat, zda se změnilo i jejich spontánní vyjadřování a do jaké míry mohlo ovlivnit jejich blízké. Se vznikem republiky dále mizí starý svět vesnice a vytvářejí se komunikační situace nové, zesiluje se přirozená migrace obyvatelstva. Jazyk na to může reagovat (nové termíny, nové typy textů...), ale podstatný je pro proměnu původního dialektu právě zlom v životě lidí.

Dialekt tak svou proměnou kopíruje jiné projevy lidského soukromého života: změny v oblékání, stravování, výrobních postupech. Vlastně z hlediska proměn jazyk na obecné úrovni nic neobvyklého, neobvyklá je jen možná existence určitého vnějškově patrného mezníku. Není vyloučeno, že podobné zvraty byly i kdysi v minulosti, ale protože běžná mluva nebyla a nemohla být předmětem sledování a zkoumání, nemůžeme to dokázat. Výraznější vliv na mluvu nositelů dialektu můžeme naopak předpokládat po roce 1948, kdy dochází k řízeným procesům přesunu pracujících ze zemědělství do průmyslu a inteligence do výroby. Výsledkem tohoto přesunu musí být pro jazyk silná nivelizace, tedy i zánik nářečních specifíků, ale ani dnes se nezavršila.

Proměny dialektu 1. poloviny 20. století nebyly konkrétně sledovány, i nadále vznikají po vzniku Československa popisy jednotlivých nářečí ve studiích a několika

málo monografií. Teprve koncem 30. let se však stabilizuje metodika „moravské“, resp. „brněnské“ dialektologické školy (zejména Kellner 1939, 1946, 1949) zaměřující se stále na tradiční nářečí a jen mírně konstatující v podobě dublet některé novější výrazové prostředky. Moravská dialektologická škola by jistě mohla díky své metodě objektivněji posoudit alespoň vývoj v hláskosloví, ale její potenciál nebyl využit a ani nejpřesnější poznatky získané její metodou by ostatně nemohly říci nic o minulosti a o proměnách dialektu, protože nemáme samozřejmě k dispozici autentický starý jazykový materiál. Ten odešel do zapomnění se svými nositeli.

Naštěstí však existovala a existuje dnes alespoň snaha zachytit maximum toho, co se z dialektů zachovalo. Úctyhodný pokus zaznamenat vybrané rysy všech nářečí na základě dotazníků zasílaných do jednotlivých obcí nářečí českého jazyka, která byla iniciována po roce 1945 nově vzniklým Ústavem pro jazyk český (Kellner

1954: 53–55), byla však po vytvoření pracovních map využita kromě dílčích studií vycházejících po roce 1950 a několika málo monografií (Voráč 1955; Utěšený 1960) až v Běličově *Nástinu* (1992). Nověji byl starý materiál, doplněný o výběrový výzkum stavu nářečí po roce 1990, publikován v monografii Libuše Čižmárové (2000), která ukazuje i proměny, k nimž došlo za necelé dvě generace. Na anketu časově, nikoli však metodicky navazuje výzkum pro zmíněný *Český jazykový atlas*, který důsledně zaznamenává aspoň ve vybraných bodech starý a novější stav nářečí a všímá si i mluvy měst. Mohl zachytit až výsledky procesu, který započal před více generacemi. Nepochybně na něm měly svůj podíl historicky významné změny, které se promítly do života uživatelů jazyka a které v něm eventuálně i akcelerovaly procesy, jež měly počátky již dříve. Taková je zřejmě v jazyce role všech historických mezníků, neboť ten nepatří a nemůže patřit jediné generaci.

LITERATURA:

- Balhar, Jan et al. 1992, 1992, 1995, 1999, 2002, 2005, 2011: *Český jazykový atlas 1–5 a Dodatky*. Praha: Academia. 2., elektronické, opravené a doplněné vydání. Brno: Ústav pro jazyk český AV ČR. Dostupné z: <<http://www.ujc.cas.cz>>. (Součástí je i bibliografie české dialektologie po roce 1968.)
- Bartoš, František 1886: *Dialektologie moravská. První díl, nářečí slovenské, dolské, valašské a lašské*. Brno: Nákladem Matice moravské.
- Bartoš, František 1886: *Dialektologie moravská. První druhý, nářečí hanácké a české*. Brno: Nákladem Matice moravské.
- Bartoš, Josef et al. 1886: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960, sv. 10*. Ostrava: Profil.
- Bělič, Jaromír 1954: *Dolská nářečí na Moravě*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Bělič, Jaromír 1992: *Nástin české dialektologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. (Součástí je i bibliografie české dialektologie do roku 1968 – s. 349–360.)
- Čižmárová, Libuše 2000: *Jazykový atlas jihozápadní Moravy*. Brno: Masarykova univerzita.
- Havránek, Bohuslav 1934: Nářečí česká. In: Hujer, Oldřich (ed.): *Československá vlastivěda III. Jazyk*. Praha: Sfinx, s. 84–219.
- Chloupek, Jan 1986: *Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti*. Brno: ÚJEP.
- Kellner, Adolf 1939: *Štramberské nářečí*. Brno: Dialektologická komise při Matici moravské v Brně.
- Kellner, Adolf 1946: *Východolašská nářečí I*. Brno: Dialektologická komise při Matici moravské v Brně.
- Kellner, Adolf 1949: *Východolašská nářečí II*. Brno: Dialektologická komise při Matici moravské v Brně.
- Kellner, Adolf 1954: *Úvod do dialektologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Kloferová, Stanislava 2005: Dialektale Enlehungen aus dem Deutschen im Tschechischen als Spiegel kultureller Beziehungen (dialektale Areale und Sprachkontakterscheinungen). In: Hauser, Isolde – Weisinger, Peter (eds.): *Deutsche Wortforschung als Kulturgeschichte*. Wien: Verlag der Österreichische Akademie der Wissenschaft, s. 275–286.
- Kloferová, Stanislava 2007: Dialektologie. In: Pleskalová, Jana et al. (eds.): *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Praha: Academia, s. 336–376.
- Kofenský, Jan 1998: Jazyková situace na území ČSR, ČSSR, ČSFR, ČR. In: Kofenský, Jan (ed.): *Český jazyk*. Opole: Uniwersytet Opolski, s. 15–19.
- Krčmová, Marie 1997: Proměny brněnské městské mluvy. In: Daneš, František et al.: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia, 1997, s. 223–227.
- Krčmová, Marie 2000: Termín obecná čeština a různost jeho chápání. In: Karlík, Petr – Hladká, Zdenka (eds.): *Čeština. Univerzália a specifika 2*. Brno: Masarykova univerzita, s. 63–77.
- Krčmová, Marie 2004: Psaná podoba sociolektu. In: Mislavíková, Sibyla (ed.): *Jazyk v komunikácii*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra, s. 54–62.
- Krčmová, Marie 2010: Historické mezníky české jazykové situace. In: Balowski, Mieczyslaw (ed.): *Odbicie wzynch wydarzeń historycznych w języku i w literaturze ceskiej*. Poznań: Instytut Filologii Słowiańskiej, Uniwersytet A. Mickiewicza w Poznaniu, s. 21–28.

- Krčmová, Marie 2011: Moravismus. *Český jazyk a literatura* 61, č. 4, s. 163–170.
- Krčmová, Marie 2012: Moravština znovu aktuální? In: Rusinová, Eva (ed.): *Přednášky a besedy ze XLV. běhu LŠSS*. Brno: Masarykova univerzita, s. 119–133.
- Krčmová, Marie – Chloupek, Jan 2002: Jazyk národní. In: Karlík, Petr et al. (eds.): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství lidových novin, s. 192–194.
- Šrámek, Rudolf 1999: Domov jako zdroj poznatků o jazyce. In: Hauser, Přemysl et al. (eds.): *Výchova k národnímu vědomí a národním hodnotám*. Brno: Masarykova univerzita, s. 46–49.
- Utěšený, Slavomír 1960: *Nářečí přechodného pásu česko-moravského*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Vážný, Václav 1934: Nářečí slovenská. In: Hujer, Oldřich (ed.): *Československá vlastivěda III. Jazyk*. Praha: Sfinx, s. 219–310.
- Voráč, Jaroslav 1955: *Česká nářečí jihozápadní: studie jazykově zeměpisná. Část 1*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Voráč, Jaroslav 1976: *Česká nářečí jihozápadní: studie jazykově zeměpisná. Část 2*. Praha: Academia.

Summary

Bohemian, Moravian, and Silesian Dialects in Transformations of Time

Historical milestones are not projected immediately to the set of language means typical for a particular dialect, because the dialect is a private manner of speech actively acquired in childhood and passed down in a natural way by generations between which the continuity survives. It is necessary not to look for the causes of dialect transformations in the language itself, but in changed condition under which the dialect as means of communication is used. In our territory, such means are influenced mainly by the industrialization, which causes the migration of inhabitants and forms new communication communities in which a common usual language is created. Such a process was running in Bohemia in the entire 19th century, resulting in a quite stabilized general colloquial Czech; in Moravia and Silesia, however, we can notice it much later and the traditional dialect survived until recently. Unfortunately, because of the lack of older relevant authentic language material, we are not able to show any concrete data about the rate of transformations, and the results of the contemporary development of general manner of speech will be obvious in some tens of years.

Key words: dialect; equalization of dialects; socio-linguistic aspects of dialects; Bohemia, Moravia.

PROPAGAČNÍ GRAFIKA VE SLUŽBÁCH VÁLKY

„V sobotu 1. srpna vyhlášena všeobecná mobilizace. Policajt začal bubnovat u Matulkovýho, četl vyhlášení, což působilo zdrcujícím dojmem. Do 24 hodin všecko narukovat. Byli jsme v neděli u šestého vlaku, vlaky byly plné mužů odjíždějících do války, pohled hrozný a nezapomenutelný. Všude plno pláče a nářku. Dej Bože, by to všecko brzy a dobře skončilo.“

(Deník stařenky Buršíkové z Tlumačova. Olomouc, 2009)

Pohlednice „Proč se rdíš a chvěješ, drahá...“, kolorovaná fotografie, 9 x 13,5 cm. Soukromá sbírka.

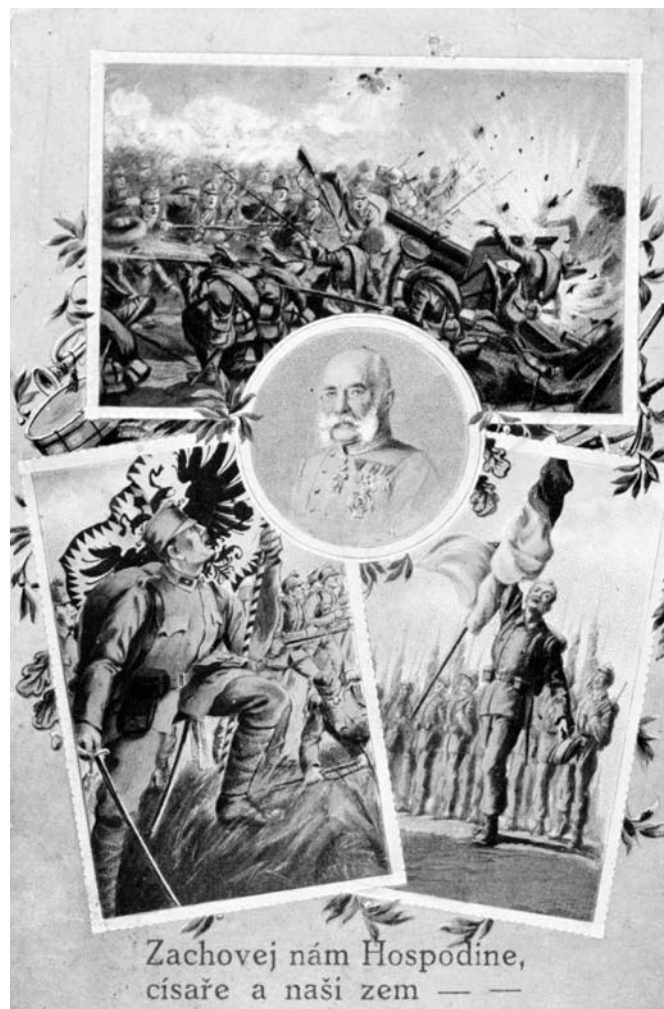
Pohlednice „Pozdrav drahé domovině“, kolorovaná fotografie, 9 x 13,5 cm. Soukromá sbírka.

Na počáteční válečné euforii se mohutně podílela státní propaganda produkující množství patriotických drobností včetně masových nákladů pohlednic se sentimentálním motivem loučení před odchodem na frontu. Grafika v podobě pohlednic s náměty odchodu na frontu, vzpomínajících dětí, hrdinských činů vojáků, vojenských operací a portrétů panovníků či generálů měla podporovat sounáležitost obyvatel se státem, vlastenectví a bojového ducha nejen na frontě, ale i obyvatel v zázemí. Estetizace fenoménu války na pohlednicích a příležitostných tiscích cílená na široké masy obyvatelstva je pozoruhodná, neboť během první světové války byla reklamní technika využita poprvé pro účely propagandy (tj. promyšleného ovlivňování mas lidí).

Hana Dvořáková

Pohlednice „Vánoce na frontě 1916...“, barevný tisk, úřední polní pohlednice (Feldpostkorrespondenzkarte), 9 x 13,5 cm. Soukromá sbírka.

Pohlednice „Zachovej nám, Hospodine...“, barevný tisk, 9 x 13,5 cm. Soukromá sbírka.

VELKÁ VÁLKA V HLEDÁČKU NÁRODOPISE

Kulturní interpretace tématu první světové války z pohledu etnologie skýtá četné a dosud málo probádané možnosti. Je pozoruhodné, že válečnou situaci, v níž společenské vědy obvykle ustupují do pozadí, přijal národopis v zemích tehdejší monarchie a Německa jako pracovní výzvu. Ze širokého spektra nastolených problémů na sebe mezi prvními strhnul pozornost okruh pověrečných projevů. Iracionalita války poskytla k jejích studiu živnou půdu a tak se již na jejím počátku mohly objevit práce zabývající se pověrečnými praktikami na bojišti i v zázemí včetně recenzí v odborném tisku. S obdobným zájmem byly sledovány formy vojenského folkloru. Válečné operace posouvající stávající hranice poskytl nové možnosti pro badatelskou práci k výzkumu tradiční kultury přímo v terénu za vojenskou linií, čehož využili rakouští národopisci pro studium na Balkáně. V květnu 1915 byl ve Vídni sestaven speciální tým zahrnující etnografa Artura Haberlandta, slavistu France Kidriče, archeology Arnolda Schobera a Camilla Praschnikera, uměleckého historika Ernsta Buschbecka a lingvistu Maximiliana Lambertze. Výzkum pod hlavičkou ministerstva školství a kultury, Císařské akademie věd a Úřadu nejvyššího komořího se soustředil na Černou horu, Srbsko a Albánii s důrazem na pohraniční oblasti. Díky podpoře vládních úřadů i nejvyšších armádních kruhů (tři účastníci byli po dobu expedice vyřklamováni z vojenské služby) byl projekt akceptován rovněž na nižší úrovni, z čehož plynula spolupráce jak vojenských, tak civilních úřadů, bez níž by práce v problematickém území nebyla možná. Mimo odborné cíle sledovala expedice zároveň i politické zadání, neboť jejím úkolem bylo mapování proměn etnických procesů, přesunů národnostních skupin v důsledku bojů a z toho plynoucí následné změny v geopolitickém uspořádání. Shro-

mážděné informace poskytl rovněž podklady pro vyhodnocení míry ohrožení hmotného kulturního dědictví. Ve druhém plánu byly získány údaje o tradici a životnosti podomácké výroby, z nichž byla vytvořena „databanka“ jako forma inspiračního zdroje pro zaměstnání běženců a pro eventuální poválečné ekonomické oživení. Mise měla rovněž propagovat oficiální státní politiku, neboť dokazovala, že rakouská vláda si je i v době války vědoma svých povinností a konkrétními činy zohledňuje a vědecky vyhodnocuje kulturní různorodost soustátí. Pobyt v terénu trval tři měsíce a provázel jej sběr trojrozměrných exponátů s důrazem na etnografiku a fotodokumentaci, čehož po návratu využila oficiální propaganda pro uspořádání několika výstav.

Český odborný tisk situaci komentoval: „Úkolem expedice jest v etnografickém ohledu orientovati o nejdůležitějších posunech obyvatelstva za války, konati přípravy ku zhotovení národopisné mapy, která by byla výtek prostá a naznačovala by nynější poměry, po případě kontrolovati dosavadní materiál národopisných map, zvláště pro „srbsko-černo-horskou-albánské“ pohraniční kraje; stanoviti styky kmenů a poměry krevní msty; orientovati o ohrožených památkách lidového umění (patrně pokud nebyly válečnými spoustami zničeny) jakož také o lidovém průmyslu vývoje schopném. Bylo by velice lákavé podrobiti kritice tuto první oficiální vědeckou expedici rakouskou, neboť podle jejího členstva a její práce bude se ve světě posuzovati vědecká zdatnost naše.“ (jpa 1916: 370)

Cesta samotná a přivezené předměty dokládaly pozitivní přístup habsburské monarchie vůči masě lidí, kteří museli v důsledku válečných událostí opustit svá tradiční sídla. Utečenecký proud ze severovýchodní a jihozápadní části soustátí (včetně silné židovské komunity z Haliče) ubytovaný ve sběrných táborech na území centrálního Rakouska, ale i v českých zemích, představoval pro státní správu kulturní, sociální a ekonomický problém. V kontextu válečné propagandy

a uprchlické politiky habsburské říše byly výsledky expedice spolu s ručními pracemi z utečeneckých táborů hmatatelným dokladem zvládnutí tohoto náporu. Státní orgány včetně c. k. ministerstva vnitřních věcí proto vedle materiální podpory běženců (např. v podobě podkladů pro ženské ruční práce) zohledňovaly i výstavní projekty pořádané v centru monarchie ve Vídni, kde byly pod přímou kontrolou veřejnosti. (Nutno podotknout, že v období Velké války bylo poprvé cíleně použito prostředků masové propagandy jako nástroje pro ovlivňování názorů širokých vrstev obyvatelstva.) V této souvislosti byly v roce 1915 prezentovány vzorníky s motivy rutenské lidové výšivky vyrobené běženkyněmi z území dnešního Polska a Ukrajiny. Pro ředitele Národopisného muzea ve Vídni Michaela Haberlandta představovala výstava příklad kulturní a etnické péče státu, díky níž se i pro budoucnost podařilo zachránit doklady tradiční kultury Haliče jinak ohrožené expanzí carského Ruska (Haberlandt 1915: 127). V roce 2014 se Rakouské národopisné muzeum k projektu vrátilo malou výstavní reminiscencí s názvem *Práce rutenských uprchlíků v první světové válce* (*Arbeiten ruthenischer Flüchtlinge im Ersten Weltkrieg*). Vídeň, 30. 4. – 2. 11. 2014), kde byla s odstupem sta let představena část původních exponátů.

Národopisné téma mapovala rovněž další vídeňská výstava *Práce lidu z Balkánu* (*Volksarbeiten aus den Balkanländern*) otevřená 1. 10. 1916 za účasti vysoce postavených osobností politického a společenského života metropole. Spolu s dosud nepublikovanými balkaniky ze sbírky Rakouského národopisného muzea na ní byly vystaveny i předměty získané balkánskou expedicí v roce 1915 včetně konvolutu cca čtyř set dokumentárních fotografií z území Srbska a Albánie. Jejich autor Artur Haberlandt na nich zachytil projevy tradiční kultury s důrazem na lidový oděv a venkovskou architekturu (včetně interiérů).

Na přání Orientálního oddělení Ministerstva války byla tato výstava přene-

sena rovněž do Brna. Na přelomu roku 1917 a 1918 (15. 12. 1917 – 15. 1. 1918) se tak s její redukovanou podobou mohli seznámit i návštěvníci tehdejšího Muzea vévody Rainera pro umění a řemeslo na brněnské „Ringstrasse“ (nyní Umělecko-průmyslové muzeum v Brně).

Mohutné propagační aktivity mocnářství zaměřené na podporu sounáležitosti neustaly ani v závěru války, kdy jak vojáci na frontě, tak obyvatelstvo v zázemí strádalo nedostatkem základních životních prostředků. Pod patronací Ministerstva války byla uspořádána další velká prezentace nazvaná *Národopis na obsazeném území Balkánu* (*Zur Volkskunde der besetzten Balkangebiete*) vycházející opět z materiálů balkánské expedice doplněné o přírůstky z následné výpravy Leopolda Forstnera. Výstava instalovaná tentokrát v prostorách vídeňské univerzity měla zdůraznit součinnost vědy v zázemí a fronty při řešení odborného zadání, tj. výzkumu projevů tradiční kultury. Na slavnostním zahájení zdůraznil Michael Haberlandt pionýrskou práci v terénu za podpory armádních kruhů a fakt, že v mírových dobách by tak široký záběr doprovázený mohutným nárůstem sbírek nebyl vzhledem k omezeným možnostem muzea představitelný.

Vleklé válečné operace vyčerpávaly jak lidské, tak materiální zdroje. Stát vypisoval válečné půjčky, dluhopisy, jejichž zakoupení vyjadřovalo podporu vlasti. Opakovaně byly prováděny charitativní sbírky stejně jako sběry sanující potřeby válečného hospodářství. Je paradoxem, že povinné válečné odvody kovových předmětů určené pro zpracování ve zbrojním průmyslu měly nečekaný dopad i do muzejních fondů, neboť plošně organizovaná akce dozorovaná státními orgány umožnila shromáždění nebývalého množství dokladů kovo zpracujících řemesel. V rámci oddělení Válečné sbírky kovů (*Kriegsmetalsammlung*) dokonce existovala umělecká sekce, jejíž odborníci provedli základní průzkum a rozřídění svezeneho materiálu. Početný soubor zahrnoval předměty každodenní potřeby

z venkovských a městských domácností stejně jako uměleckohistorické artefakty. Neplánovaně vytvořená „studijni“ sbírka umožnila do té doby netušený přehled po produkci žánru po stránce formální, materiálové stejně jako použitých technik. Úctyhodný byl rovněž teritoriální rozsah, neboť zde vedle sebe ležely práce z jižních částí monarchie spolu se zástupci z centrálních území, přičemž časové rozpětí sahalo od 16. století po 19. století. Na doporučení sekce bylo v prosinci roku 1915 na čtyři a půl tisíce artefaktů z těchto sběrů vyřazeno a zachráněno tak před zničením. Kolekce s přívlastkem vlastenecká opět měla v prvé řadě plnit propagační účely, ale druhotně bylo počítáno s dalším kulturním využitím. Soubor byl nejdříve vystaven v sálech vojenského kasina ve Vídni a po ukončení prezentace byl přerozdělen do muzejních sbírek. V prvním plánu bylo počítáno především s ústředními vídeňskými muzei, po jejich

uspokojení pak měla následovat i menší muzea mimo centrum. Akce byla nechtěným dokladem absurdity válečné mašinérie, která na jedné straně ničila a na straně druhé vytvořila nové hodnoty.

Je zaběhlou praxí, že válečná tematika je zkoumána především z pozice vojenské historie. Při bližším pohledu však právě etnologie poodhaluje jiné, dosud málo známé možnosti přístupu a nabízí tak nová východiska. Dle shromážděných informací stojíme v samých počátcích této etapy bádání, přičemž více než kde jinde se při zpracování i interpretaci nabízí mezioborový přístup.

Hana Dvořáková

Příspěvek vznikl za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Moravské zemské muzeum (DKRVO, MK000094862).

Odvedenecká kytka štrajse – znak rekruta, aranžmá s podobiznou císaře Františka Josefa I. Jevišovice, okr. Znojmo, počátek 20. století. Sbírký EÚ MZM.

Literatura:

Ausstellung der patriotischen Kriegsmetall-sammlung. 1915–1916. *Zeitschrift für österreichische Volkskunde* 21–22, s. 127.

Haberlandt, Michael 1915–1916: Ausstellung von Flüchtlingsarbeiten. *Zeitschrift für österreichische Volkskunde* 21–22, s. 127–128.

Die österreichische Balkanexpedition. 1915–1916. *Zeitschrift für österreichische Volkskunde* 21–22, 1915–1916, s. 176, 201.

Ausstellung von Volksarbeiten aus den Balkan-ländern. 1915–1916. *Zeitschrift für österreichische Volkskunde* 21–22, s. 201–202.

Jpa 1916: Drobné zprávy národopisné. *Národopis-ný věstník československý* 11, s. 370, 464.

Ausstellung des Kaiser Karl- Museum „Zur Volkskunde der besetzten Balkangebiete“. 1917. *Zeitschrift für österreichische Volkskunde* 23, s. 132.

Balkan- Ausstellungim Erzherzog Rainer – Museum in Brünn. 1917. *Zeitschrift für österreichische Volkskunde* 23, s. 132.

Haberlandt, Arthur 1917: Kulturwissenschaft-liche Beiträge zur Volkskunde von Montenegro, Albanien und Serbien. *Zeitschrift für österreichische Volkskunde* 23, s. 187.

Volkskundliche Ausstellung des Kaiser Karl-Museum aus den besetzten Balkangebieten. 1918. *Zeitschrift für österreichische Volkskunde* 24, s. 52–53.

Dvořáková, Hana 2014: Národopis v záko-pech a na bojišti. In: Mitáček, Jiří (ed.): *Velká válka 1914–1918*. Brno: Moravské zemské muzeum, s. 109–114.

HORŇÁCKÝ MUZIKANT JAN TOMEŠEK

„Jane, víš, proč ťa mám tak preveli-ce rád? Proto, že víš, co je to mol a co je dur. Bez teho sa kontrovať nedá.“

(Primáš Jožka Kubík Janu Tomeškovi, 1961)¹

Tu pochvalu od známého hudce Jo-sefa Kubíka (1907–1978) uvedenou v mottu si muzikant Jan Tomešek vy-sloužil už ve svých sedmadvaceti letech. Bydli v Hrubé Vrbce jen několik kroků od sebe, Jan ho navštěvoval od svých gymnaziálních let a napsal o něm pě-kně a výstižně: „Každému byly jeho dveře

Obr. 1. Svatba Evy Hrbáčové a Emila Tomeška, rodičů J. Tomeška, Velká nad Veličkou, duben 1931. Muzikanti držící nástroje: Martin Ňorek-Ňoreček (1896–1946) – klarinet, Jiří Ňorek-Barinový (1911–1968) – klarinet, Jan Ňorek III - Muzikant Janiga (1893–1980) – prim, Pavel Kučera I – houslový kontr, Jan Zálesák-Hájny – křidlovka, Martin Ňorek – trubka, Jan Tomešek, ženichův bratr (2. řada, poslední zprava) – basa. Z osobního archivu J. Tomeška.

otevřené. Chodili jsme si k němu zahrát, kdykoli jsme to potřebovali a byla chvíle času. Nikdy nikoho neodmítl, trpělivě opravoval, ukazoval, nic ze svého bohatství a umu si nenechával jen pro sebe.“ (Holý 1984: 61)

Violový kontráš Jan Tomešek,² mezi mladší generací hornáckých muzikantů známý především jako „pan učitel“,³ patří k hudebníkům první sestavy Hornácké cimbálové muziky Martina Hrbáče (1939). Na violu si však zahrál také po boku jiných slováckých primášů. Kontroval nejen zmíněnému Jožkovi Kubíkovi, jak zachycují např. fotografie a hudební nahrávky z 60. a 70. let 20. století, ale i v tzv. velické pětce,⁴ kterou vedl Josef Pešek I (1924–1981).

Jan Tomešek pochází z evangelické českoobratrské – dříve luteránské – rodiny rolníka Emila Tomeška (1907–1996) z Hrubé Vrbky, č. 51 a Evy Tomeškové (1907–2000), rozené Hrbáčové z Velké nad Veličkou, č. 187. Narodil se 16. března 1932 v domě matčiných rodičů, kde vyrůstal přibližně do jednoho roku, než se přestěhovali do Hrubé Vrbky.

Předkové z otcovy strany nebyli spřízněni se známým hrubovrbeckým muzikantským rodem Tomešků-Basistů, jehož členové hrávali v Ľorkově muzice. Jedna z matčiných sester, Kateřina, se však provdala za Martina Tomeška-Mezara (1910–1996), který s Janem Ľorkem III (1893–1980) hrál více než třicet let violový kontr. Otec Emil Tomešek nebyl instrumentalista, málokdy však chyběl ve zpěvu sborovém, a to jak při tradičních příležitostech (svatbách, pohřbech, hodech aj.), tak při nejrůznějších folklorních slavnostech, a v šedesátých letech minulého století se čile zapojil též do nově založeného Hornáckého pěveckého sdružení Veličan (Šalé – Šaléová 2012).⁵ A před muzikou se dovedl uplatnit i jako dobrý sólový zpěvák. Jinak tomu bylo s jeho starším bratrem Janem (1901–1932). Do své předčasné smrti hrával na basu v Ľorkově muzice (obr. 1). Hudební tradice byla silně zakotvena v rodině ze strany matky – u Hrbáčů. Kořeny ro-

du směřují až k legendárnímu hornáckému gajdošovi, hrubovrbeckému rodáku z č. 17, Janu Hrbáčovi I (1840–1918), který se přičlenil do Velké nad Veličkou do rodiny Kohútů a založil tam velickou hrbáčovskou větev. Hrbáčově hře na gajdy s obdivem naslouchal při svých cestách do Velké a okolí mj. i Leoš Janáček (Procházková 2006: 292–293).⁶

Jan Tomešek sám na hudební aktivitu svých předků poukázal: „*Děda Hrbáč byl gajdoš, ujec Hrbáč byl gajdoš. A moje matka vzpomínala i některé písničky, co děda hrával; třeba: Jak ju pres plot presadovať, / tak svéj milěj rozkazovať, / daj si, má milá, pozor, / fúká větrík od hor.*“⁷ Za muzikanty, kteří patřili k významným nositelům tradiční hudby regionu, se provdala nejen matčina sestra „Katerina“ (o níž už byla dříve řeč), ale také Anna a Alžběta. Janův „ujec“ Tomáš Kohút (1903–1994), manžel Anny, byl klarinetistou („píščelákem“) v hudeckých muzi-

kách a pro svůj osobitý způsob cifrování byl velmi oceňován. Přitom jednu dobu vedl velickou dechovou hudbu. V hudeckých sestavách hrával např. s Jožkou Kubíkem III a byl velkou oporou v muzice svého zetě Josefa Peška I. Podobně hudebně činný byl i manžel tety Alžběty, ujec Jan Šácha I (1916–1980).⁸ S hudci (zejména s muzikou J. Peška) hrál houslový kontr a jako hráč na baskřídlovku působil v dechové muzice vedené švagrem Tomášem. Jan Šácha také zpíval, tančil, byl vypravěčem. (Obr. 2)

Rozplétání hudebních kořenů Tomeškova rodu poukázalo na další rodové vazby mezi hornáckými hudebníky. Bratři Luboš (1930–2011) a Dušan (1933) Holí, Martin Hrbáč i Jan Tomešek jsou druhými bratřenci. Jejich spříznění po přeslici pochází od sester Mikloškových. Nejlapidárněji – třemi slovy – to vyjadřoval otec bratrů Holých Martin (1902–1985): „*Baby byly sestry.*“⁹

Obr. 2. Vystoupení s „velickou pětou“ Josefa Peška, Zlín, kolem roku 1970. Zleva: Tomáš Kohút – klarinet; Josef Pešek – prim; Jan Šácha – houslový kontr; Leoš Zeman – violový kontr; Jan Tomešek, pátý zleva – violový kontr; Jan Kubík – basa. Z osobního archivu J. Tomeška.

Dětství prožil Jan Tomešek v Hrubé Vrbce, č. 51 spolu s dalšími třemi sourozenci Martinem, Evou a Jiřím. Obydlí Tomešků „Emilů“, zvaných podle otcova jména, sousedilo s domem Hrbáčů, odkud pochází primáš Horňácké cimbálové muziky Martin Hrbáč. Obě rodiny spojoval dvůr a humno. Tomešci bydleli v přední části, proto se jim říkalo také „Predkovi“, za nimi bydleli Hrbáčovi;¹⁰ podle umístění domu je nazývali „Zadkovi“ (Frolec 1966: 146, pozn. 50).

Své hudební začátky přiblížil J. Tomešek při jednom z rozhovorů v létě 2012.¹¹ Vzpomínal, jak mu po druhé světové válce, přibližně v jeho 13–14 letech, zakoupili rodiče harmonium. Doma si totiž jako malý chlapec maloval pro představu klávesnici. Rodiče svěřili počátky instrumentální výchovy do rukou paní Vrublové, manželky místního faráře. Byla hudebně vzdělaná a učila jej hře na klavír.

Tomešek vzpomínal, že „přebral ani ne celou Bayerku a etudy“. Důležitou „učebnicí“ mu však byl evangelický zpěvník, kde byly melodie harmonizovány a jednotlivé hlasy rozepsány pro hru na klávesový nástroj. Nebylo tedy divu, že doma si hlavně hrál melodie písní podle sluchu a vytvářel k nim doprovody. U sousedů Hrbáčů „chytal husle“ Martin, na housle hrál i Tomeškův bratr Jiří. Chlapci slyšeli v prostředí obce místní hudce, jejich velkým vzorem byl především primáš Jožka Kubík III. Tato motivace patřila pravděpodobně k nejsilnějším.¹²

Hrou na housle se začal J. Tomešek vážněji zabývat v době kroměřížských studií. V roce 1950 nastoupil jako septimán strážnického gymnázia¹³ do učitelského ústavu v Kroměříži, kde navštěvoval povinnou výuku ve hře na housle u profesora Nepustila a Vladimíra Horáka. Zde začal hrát také kontr (na

housle) ve studentské muzice. Jak sám vzpomíná, „praxi z harmonie“ získal již dříve: „V padesátých letech jsem chodil na besedy k Jožkovi Kubíkovi, po obědě v neděli, muzicírovali jsme.“¹⁴ Inspirativní chvíle u „Majstra“, kde vsřebával hudební podněty a upevňoval si hudecké „grýfy“, dokládá také Tomeškova glosa z roku 1976, zařazená do úvodu tohoto článku.

V roce 1951 získal J. Tomešek doklad o způsobilosti vyučovat v 1. až 5. ročníku základní školy a nastoupil na učitelské místo v Domaníně. V letech 1952–1957 studoval dále na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity (tehdejší UJEP) v Brně obory přírodopis, zeměpis a práce na pozemcích.¹⁵ Po dvou letech učitelské činnosti v Domaníně, kde mladého učitele pověřovali příležitostně i prací účetního v JZD, byl J. Tomešek přeložen do Uherského Ostrohu (1953). V té době měl již zkušenosti s činností v hudecké muzice. Z Domanína jezdil hrát do veselického Prespolanu, jehož muziku tehdy založil a vedl učitel Bohuš Bída. V tomto asi pěti až šestiletém období zkoušeli muzikanti v židovském „templu“ za řekou Moravou. Tehdy s nimi spolupracovali i tanečníci souboru; společně podnikli např. zájezdy do Českých Budějovic, Karlových Varů apod.

V roce 1959 se J. Tomešek oženil s Vlastou Loveckou (1937) z Těmic, která vyučovala na 1. stupni ZŠ. Manželka pocházela z lokality s živými tradicemi ochotnického divadla a Sokola a svému muži byla vždy oporou – i v jeho hudebně folklorních aktivitách.

Z podnětu hrubovrbeckého rodáka Martina Hrbáče vznikla v roce 1966 při tehdejších závodech Jihomoravské trubkárny a tažírny ve Veselí nad Moravou (dnešních Železárnách) Horňácká cimbálová muzika. M. Hrbáč, který získal v lidových muzikách bohatou praxi, se stal jejím primášem, kolem sebe seskupil tehdejší vynikající horňácké instrumentalisty Josefa Peška I, Dušana Zemanu (1945–1978), Josefa Kýra (1915–1968), Jana Kubíka (1927–1996) a na

Obr. 3. Horňácká cimbálová muzika Martina Hrbáče u kuželovského Větráku, Horňácké slavnosti, 70. léta 20. století. Jan Tomešek třetí zleva. Muž v bílém kabátě a jediný se „šmukáčem“ na hlavě je Janův otec Emil Tomešek. Ostatní muzikanti: Dušan Zeman – houslový kontr, Martin Hrbáč – prim, Jaroslav Smutný – basa, Josef Trachtulec – cimbál, František Sedlář – klarinet, Josef Pešek – 2. prim, terc, Jiří Slovák – 2. housle. Z osobního archivu J. Tomeška.

post violového kontráše povolal Jana Tomeška.¹⁶

Podle vzpomínek M. Hrbáče i ostatních členů muziky zakladatelské generace je známo, že hudci hráli v té době při nejrůznějších společenských událostech v podniku, ale pořádali i samostatné akce ve Veselí. Hudebně doprovázeli slavnostní okamžiky v životě svých přátel – hráli k významným jubileím apod. J. Tomešek vzpomínal také na hudební spolupráci se souborem Brozané z Uherského Brodu, s nímž uskutečnili řadu zahraničních zájezdů, např. do tehdejší Jugoslávie, Tuniska, na ostrov Man ve Velké Británii. V paměti muzikantů zůstal i strastiplný návrat z Paříže v srpnu 1968. Později hráči Horňácké cimbálové muziky Martina Hrbáče úzce spolupracovali s horňáckým souborem Velička z Velké n. V. a dalšími tělesy (obr. 3).

J. Tomešek působil v Hrbáčově muzice až do poloviny 70. let, kdy odešel za prací do Uherského Hradiště. V letech 1975–1980 si s muzikanty zahrál již jen příležitostně. Jeho místo kontráše natrvalo zastal Petr Tománek, vrátivší se z vojny. V této životní etapě bylo jedním z posledních Tomeškových vystoupení s horňáckými hudci rozloučení se s primášem Jožkou Kubíkem na hrubovrbecském „cinteri“ v roce 1978 (obr. 4).

J. Tomešek však violu neodložil – vyskytne-li se dobrá příležitost, vezme ji zas. Dokládají to některé fotografie z doby dřívější¹⁷ i nedávné (obr. 5) nebo vzpomínky přátel na různá setkání. Láska k hudbě, pěveckým i hudebním tradicím regionu vyznačuje i z jeho muzicírování u harmonia. V kruhu nejmilejších často usedne k nástroji, který jej provází od jinošských let, a s potěšením zahraje, zazpívá tu či onu písničku (obr. 6).

Na společné prožitky, muzikantské zkušenosti i sílu rodové hudební tradice poukázali dva významní nositelé horňácké lidové hudby – Martin Hrbáč a Dušan Holý, oba blízce spřízněni s J. Tomeškem. Z jejich vyprávění¹⁸ jednoznačně vyznívá, že muzikantské dovednosti, aktivity i láska J. Tomeška k lidové hudbě

regionu dokládají jeho vrůst do horňácké hudecké tradice mnoha kořeny. Od mládí vstřebával sílu lidové hudby díky živým projevům v autentickém prostředí. Mnohé instrumentální dovednosti získával odposlechem a trpělivým napodobováním hry hudců. Významnou roli hrála však také rodová hudební tradice. Pokrevní svazky mezi J. Tomeškem a dalšími horňáckými hudci,¹⁹ (které nejmýstižněji zachytil v připojeném vyprávění D. Holý), tvořily přirozenou základnu pro setkávání s projevy tradiční lidové hudby, umožňujícími spontánní předávání muzikantských dovedností i znalostí písňového fondu.

Judita Kučerová

Jan je výborný muzikant

„S mým druhým bratrancem, kontrášem Janem Tomeškem, jsme byli souseď. Naše rodné chaloupky nebyly však vedle sebe. Byly za sebou. A ještě jinak

řečeno: můj rodný domek – tak jako pár jiných chalup v Hrubé Vrbce – vybočoval z řadové zástavby. O takových se říkalo nikoli humorně, natož pak posměšně, že byly postaveny ‚Na zadku‘ a nám se říkalo ‚Zadkoví Hrbáčé‘.

Když jsme vycházeli do dědiny, procházeli jsme dvorem, který pro nás byl společný. Pohled z jejich návratu na náš dům výstižně v kresbě zachytil Janův mladší bratr Martin. Vlevo je vidět okénko od ‚Jurgošových‘ – Pavlíkových chlévů a na návrší, při vchodu do humna, je to naše stavení (obr. 7).

Jana, který je ode mne o sedm let starší, si jako muzikanta vybavuju od mala a s ním jsem také začínal muzicírovat. To je pravda pravdoucí a rád na to vzpomínám. Tomeškovi měli malé harmonium a občas – hlavně v sobotu – když jsme se domluvili, vyneslo se před barák, a jak Jan spustil první melodii, přidávali se postupně další ‚muzikanti‘. Já na housle, moji bratři Jura, Jaroš na

Obr. 4. Loučení s primášem Jožkou Kubíkem, Hrubá Vrbka, únor 1978. Jan Tomešek (druhý zleva) mezi kontráši Dušanem Zemanem a Janem Kubíkem. Z osobního archivu D. Holého.

kytary a Jan na housle, mladší bratr Jana Tomeška – Martin na citeru, soused Eda Tomešek na mandolínu a už se muzika nesla přes celý horní konec Hrubé Vrbky. Hráli jsme všechno: od folkloru až po tehdejší šlágry. Brzy jsme pak někteří začínali chodit k Majstrovi Jožkovi Kubíkovi, který nás trpělivě zaučoval do správné ‚harmonýje‘ našich horňáckých písniček – táhlých, sedláckých, verbuňků, čardášů aj. A protože Jan hrával od dětství na to harmonium, zvládal úlohu kontráše perfektně. No, a když jsem po čase zakládal muziku ve Veselí nad Moravou, kam mne zaválo zaměstnání, bral jsem do ní jako oporu právě Jana. On nejenže měl cit a ten správný ‚grýf‘ pro doprovod našich horňáckých písniček, což jsme si odnesli od Joženy, ale zároveň měl i potřebný širší rozhled. Dovedl dobře též vystihnout doprovod k písním a tancům jiných okolních regionů. Jedno období jsme hráli jako Muzika souboru Brozané z Uherského Brodu (byl to ja-

kýsi konkurent zdejší Olšavy) a získali jsme dokonce v Táboře na celostátní přehlídce jakési ocenění. A vzpomínám, že když jsme s nimi byli na zájezdu ve Francii a stáli u Vítězného oblouku před víceproudou křížovatkou a ptali se Jana, co by udělal, kdyby ho někdo zařadil s jeho trabantem ‚mezi ty auta‘, pohotově odpověděl: ‚Dať bych sa bečat.‘

Jan je výborný muzikant a nejednoukrát ho vysoko ocenil i nebohý Janek Rokyta. A tu poslední větu dopovím už po vrbecky: Dyž sa ty dvá (Tomešek s Rokytů) postavili jako kontráše vedle seba, tož tam nechyběl ani chup!“

Martin Hrbáč

Byly to rody!...

„Všimli jste si, že ten malovaný synek Martinek Hrbáčů nezapomíná hned v první větě povědět, že s Janem jsou druží bratrance? Po kom? Z předchozího textu se dalo už odvodit, že po linii

mateřské. A tak (v poměru druhý bratranec) jsem s oběma jmenovanými příbězensky svázán rovněž. Ano, ‚baby byly sestry‘. Babičky Martinka i Jana (matky jejich otců) zemřely dříve, než se oni narodili. Měly ale i bratry. Nejstarší ze všech sourozenců Mikloškových Martin (1866–1937?) odjel v mládí do Ameriky, tam založil rodinu a tam je také i se svou rodinou pochován (vymřelá větev rodu). Druhého z nich Pavla (1877–1950) si všichni dobře pamatujeme. Byl to otec známého zpěváka, tanečníka i hudece Jana Mikloška (1917–2006) a děd Pavla Ďugy (1935), dalšího významného vrbeckého muzikanta a našeho společného druhého bratrance. Všichni z těch bratranců si určitě vzpomínají (v dobrem) na moji babičku Kateřinu Holou (1879–1963). Záleželo jí na celé rozvětvené rodině, kterou bez vzrušování vždy a včas uměla tmelit.

Jan a Martin jsou však spolu spojeni i po linii otcovské. Gajdoš Jan Hrbáč, dědeček Janovy matky a prastrýc Martinův²⁰ pocházel totiž z hrubovrbeckého domu č. 17, stejně jako Martinkův otec Jiří.

Budeme-li však chtít klubko příbězenských svazků rozplétat dál, přijdeme ještě na další důležitý pokrevní spoj. Ten proslulý gajdoš Hrbáč se totiž přiznal do domu velických Kohútů – a teď se podržte, možná, že to bude novina i pro Jana a Martinka – náš společný praděda Martin Miklošek (1844–1911) si vzal za ženu sestru gajdoše Jana Hrbáče, velickou ‚Kohútku‘! Čili máme v sobě každý – jeden víc, druhý méně a třetí nejméně (já) i trochu té krve kohútovské. (To, že se ti dva švagrové, dva kohouti na jednom smetišti – gajdoš Hrbáč a Martin Miklošek, později soudili a že Miklošek při tom přišel o mnoho majetku, povím jinde. Jenom prozradím, že do nebe odcházeli usmíření.)

Cože za podrobnosti zde vytahuji v rámci povídání o muzikantu Janu Tomeškovi? Ne, vůbec neodbíhám za roh! Přemýšliví lidé, k jakým patřil např. jeden náš společný, o hodně starší druhý bratranec Jan Hrbáč (1915–1987) z vr-

Obr. 5. Z televizního natáčení k devadesátinám Františka Okénky, léto 2011 (režie Břetislav Rychlík). Jan Tomešek, Pavel Ďuga, Martin Hrbáč a Břetislav Rychlík. Z osobního archivu M. Tomeška.

beckého čísla. 17, to viděli velice dobře. Ten mně vždycky zdůrazňoval: *„Byly to rody! V nich sa to držalo a prenášalo.“* Ale abychom si moc nemysleli, nebyly to na Horňácku zdaleka jen rody Hrbáčů, Miklošků, Tomešků, Ňorků... Kubíků! Až se jednou dostane na povrch celý mnou nashromážděný materiál o horňáckých muzikantech, vyjde najevo, kolika proudy zde tekly pokrevní vztahy i kdo vyčníval z řady.

No a už jenom co nejstručněji k těm vrbeckým Tomeškům. Spolu se svými rodiči a sourozenci bydlel Jan kousek pod evangelickou farou a pod ševcovskou dílnou čižmáře Martina Ňorka (klarinetisty, 1896–1946) vedle Tomešků-Basistů. Necítili, že jsou v nějakém příbuzenském svazku. Stačí si však položit vedle sebe pár známých fotografií – pohlížet na fyzionomii obličejů – a můžeme si klást otázku, je-li tomu skutečně tak. Máte-li možnost a chuť, vezměte si k ruce booklet k CD *Ňorkova muzika na Horňácku*. Najdete zde na podrobně popsaných fotografiích podobenky Martina Tomeška I (1842–1919), jeho synů Jana (1870–1947) a Pavla (1896–1989). Tito tři jsou z větve Tomešků-Basistů. Na jiných fotografiích je tu ovšem dvakrát zachycen i jiný basista, Jan Tomešek (1901–1932). Jak jsme už četli, byl to starší bratr Emilův. Oba jsou zvětšeni na snímku z roku 1931 (obr. č. 1), kdy Jan působil jako basista v Ňorkově kapele a bratru Emilovi hrál na jeho svatbě. Jan bohužel zemřel velmi mladý. *„Ej, toho bylo škoda!“* pronesl o něm jeho o patnáct let mladší bratranec – muzikant, zpěvák a tanečník Jan Miklošek. I v této větvi Tomešků, nikoli jenom v odnoži „Basistů“ se tedy Tomešci uplatňovali jako muzikanti! A pak byla ve Vrbce ještě větev Tomešků-Mezarů, ale i Tomešků-Malanských, kde se rovněž muzikantství projevovalo. To jenom na margo, abych nebyl ve Vrbce napomenut z opomenutí.

Muzikální byl i Janův otec Emil. K hudebnímu nástroji se sice nedostal, ale patřil mezi neúnavné zpěváky i tanečníky a objevoval se všude, kde se jen mu-

zika šustla. Z vícerá vzpomínek připojím na něho aspoň dvě.

Když jsem za mlada – ještě jako vysokoškolský student – uvažoval, jak nejsnáze přenést na mladší chasu taneční základy sedlácké, dával mi tehdy rady opět ten vzpomínaný Jan Hrbáč z č. 17. *„Za vzor dávaj Emila Tomeška! Tancuje jednoducho, ale velice pěkně!“* Bylo to tak. A co říci o Emilově sólovém zpěvu? Stáli jsme vedle sebe, také za mlada, s Jožkou Tomšem, když se před Ňorkovu kapelu postavili moji ujcové Jiří Hrbáč (Martinkův otec) a Emil. Spustili píseň *Janík, Janík, švárný Janík...* Začíná táhle a pak se zhušťuje do sedlácké. Jura zpíval první hlas, Emil druhý, do toho Ňorci se svým osobitým, nevtrávným doprovodem, a byl to pro mne, stejně jako pro Jožku zážitek, na který jsme vzpomínali přechoasto a sám to mám v uších dodnes.

O Janovi jako vrcholném článku všech vrbeckých Tomešků tolik, že se máme rádi „od malučka až doteraz“! Až

do Hrubé Vrbky k nám po válce doletěly Foglarovy *Rychlé šípy!* Odebírali jsme dohromady i časopis Vpřed! a také jsme do něj přispěli. Byl to odzemek kreslený mou rukou. S Janem jsem se také ještě jako kluk ocítl na jedné zkoušce u Ňorků. Oba jsme to prubovali na basu a Jan – na rozdíl ode mne – to chytl napopravě. Od „prímisty“ Jana Ňorka III si tehdy odnesl zaslouženou pochvalu; ještě dobrou desítku let předtím, než se mu dostalo té cti od Majstra Jožky Kubíka.

Když mně Jan v roce 2013 nestačil k osmdesátce stisknout pravici u kužellového Větráka, kde mně vyhrávali s Martinem Hrbáčovým, učinil tak písemně. A autorkou zvolené motto o moll a dur se objevuje – nikoli náhodou – právě v závěru tohoto dopisu. No, Janku: *„... to bylo hádek, lež sme došli na mole a dure!“* Ale to už je zasěj Jožena. My mosíme ešče nejakú tú chvíľu vydržat, lež si vymyslíme neco inšého.“

Dušan Holý

Obr. 6. Jan Tomešek u harmonia, Uherský Ostroh, červenec 2012. Foto J. Kučerová.

Poznámky:

1. Srov. Holý 1984: 98, č. 54. V části Vysvětlivky k textům (s. 119) D. Holý uvádí, že tento Kubíkův výrok z roku 1961 byl zaznamenán podle podání J. Tomeška a od něj pocházejí i další čtyři čísla: 36 (z roku 1951), 49 (1962), 53 (1962) a 87 (kolem 1960).
2. S příjmením Tomešek se v tištěných zmínkách o horňáckých muzikantech setkáváme už od konce 19. století. První informace nacházíme nejčastěji v souvislosti s uspořádáním Lidového koncertu v Brně, který se konal na podnět Leoše Janáčka v listopadu 1892. Martin Tomešek I (1845–1899) z Hrubé Vrbky, pocházející z rodu Tomešků-Basistů, s nímž není violový kontráš J. Tomešek spřízněn, zde vystoupil s muzikanty pod vedením primáše Pavla Trna. Nejstarší zmínka o basistovi Tomeškovi pochází z léta 1892, a to z pera Janáčkovy. Skladatel popisoval své tehdejší zážitky ze sběru písní a tanců ve Velké. O rok později je publikoval ve stati *Osnovy hudební lidových tanců na Moravě*, uveřejněné v Českém lidu (1893). Později se podrobně zabýval muzikantskými rody na Horňácku (a také Tomešky-Basisty) Dušan Holý. Dílčí informace dále nacházíme např. v příspěvcích Lucie Uhlíkové, Jarmily Procházkové, Jarka Pavlíka, Jiřího Pajera a dalších. O violovém kontráši Janu Tomeškovi z linie hrubovrbceckých Tomešků-Emilů existují v odborné i popularizační literatuře jen kusé zmínky. Z nejnovějších titulů srov. např. Šalé – Šaléová 2008 (s. 111–112), Pajer 2013 (s. 216–217).

Obr. 7. Martin Tomešek: *Dvůr z návratá. Tužka, okolo 1952. Z osobního archivu M. Tomeška.*

3. Toto pojmenování J. Tomeška znám z podání cimbalisty Víta Trachtulce (1958). Při jednom setkání ve veselském muzeu a rozhovorech o horňáckých muzikantech se pochvalně zmínil také o Tomeškově hudeckém mistrovství. Podle jeho mínění patří v současnosti (společně s Josefem Kútovým) k nejlepším horňáckým kontrášům.
4. Vedle primáše Josefa Peška hráli v muzice Jan Šácha I (1916–1980), houslové kontry; Leoš Zeman (1897–1978), violové kontry; Tomáš Kohút (1903–1994), klarinet; Jan Kubík (1927–1996), basa. Pokud hráli violový kontr Leoš Zeman i Jan Tomešek, hudeckou sestavu tvořilo šest muzikantů (viz obr. 2).
5. Emil Tomešek zpíval druhý bas; aktivním členem sboru byl také jeho mladší syn Martin (první bas).
6. Podle dochovaných pramenů se usuzuje, že Janáček jej slyšel pravděpodobně již při jedné z prvních cest na Horňácko. Nasvědčují tomu skladatelovy poznámky z 90. let 19. století. Gajdoše tenkrát doprovázeli dva hudeci, nejspíše to byli Jožka Kubík II (1859–1920) a Pavel Trn I (1841–1917).
7. Jednalo se o Tomeškova praděda, zmíněného Jana Hrbáče I (1840–1918) a strýce Jana Hrbáče III (1903–1987). Podle rozhovoru s J. Tomeškem ze dne 16. 7. 2012.
8. V současnosti pečují o folklorní tradice regionu také Šachovy děti. Dcery Eva (1940) Šachová, středoškolská profesorka matematiky a fyziky, a Alžběta (1943), provdaná Janásová, učitelka, obě zpívají ve velickém ženském sboru; Eva je rovněž znalkyní horňáckého lidového oděvu. Syn Jan Šácha (1944), cimbalista, působil v různých muzikách regionu (zvláště s Jaromírem Miškeříkem) a vychoval řadu mladých instrumentalistů.
9. Informace o spojitostech mezi rody Hrbáčů, Tomešků a Miklošků jsem získala od D. Holého, M. Tomeška (mladšího bratra J. Tomeška), pořizovatele rodokmenu Tomešků, a M. Hrbáče. Všem děkuji za poskytnuté údaje i zapůjčené fotografie.
10. Jednalo se o rodinu Jiřího Hrbáče (1902–1976), otce primáše Martina Hrbáče.
11. S J. Tomeškem jsem poprvé rozmlouvala o jeho hudeckých aktivitách v červenci 2012, nedlouho poté, co se zařadil mezi čilé osmdesátníky. Při příležitosti Tomeškova jubilea jsem zamýšlela aspoň krátce připomenout jeho zásluhy o udržování hudeckých tradic na Horňácku. Záměr se mi však podařilo uskutečnit až o dva roky

později. Děkuji J. Tomeškovi i jeho paní Vlastě za milé přijetí v pohodlí jejich uher-skoostrožského domova, za poskytnuté informace, zapůjčení fotografií, trpělivost i laskavou korekci textu.

12. Dokladem jsou také vzpomínky primáše Horňácké cimbálové hudby Martina Hrbáče. Srov. Šalé – Šaléová 2008: 24, 98, 100 ad.
13. V té době se ve strážnickém gymnáziu změnila struktura studia. J. Tomešek pokračoval ve studiu v Kroměříži, kde také maturoval.
14. Rozhovor s J. Tomeškem z 16. 7. 2012.
15. Zpočátku studoval také chemii.
16. Složení původní muziky se brzy částečně proměnilo; zemřelého cimbalistu Kýra nahradil Josef Trachtulec (1929–1991) a Jana Kubíka vystřídal Jaroslav Smutný (1934). Muzika se později rozšířila ještě o Jiřího Slovák (1947), Františka Sedláře (1940) a zpěváka, muzikanta i vynikajícího konferenciéra Františka Okénku (1921). K dalším hráčům patřili např. Jaromír Miškeřík (1946–1993), Josef Pešek II (1952), Jiří Šácha (1955), Petr Tománek (1958), Vít Trachtulec (1958), František Tylich (1959).
17. V různých hudeckých sestavách jej můžeme sledovat např. na fotografiích uveřejněných v multimediálním almanachu *Horňácké slavnosti 1957–2007* (Velká nad Veličkou, 2007), s. 79 nebo 89. Pocházejí z let 1982 a 1983.
18. Oba mi je ochotně poskytli na podzim roku 2014.
19. Významným obrazovým dokladem vlivu rodové tradice je např. i fotografie č. 2, která dokumentuje příbuzenské vztahy J. Tomeška s hudci: klarinetista Tomáš Kohút a houslový kontráš Jan Šácha jsou Tomeškovými strýci z matčiny strany. Mezi Tomeškovy „ujce“ po mateřské linii patřil také Martin Tomešek-Mezar, dlouholetý kontráš v muzice Jana Norka III.
20. Psal o něm poprvé Josef Černík v článku *Poslední horňácký gajdoš*. Rkp., 1954. Odd. dějin hudby MZM v Brně, sign. G 418.

Prameny a literatura:

- Frolec, Václav 1966: Stavitelství. In Frolec, Václav – Holý, Dušan – Jeřábek, Richard (eds): *Horňácko. Život a kultura lidu na moravsko-slovenském pomezí v oblasti Bílých Karpat*. Brno: Blok, s. 97–151.
- Holá, Ludmila 1997: Norkova muzika. In: Pavlicová, Martina – Uhlíková, Lucie (eds.):

- Od folkloru k folklorismu. *Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku*. Strážnice: Ústav lidové kultury, s. 169–170.
- Holý, Dušan 1966: Hudební umění. In Frolec, Václav – Holý, Dušan – Jeřábek, Richard (eds.): *Horňácko. Život a kultura lidu na moravsko-slovenském pomezí v oblasti Bílých Karpat*. Brno: Blok, s. 363–427.
- Holý, Dušan 1969: *Probleme der Entwicklung und des Stils der Volksmusik. Volkstümliche Tanzmusik auf der mährischen Seite der Weissen Karpaten*. Brno: Universita J. E. Purkyně.
- Holý, Dušan 1969: *Ňorkova muzika z Hrubé Vrbky. K 75. narozeninám Jana Ňorka III.* Národopisné aktuality, č. 1, s. 31–56.
- Holý, Dušan 1984: *Mudrosloví primáše Jožky Kubíka*. Praha: Editio Supraphon.
- Holý, Dušan 2000: *Zpěvákovo rozjímání, Martin Holý z Hrubé Vrbky 1902–1985*. Booklet k CD. Brno: Aton.
- Janáček, Leoš 1955: *O lidové písni a lidové hudbě. Dokumenty a studie*. Ed. Jiří Vysloužil. Praha: SNKLHU.
- Minks, Miroslav (ed.) 2007: *Horňácké slavnosti 1957–2007. Multimediální almanach*. Velká nad Veličkou: Obec Velká nad Veličkou.
- Mička, Antonín 2011: *Z dějin horňáckého školství a jeho osobností (a také pohled na vývoj jednotlivých škol a jejich významné absolventy)*. Kozojídky – Louka: Albert.
- Pajer, Jiří 2013: *Čtení o Horňácku. Dějiny – Národopis – Umění*. Strážnice: Etnos.
- Procházková, Jarmila 2006: *Janáčkovy záznamy hudebního a tanečního folkloru I. Komentáře*. Brno: Doplněk.
- Šalé František – Šaléová Václava (eds.) 2008: *Zahrajte ně, Majstre...* Boskovice: Albert.
- Šalé František – Šaléová Václava (eds.) 2012: *Hore Velkú... Horňácký mužský sbor z Velké nad Veličkou*. Boskovice: Albert.
- Venhoda, Miroslav – Elschek, Oskár (eds.) 1962: *Antologie autentických forem československého hudebního folklóru*. Praha: Státní hudební vydavatelství.

ZAČÁTEK NEKONEČNA (NEJEN O LETOŠNÍCH JÍZDÁCH KRÁLŮ, STRÁŽNICI, HORŇÁCKÝCH SLAVNOSTECH A SKORONICKÝCH HODECH)

Staří Egyptané neměli adekvátní výraz pro smrt. Říkali jí cesta na západ.

Tedy tam, kde se stmívá, kde se slunce ztrácí, aby druhý den zas na jiném konci Země vyšlo. Se sluncem se setkáváme denně a není nám to nepříjemné. Denně se setkáváme i s lidmi, a ať chceme, nebo nechceme, jsme členy lidského společenství – vztahům s bližními nemůžeme uniknout. To, že máme možnost týden co týden se potkávat na akcích všeho druhu, včetně folklorních, svědčí o tom, že o ně stojíme. Chceme se vidět, toužíme se předvést, ukázat co umíme, poslechnout si, co na to kdo říká. To je podstata pořádání slavností – setkávání se s lidmi, kteří mají podobný zájem jako my. Tato moje úvaha proto není hodnocením, ale sebereflexí – snažím se vám sdělit (ale i sám sobě), co to které setkání se mnou udělalo a kam nás posunulo v době, již, jak říká papež František, dominuje ekonomismus, výkonnost a pragmatismus, takže nás vyzývá: „Buďte služebníky společenství a kultury setkávání.“

Letos v květnu slavila Varmužova cimbálová muzika padesát let. Nechal jsem se velice rychle umluvit, abych pořad ve Svatobořicích uvedl. To mám v povaze, nadchnout se a slibovat, ale jak se termín blíží, tak se propadám do stavů budoucích, tedy to chci mít rychle za sebou. Bojím se svých pohybů na jevišti a lekám se, že budu říkat banality, nebo je dokonce zapomenou a v noci se mně zdá, že diváci pod vlivem mých řečí odcházejí ze sálu a já křičím ze spaní: Už nikdy! Týden dopředu tak každé ráno procítám z mrákot příprav, abych se pak probil k tajemnému pocitu nicoty.

Zakladatel rodu i muziky Jožka Varmuža sedm minut před začátkem představení řekl: „Já tam nejdu.“ Odmítl vstoupit na jeviště a řekl, že už se tam nazpíval a nahrál dost. Sedl si do hlediště, zaskočil nás a některé rozčílil. Ale já jsem mu naráz rozuměl, vždyť to bylo jeho právo, já jsem vytušil, že se chtěl na svoje životní dílo, na muziku, která trhá oblohu, i na šest dětí a dvaadvacet vnuků v krojích podívat třetím okem, okem diváka i okem starého muže, který nemá žádné ambice a který už pomalu hledá za-

čátek nekonečna. Člověka, který každé ráno musí vstát z mrtvých, chlapa, který hledá andělská křídla, světce, který jednou týdně absolvuje nanebevzetí, když stoupá kostelními schody k varhanám, muže, který je trýzněn a blahoslaven zároveň. Každý muzikant, aby mohl hrát a nehledět na nic jiného, musí mít anděla strážného. Tím je jeho žena, která nejenže dokázala vstřebávat věci dobré i zlé, ale dokázala je v sobě přetavit v pozitivní postoj k muzice, k muzikantům i k životu. Věděla, co je obět, a znala chlapské potřeby i touhy. Byli dva, ale měli jedno srdce. Jožka se narodil ve Svatobořicích, Heda v Mistříně. Oba žili prací, zpěvem i muzikou tak, že bych to označil za naplněný život: Nenechali se narozením vystřílet na přímku času a neřítli se vstříc konci, ale šli a stále jdou po spirále času v souladu s hospodářským a liturgickým rokem a zastavují se na bodech, kterými jsou svátky jako Vánoce, fašank, Velikonoce, dožínky, vinobraní, pouť, hody. Dokazují, že přírodní čas není pro nás definitivní a že život lze učinit nejen snesitelným, ale dokonce občas i příjemným. Muzikou. Hudbou bez konce.

Za týden po této oslavě se konala v Kunovicích jízda králů, za čtrnáct dní ve Vlčnově a za dalších šest týdnů v Hluku; mohu tedy následně psát o něčem jiném? O jždě králů ve Skoronicích (září 2013) jsem na tomto místě sdělil, že jsem se podíval na staré lidi (z nichž od té doby dva zmizeli v nekonečnu) a jejich souznění s jízdou, i když byli na ulici vyvezeni na invalidním vozíku, vyneseni na židli nebo vyšli o berlích. Jejich i moje nevědomí bylo dokonalé a dokonalost byla obloha bleděmodrá, cval koní u zeleného lesa a hlava vymetená a hore nohama čas, v němž blázní s otěžemi v rukách brázdili naše stavy silnější než budoucno, a nesmrtelnost námi nepohrdala, když jsme pouštěli žilou naší zpupnosti: Nekonečná jízda králů v místech, kde před stoletím prastařecci dnešních jezdců pásali koně.

Bylo symbolické, že tři čtvrtě roku po naší jždě následovaly tři na opačném

břehu Moravy. Jejich podstata je stejná, ale každá má svoje zvláštní rituály. V Kunovicích před městským úřadem vyvolávají všichni jezdci kromě pážat a krále. Jejich verše jsou ostré a štiplavé. Potom se rozjíždějí po městě a vyvolávání je přerušováno cvakáním podkov o dlažbu. Tato jízda má v sobě jakousi měšťanskou noblesu i vznešenost – však taky doprovozela roku 1771 pozdějšího císaře Josefa II., když v Kunovicích přespál na faře.

Týden nato jsem s radostí vyskočil z auta, když jsem zaparkoval kilometr nad Vlčnovem, a pospíchal v tom jižním slunku směrem koster, který za ty roky, co stojí, nebyl žádným jiným stavením přehlušen a pořád vévodí. Vpravo vinařské budy, které svítí vápnem jak řecké domy na ostrově Santorini – je to ojedinělá kolonie staveb, která jako patrně jediná v republice v takovém množství odolala socialistickému realismu, brizolitu i hliníku. Přitahuje mě a už několikrát jsem při cestě do Skoronic za Uherským Brodem zabočil doprava a pod búdama zastavil, abych mrkl na Javorinu, Mikulčin vrch a Lopeník. Naši předkové dobře věděli, kde sklepy stavět – tam, kde se dá splynout s časem a přírodou a při sklínce vína se nebát budoucnosti. Měl jsem potom v dědině dobré pocity z množství Vlčnovjanů a Vlčnovjanek v krojích, z vkusně nastrojených koní, doprovodných pěveckých programů (mimo dechovky, která vesele vyhrává a zpívá i přesto, že vyvolávači jedou pár metrů kolem a není je slyšet). Jejich styl vyvolávání včetně intonace má svoje kouzlo – není to amatérské ani profesionální, ale je to svojí, vlčnovské, dryáčnické. Když jsem se pak od kostela díval dolů, jak zemitě uprkovské barvy střílely do okolí, tak jsem viděl, že kroj je poskládán tak, aby budil emoce a zmlazoval – kroj je film našeho mládí, který naši předkové natočili, aniž měli kamery. Je dobře, že vlčnovští drží tradici iniciačního obřadu, což dnes, kdy nejsou odvozy, znamená, že jediné Vlčnov má svoje legrúty každoročně. A ti se v pondělí ráno vzbudili a z kluků byli muži, protože projet rodnou obec na ko-

ni je daleko složitější než projet ji autem či na kole – kůň je chytré zvíře a pozná, když se ho jezdec bojí. Vlčnov vzkvétá, je tam řada opravených starých domů, hospodářská usedlost, muzeum pálenic, amfiteátr V Jamě, v srdci dědiny. Kolem fotografie vystavené po ulicích, obrazy živé, neobvyklé a originální: Velikonoce na sněhu s legrúty a kančúchem a pak jízda králů v polích, v trávě – tedy možná tam, kde kdysi začínala. Pocit čistoty jsem měl nejen z ulic, ale hlavně ze setkávání s muzikanty (Burčáci Fanka líka) a se všemi, kteří jízdu králů organizují. Nelze to všechno vypsat, ale byl jsem rád, že jsem do Vlčnova zajel a zašel.

Hlucká jízda se koná v rámci Dolňáckých slavností první týden v červenci a to bylo předmětem sporu (společně s termínem jízdy ve Skoronicích) na posledním Poradním sboru pro jízdu králů ve Strážnici. Debata vášnivá a každý hájil svoje: Má se konat v době letnic, nebo se může konat kdykoliv? Myslím, že termín konání jízdy králů se transformoval v minulém století tak, jak se měnily vlivem společenských a ekonomických podmínek ostatní zvyky, obyčeje a rituály. Termín jízdy králů je to poslední, co by UNESCO chtělo ovlivňovat, i když jeho podmínky jsou hodně tvrdé.

Ještě před jízdou králů jsem zhlédl v sobotu večer inscenaci *Hejtman Šarovec*. S napětím, byla to velká místní věc, takže maličkosti mě nezajímaly (herci mohli mluvit nářečím). Vesnická freska, která oslavila naše předky a jejich schopnost přežít. Začátek byl dán akcí: stařeček kuje kosu. Děcka byla přirozená, herci s poctivými výkony, k tomu muzikanti a koně, takže diváci byli chytří každého obrazu; taková by měla být přirozená forma vzdělávání mladých lidí. Navíc to byla inspirace a jistě nejen pro mě (můj otec měl záměr napsat hru o vypálení Skoronic a jejich kolonizaci z Kunína v roce 1677).

Domky v ulici Rajčovna jsou jedinečnou lokalitou, jaká nemá obdoby. Je takových nepochybně víc, ale ve skanzenech. Interiéry účelně zařízené, každý

tam má z naší minulosti co vidět. Pohádka v kombinaci barev, kterou nedokáže žádný architekt navrhnout. Lákavý výsledek estetického citění našich předků: podrovnávky, jednoduše ozdobená okna, stylová vrata i dveře. Omítka bílá, modrá, žlutá, hnědá, jejich sladění je balzám pro oči, zvyklé na poměštělé tvary a barvy většiny dnešních venkovských domů.

Hlukem prošlo třicet koní a jezdců, uměli klusat, vyvolávali zpaměti, verše byly vtipné, vkusné a ne lascivní. Jízda měla řád a koně byli dobře vybraní – zvykli si jak na ozdoby na sobě, tak na množství lidí vedle sebe a hlavně na zvuky. Mohutnost takového průvodu má silný účinek a všichni byli tak unešení, že se ocitali na chvíli v nevědě, v časech rituálů, které povznášely práci na umění. Jízda králů v hluckém provedení je fragment ze života selského stavu, který byl v padesátých letech minulého století surově rozmetán. Jízda králů dokazuje, že člověk a jeho gruntovní podstata včetně jeho zvyků a tradic se zničit nedá. Ani Turci, ani vojáci za třicetileté války, ani komunisté nezlomili sedlácké náтуры. Ty jsem viděl v těch, kteří v krojích chodili kolem koní a periferním viděním nenápadně kontrolovali pozice jezdců i diváků tak, že se lidé cítili bezpečně a dobře.

Odpolední mohutný průvod se stovkami krojovaných z celé republiky s jízdou v čele dodal Hluku punc dokonalé elegance! Správně to mají načasované po třech letech, protože takové slavnosti by každoročně zevšedněly; jsou sice přitažlivé a dráždí nás k výkonům tanečním i pijáckým, ale trvalé dráždění (třeba myšlenka na každoroční takovou akci), jak víte, vysílaje. Od toho máme hody.

Vzdal jsem hold chlapům, kteří si s koňmi rozuměli, jako kdyby s nimi jezdili denně. Schopnost udělat parádu s ušlechtilým zvířetem, krásnými mladými jezdci v krojích a s vyvolávkami je v genech. Kdo se kde jinde z obyčejných lidí dočká, že je o něm stvořena lidová píseň, tedy báseň? Ta schopnost se nedá naučit, takže se nedá ani zničit.

Mezi uvedenými jízdami jsem navštívil festival ve Strážnici – co psát, abych se neopakoval? Kdysi jsem se zmínil o naja-té bezpečnostní službě. V době, kdy lidé denně ohrožují lidi, je to asi nejracionál-nější řešení, ovšem hoši z této instituce jsou různí a z toho vyplývají situace ně-kdy komické a jindy protivné. Jura Hamar a Lucie Uhlíková v pořadu *Z krajín za ob-zorem* představili také hosty ze zahraničí, ale hlavně se zabývali vztahem člověka a zvířete – to mě zajímalo, těšil jsem se, že tam bude i něco o koních. S Lucií se poslední roky setkávám, když píšu tyto řádky, ale Juru vidím jednou za rok. Proto jsem ho hledal před začátkem, ale bez-pečnostní služba King mně nepomohla: pán v černém se tvářil, jako by nějaký hmyz obtěžoval autora pořadu. Tak jsem prchl na pořad o Janáčkově (*Květy nejen do herbáře aneb Sto let po Janáčkově*) – velké a těžké téma. Autoři Jiří Plocek a Jarmila Procházková sezvali sou-bory z oblastí, kde Janáček sbíral písně, a pořad byl na světě. Plné hlediště. Zá-věr vzala do rukou Hornácká cimbálová muzika Petra Mičky a smyčcové kvarte-to. Hráli lidové písně jako vážnou hudbu a střídali se, navazovali. Zasluhou pokus přiblížit divákům vliv lidové muziky na Ja-náčkovu hudbu v jeho stěžejních dílech. Pořad s náročným námětem a dobrými hudebními i pěveckými výkony.

Hodnotící komise k tomu napsala: „Celkové rozpačité vyznění způsobil pře-devším špatný výběr moderátora, jehož průvodní slovo místy téma pořadu až de-gradovalo do roviny parodie.“ Rozpačitým v uvedeném hodnocení je použití termínu „špatný výběr moderátora“, protože ho ni-kdo nevybíral. Břetislav Rychlík jako reži-sér vybral sám sebe, v jeho pořadech je tento princip pilířem. Už jsem o tomto pro-blému akademiků z komise psal v minu-lých letech: Najmout profesionála s dutým hlasem, koženého herce, nebo to místo moderátora (jak odporné technické slovo) nechat na průvodci pořadem, který ho zá-roveň režíruje? Myslím, že téma Janáček „degradovat do roviny parodie“ ani nelze. Setkání „moderátora“, jenž si v tu chvíli

zahrál na sběratele, s gajdošem Jurajem Dufkem z Bojnic patřilo k nejkouzelnějším místům pořadu, protože Dufek nic nehrál; on se svými vlastnoručně vyrobenými ná-stroji jako by spadl z nebe starého sto pa-desát let a zpíval tak starobyle přitažlivě, až jsem ztrácel pojem o čase.

A o to přece jde: Octnout se na chvíli mimo naši současnou mysl, nechat hla-vu odpočinout, vyvázat se na dvě hodi-ny z povinností našeho světa. To Stráž-nice umí. Cestami mezi stromy proudí tři dny davy. Mladí, staří, kroje, kraťasy i teplé oblečení na noc, housle, harmo-niky a zpěvy. Všude kolem zalidněnost člověkem.

Lucie Uhlíková a Pavel Popelka v pořadu *Na kraj Ameriky* oživilí minulost baladicky až hororově, když přes zapo-menuté písně připomněli vystěhovávání slováckých Hornáků, Dolňáků, Kopani-čářů za oceán, za práci. Popelka umí zaujmout uklidňujícím hlasem i promyš-lenými jevištními postupy, které se pak jeví jako samozřejmost. Písníčky nás obalovaly smutkem z hladu a nouze do-ma a beznaděje i cizoty Ameriky. V tako-vých pořadech, v nichž se vracíme ně-

kam, kde jsme ještě nebyli, vidím velké možnosti festivalů – místo gigantických stadiónových vystoupení raději prostor, kde si s autorem a účinkujícími podá-me ruku obrazně i doslova, aniž by nám v tom nějaký King bránil.

Táňa Pálenská v pořadu *Zatancujme si – Strážnicko* pozvala na jeviště me-zi krojované Strážničany diváky, takže každý pár byl tvořen jedním krojovaným a jedním civilem. Učili se tanec danaj. To mě fascinuje od malička, když se role di-váků a herců prolínají. Strážnický festival je tím typický, aniž o tom ví. Totiž diváci tam jdou také proto, že se kdekoliv – od skanzenu po zámek – stávají herci.

Předtím jsem potkal Cilku, dceru ka-maráda Ludvíka Vaculíka, která už něko-likrát rok píše *Poslední slovo o Strážnici* za něj. To se mu podařilo, že naučil dceru (dnes už s její dcerou) narozenou v Pra-ze jezdit každoročně do Strážnice. Nebo je to v genech? Na festival do Strážnice jsme vyjeli ještě skrz mračna ranní mlhy. I tak už byla polovina trávníku v autokem-pu zastavěná stany a karavany. To dřív nebývalo. „Tady si to pamatuju!“ vítězně zvolala šestiletá Izabela. Dospěla do vě-

Z pořadu *Květy nejen do herbáře aneb Sto let po Janáčkově*. MFF Strážnice 2014. Foto T. Hájek.

ku, v němž už jí začínají strážnické povinnosti...

Strážnice pro diváky ovšem nejsou povinnosti, ale hlavně nekonečné množství pořadů, což je dvousečná zbraň. Nebudu psát o nákladech, ale má to vliv i na to setkávání – pro samé dobré pořady není čas na ještě lepší řeči se známými, kterými se propracováváme k prázdnosti až nicotě, doteku s nekonečnem, k únosům z reality. Nebo také k chvilkovému zklamání, třeba u takového vyvolávače jízdy králů z Kunovic. Potkal jsem ho jako zklamaného tanečníka verbíře, skončil v soutěži šestý. Utěšil jsem ho a popsal, jak chvíli předtím Chile v penaltovém rozstřelu na mistrovství světa ve fotbale proti Brazílii dalo tyčku a bylo vyřazeno. Přitom trefit tyč je daleko náročnější než trefit poloprázdnou bránu. Poražení se časem vždycky zmocní vítězů, uklidnil jsem ho.

V neděli už jsem vzdal další jízdu do Mekky našich barevných vzpomínek. Tři dny po sobě jsem šel spát po půlnoci. Ve čtvrtek jsem totiž byl na repríze *Ceny facky*, kterou režiruje ve Slovákém divadle již zmíněný Břeťa Rychlík. On je v rustikálních a gruntovních věcech silný. Navíc tam hraje cimbálová muzika Petra Mičky, která už má zkušenost z *Gazdiny roby*. Vyšetřovatel StB v důchodě zapírá sám sobě, že by kdy někoho mučil a dokazuje, že paměť má svoje limity. Libuje si, jak je demokracie pro něj prospěšná a zároveň slabá, protože zaručuje spravedlivý soud, k němuž nepůjde, když spravedlivě onemocněl. Je vítězem! Ale náraz se otevře skříň v jeho pokoji a z ní vyjde mariánský průvod, Mičci hrají a lidé pěj Salve regina, světlo je spíš očišťovací a svítí jen obrysy sochy Panny Marie a svičky v rukách družiček. Důchodce je v šoku: materialismus něco takového přece nepřipouští ani ve snu! Průvod projde, ztiší se a zmizí v hledišti. Důchodce odtáhne skříň a za ní je zeď. Co to bylo? Sen, zázrak, svědomí? Divák vidí, že lze utéct před soudem, dokonce i před svědomím a strachem, ale před sebou samým ne.

Horňácké slavnosti ve Velké nad Veličkou: pořad *Krojů oheň, písní náruživost! Těší se poznati Vás a tance Vaše*. Z náročného tématu a pro běžného diváka z tématu až nezáživného je možné vytvořit inscenaci, která přitažlivě přibližuje Janáčkovu génia, ale i génia prostého lidu Horňacka. Byla to oslava, ale živá! Rychlíkovou výhodou, kterou asi nikdo jiný z českých divadelních tvůrců nemá, je, že v trojediné roli režiséra, herce a autora dokáže představení vést směrem, který záměr vyžaduje tak, že cíl je jasnoživý, zábavný, poučný. Tato role je samozřejmě z nouze ctnost, protože když nemáte prostor ani na jednu zkoušku, tak to jinak nelze: výhoda je v tom, že ta inscenace reaguje sama na sebe, na diváka i na účinkující. Tak, že divák je v napětí od začátku do konce – nikdo neodcházal. Nebylo to popisné, byly tam akce (malý zpěváček na začátku), nebylo to nudné jako některá předcházející pásma. Já tady nemohu psát o jednotlivých výkonech zpěváků, ale musím napsat, že výběr souborů byl přesně proveden a režisér je dokázal stimulovat k přiměřeným výkonům. Celek byl konzistentní, scény i písně navazovaly na sebe a průvodní slovo bylo odpovídající horňáckým situacím, když se něco takového chystá, zkouší či hraje. Když Janáček přijel vlakem do Veselí nad Moravou, tak pro něj poslali kočár chudých. A Tonda Vrba jede po jevišti s tragačem. To ale není parodie, to je metafora, skrývající v sobě mnohé – ať si ji každý vyloží, jak chce, třeba i v kontextu Rychlíkovy věty v závěru: „Já su kritik Horňáckých slavností.“

Nemusela tam být; kdyby nebyla, tak odpůrci tohoto divadelně akčního folkloru by si našli jiný důvod pro kritiku. Na internetu nějaká paní psala, že urážel Romy, když v uvedené inscenaci Kubíkovu muziku zval na jeviště, jež v tu chvíli bylo kostelem. Kubíci nebyli nachystaní, režisér i diváci čekali, a tak Rychlík pravil: „Nebojte se kostela, je postavený z černých cihel.“

Dostávám se k vrcholu roku. Hody první neděli po Dušičkách! V mé rod-

né obci v roce 2012 sepsaly tři hašteřivé ženy petici, aby obecní úřad zakázal Vlastivědnému a kulturnímu sdružení pořádat hody. Podepsalo ji pětadvacet lidí čili pětiprocentní štekot (Skoronice mají něco přes pět set obyvatel). Kulturní a vlastivědné sdružení se urazilo a hody, tento vrchol folklorního roku, už pořádat nechce, přestože hašteřivé ženy už podruhé nedokázaly zajistit dvě stárky a dva stárky. Takže hody zmutovaly do jednoho půldne bez základních postav a rituálů, jimiž jsou dva páry mladých lidí, věnec a kradení káčera. Naši předkové tento rytmus hodů tvořili tři sta let, tři nesnášenlivé ženské ho zlikvidovaly za tři roky, a ještě to vydávají za přednost: prý netradiční veselice, bylo napsáno na plakátech. Průvod, který mně připomínal umělé rozjásané první máje, v nichž účinkovaly státostranou naverbované krojované soubory.

Tož jsem se rozčlil, oblekl si kroj s kožuchem, kterému říkáme duběňák, a šel do hodového průvodu v Kyjově. Potkal jsem známé, průvod byl mohutný a velice se mně líbilo, že stárci šli pro druhou stárku až do Boršova, čímž dali najevo, že ctí jak obec kdysi pohlcenou Kyjovem, tak i její stárku. Kamarádi v krojích nesli sotúrky, v nichž měli nevyčerpatelné zásoby mladých vín, takže po skončení průvodu jsem byl hodově nasáklý od paty až k hlavě. Stařečkovy holínky mně při tom nekonečném pochodu odraly paty, a protože celou dobu přšelo, tak mě kožuch plný vody táhl k zemi. Nic veselého pro starého chlapa. Pěkné hody, pěkný zážitek, ale moje domácí hody, které se konávaly nepřetržitě od roku 1969, to nebyly. Odešel jsem do Skoronice a dotrml se, žádný furiant, do hospody. Kluci v krojích, kteří hody končili v sobotu večer za situace, že je vlastně ani nezačali, mě ujišťovali, že příští rok chtějí dělat stárky, ale jen pod vedením Kulturního a vlastivědného sdružení. Tak jsem zvědav, zda Kulturní a vlastivědné sdružení bude i příští rok stále uražené a zda tři hašteřivé báby tento můj vzkaz pochopí. Tipl bych, že ne, ale i kdyby, tak problém

je, že hašteřivé báby Národopisnou revui nečtou. Kulturní a vlastivědné sdružení Skoronice našťestí ano.

Takže uzavírám svoje poznatky sdělením, že lidé čínorodí si musí dávat pozor na to, co momentálně není. Člověk, ten tvůrce skoro všeho kolem nás, neřídí veřejné mínění. Zdá se mi, že dnes, v době masivního až brutálního rozvoje komunikačních sítí a médií, je to naopak. Já se tomu bráním, milí čtenáři, tímto psaním.

Josef Holcman

P.S: Zlín, 17. listopadu 2014. Právě jsem se vrátil z radnice, kde jsme si připomněli čtvrtstoletí pádu režimu, který sám sebe považoval za nekonečný, přestože neuměl spočítat rovnici mezi duchem lidské individuality a zrytmizovanou stádností.

K ŽIVOTNÍMU JUBILEU KORNÉLIE JAKUBÍKOVÉ

„Ale teda ty rôčky utekajú...“, řekla by jistě doc. PhDr. Kornélia Jakubíková, CSc., mezi kolegy a přáteli zvaná Biba, kdybychom ji osobně gratulovali k jejímu životnímu jubileu (* 22. 10. 1944 Banská Bystrica). Nejinak by tomu bylo při milém „zvítání“ na některém ze seminářů či konferencí subkomise pro lidové obyčejy Mezinárodní komise pro lidovou kulturu v Karpatech (MKKK). Je tomu totiž již téměř dvacet pět let, kdy čeští a slovenští etnografové spojili síly a v obnovené karpatské komisi MKKK začali intenzivně spolupracovat. Již od začátku 90. let 20. století byla právě Kornélia Jakubíková hlavní hybnou silou a velkou oporou v práci obyčejové subkomise. Po léta svým odborným zaměřením napomáhala s vytipováním témat na další pracovní období a spolu s dalšími kolegy vytvořila v subkomisi dvouletý systém práce. Jubilantka se po dobu vysokoškolského studia, ale i v průběhu svého vědeckého, odborného i pedagogického působení orientovala na oblast duchov-

ní a socionormativní kultury. Hned první pracovní setkání v roce 1992, jež se uskutečnilo ve Slovenském národním muzeu v Martině-Blatnici, řešilo téma průvodů. Zde jubilantka vymezila terminologii „průvod“ – „sprievod“ a typologii průvodů, formálně i obsahově je zanalyzovala a zdůraznila jejich funkci (srov. *Sprievod ako etnologický problém*. In: *Slavnostní průvody*. Uherské Hradiště, 1994, s. 17–21).

Jako jedna z prvních vědeckých pracovníků na Slovensku se K. Jakubíková pokusila vymezit kategorii obyčejů a jejich fungování v daném prostředí a časovém období, což patří k jejím nejdůležitějším počínům. Pro práci v karpatské komisi to byl velký přínos, neboť obyčejy jsou nejen jejím předmětem bádání, ale patří k nejfrekventovanějším a základním pojmům lidové kultury. Orientace na rodinné obyčejy a s nimi spojené tradice (především na narození, svatbu, pohřeb, ale i na některé výroční a společenské obyčejy) byl další obsáhlým řešeným okruhem, který jubilantka využila ve svém referátu na mezinárodní konfe-

renci MKKK v roce 2005 při výkladu statusových rozdílů v různých typech obyčejů *Obyčejy a sociální status* (in: *Zvyky a obyčejy socioprofesionálních skupin*. Uherské Hradiště, 2005 s. 9–14).

S tématy, jež vycházely z duchovní i sociální kultury, úzce souviselo i pojednání K. Jakubíkové o univerzálním fenoménu lidové kultury – daru. Jemu věnovala stať s názvem *Systém a funkcia darov* (in: *Dary a obdarovávaní*. Uherské Hradiště, 2007 s. 11–14), kde se zabírala otázkou geneze daru, pojmem, obsahem a formami daru.

Jubilantčino zamýšlení se nad rozdíly mezi etnografií a antropologií vyústilo mj. i v obsáhlý příspěvek *Antropológia tela* přednesený na mezinárodní konferenci MKKK v roce 2010 v Uherském Hradišti (in: *Tělo jako kulturní fenomén*. Uherské Hradiště, 2010, s. 11–15). V příspěvku se badatelka zaměřila na tělo jako předmět studia kulturní antropologie/etnologie, na šíři tematického zaměření antropologie těla a všímala si těla v kontextech postmoderní společnosti.

Po celou dobu činnosti obnovené karpatské komise na začátku 90. let 20. století byly práce K. Jakubíkové zásadní, koncepčně přehledné, dobře strukturované. Staly se uvozujícími příspěvky na mnoha mezinárodních konferencích.

Při příležitosti životního jubilea musíme naši kolegyni vzpomenout nejen jako uznávanou osobnost, pedagožku milující své studenty, ale milou ženu, vždy naplněnou vitalitou, temperamentem a dobrou náladou. V její společnosti jsme vždy získali elán, nové pracovní nasazení a chuť řešit další vytyčené problémy. Snad se ještě najdou příležitosti ke společnému odbornému i zábavnímu posezení, s popíjením karpatské brandy, o které jubilantka tvrdila, že dobře rezonuje s názvem naší komise.

Milá Bibo, přeji Ti za všechny, kteří s Tebou s radostí spolupracovali, stále zdraví, pohodu a radost. Nechť se Ti práce, kterou tolik miluješ, stále daří.

Ludmila Tarcalová

BLAHOPŘÁNÍ ZUZANĚ MALCOVÉ

V listopadu jsme si připomenuli významné životní jubileum PhDr. Zuzany Malcové (nar. 27. 11. 1954 v Praze). Jubilanťka po středoškolských studiích v Kladně vystudovala na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy obor národopis (1978–1983). V letech 1973–1983 pracovala jako knihovnice ve Státní vědecké knihovně v Kladně a po krátkém působení ve funkci vychovatelky na Stavebním učilišti v Kladně přišla v roce 1985 pracovat jako referentka zájmové umělecké činnosti na Ministerstvo kultury. Zde našla smysl své práce. Od té doby se podílí na pořádání festivalů, přehlídek a rozličných aktivit v oblasti zájmové umělecké činnosti. Stala se výraznou osobností ministerstva a v roce 1991 i ředitelkou odboru regionální a národnostní kultury, kde s krátkou přestávkou v roce 2006 působí dodnes. V této práci má možnost zúročit své univerzitní vzdělání a bohaté životní zkušenosti.

Zuzana Malcová jako ředitelka odboru se výrazně angažuje zejména v oblasti péče o tradiční lidovou kulturu. Díky jejímu zaujetí se Národnímu ústavu lidové kultury podařilo realizovat dva velké dokumentační videoprojekty: *Lidové tance z Čech, Moravy a Slezska* a *Lidová řemesla a lidová umělecká výroba v České republice*. Prvý projekt se skládá ze tří samostatných řad – lidové tance ze všech národopisných oblastí, mužské taneční projevy a taneční profily výrazných obcí a mikroregionů. Druhý projekt má také tři samostatné řady – řemesla podle materiálu, technologie lidového stavitelství a tradiční postupy lidového odívání. Oba tyto projekty vzbudily ve světě značnou pozornost. Pomocí grantových ministerství jubilanťka vytrvale podporuje vše, co souvisí s uchováváním a péčí o kulturní dědictví, tedy vydavatelské a vzdělávací počiny, pořádání rozličných akcí umožňujících prezentaci lidových či regionálních tradic, včetně tradic národnostních menšin žijících na území naše-

ho státu. Stranou jejího zájmu nezůstávají ani odborné semináře či vědecké konference, včetně porad expertů UNESCO.

Doménou působení Z. Malcové je však především oblast péče o tradiční lidovou kulturu, v níž vedle svých znalostí a zkušeností využívá též dokumenty UNESCO a právní normy státu a nařízení ministerstva. Významně se podílela na tvorbě obou Konceptů účinnější péče o tradiční lidovou kulturu v České republice (2003–2010, 2011–2015), Kulturní politiky České republiky a především na jejich naplňování. Souvisí s tím i podíl na vzniku a podpoře činnosti Školy folklorních tradic (6 běhů čtyřsemestrálního studia), a projektu oceňování významných lidových řemeslníků pod názvem Nositelé tradic lidového řemesla, který od roku 2001 u nás existuje jako národní varianta projektu UNESCO. Zmínit zde musíme též podíl jubilanťky na vzniku Úmluvy o ochraně nehmotného kulturního dědictví (2003), která byla v UNESCO iniciována Českou republikou. S tím je provázáno také zpracování odborně fundovaných nominací do Úmluvou ustanoveného Reprezentačního seznamu nehmotného kulturního

ho dědictví lidstva (UNESCO) a do jeho národní verze, Seznamu nemateriálních statků tradiční lidové kultury ČR (od roku 2003). Zde všude najdeme nejen podporu Zuzany Malcové jako úřednice, ale přímo i její autorský a odborný přínos. A je jen dobře, že v posledních letech se snaží vše, co zná, předávat i svým studentům na Vysoké škole ekonomické.

Závěrem můžeme s radostí konstatovat, že Zuzana Malcová je nejen spolehlivá úřednice, která vše precizně zorganizuje a zřídí, ale že tak činí s využitím svých odborných znalostí a zaujetím, které až příliš často klade vysoké nároky na její osobní život. Osobně zde mohu jen konstatovat, že si toho všichni, kteří ji známe, nesmírně vážíme, děkujeme jí za to a do dalších let jí přejeme hodně zdraví, pevné nervy, štěstí a hlavně osobní pohodu. Mnohaja ljeta!

Jan Krist

K ŽIVOTNÉMU JUBILEU JANA RYCHLÍKA

Od počátku našich stretnutí vnímam čerstvého šestdesiatníka Jana Rychlíka ako mimoriadne vzdelaného a rozhľadeného človeka. V univerzitných študentských časoch, keď sme sa zoznámili prostredníctvom mojej spolužiačky Magdy Kučerovej – jeho budúcej manželky – som si ho sama pre seba nazvala „človekom 19. storočia“ – vzdelaný a v tom čase v mnohom iný ako naši konškoláci. Odvtedy tiež obdivujem jeho schopnosť interpretovať hlboké znalosti historických faktov v súvislostiach a kontextoch, veľkú pracovitosť a tiež bádateľské a pedagogické zanievanie. Vyplýva to predovšetkým z jeho osobnostných daností, no iste aj z rodinného zázemia, ktoré ho formovalo. Aké bolo? Prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc., sa narodil 26. 11. 1954 v Prahe v rodine hudobného skladateľa Jana Rychlíka (1916–1964) a herečky, neskôr prekladateľky Olgy Rychlíkovej,

rodenej Šimůnkovej (1923–2008). Hádaj tam majú korene jeho jazykové vlohy, keďže ovláda jazyky anglický, nemecký, ruský, poľský, bulharský, maďedónsky, srbský, chorvátsky, pasívne aj slovinský, bieloruský a ukrajinský. To, že rád a veľmi dobre hovorí a píše aj po slovensky, je odrazom jednak toho, že jeho manželka je Slovenka z Holíča, kam doteraz pravidelne a radi chodia. Iste to však úzko súvisí aj so skutočnosťou, že má občianstvo Českej republiky, no tiež Slovenskej republiky.

Po absolvovaní gymnaziálneho štúdia s intenzívnou výučbou angličtiny vyštudoval J. Rychlík národopis a dejepis na Filozofickej fakulte UK v Prahe, štúdium zavŕšil roku 1979 diplomovou prácou *Etnografické štúdium ľudového náboženstva* a o rok neskôr získal titul PhDr. V rokoch 1979–1984 absolvoval vedeckú aspirantúru na Univerzite sv. Klimenta Ochridského v Sofii a súčasne pracoval v Ústave pre folklór Bulharskej akadémie vied. Doktorandské štúdium ukončil obhajobou dizertačnej práce *Folklor a nefolklor*, ktorú obhájil v Sofii v roku 1985 a získal hodnotu kandidáta filologických vied. Práca vyšla knižne v Sofii v roku 1997 pod názvom *Etnos i folklor*. V roku 1997 sa J. Rychlík habilitoval pre odbor české dejiny prácou *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914–1945*, ktorá knižne vyšla v Bratislave v tom istom roku. V roku 1998 mu bol udelený titul doktora historických vied (DrSc.), pričom doktorská dizertácia *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992* vyšla knižne v Bratislave v tom istom roku (druhé, doplnené vydanie vyšlo pod názvom *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty*. Praha 2012). Česko-slovenským vzťahom venoval J. Rychlík aj ďalšiu monografiu *Rozpad Československa. Česko-slovenské vztahy 1989–1992*, ktorá vyšla v roku 2002 (druhé, doplnené vydanie s titulom *Rozdělení Československa 1989–1992*. Praha 2002). V roku 2003 vymenoval prezident Českej republiky J. Rychlíka za riadneho profesora pre odbor české dej-

iny. Vedomosti odovzdáva vysokoškolským študentom od roku 1998 na Filozofickej fakulte UK, v rokoch 2006–2012 externe pôsobil na Filozofickej fakulte Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, kde prednášal svetové dejiny 19. a 20. storočia a od roku 2012 externe prednáša české a svetové dejiny na Fakulte prírodovedeckej a pedagogicko-humanitnej Technickej univerzity v Liberci.

Výskumnú a vedeckú prácu v odbore začal J. Rychlík v roku 1984 v Záhorskom múzeu v slovenskej Skalici, v rokoch 1985–1990 pôsobil v Zemědělskom muzeu Ústavu vědecko-technických informací pro zemědělství v Prahe, od roku 1991 pracuje v Masarykovom ústave AV ČR. Vo vedeckej práci sa venuje historickej slavistike, dejinám strednej Európy a Balkánu s dôrazom na moderné české a slovenské dejiny. Veľkú časť jeho vedeckého záujmu zaberá tiež problematika pozemkových reforiem, k čomu publikoval početné štúdie v periodikách *Agrikultúra*, *Československý časopis historický*, *Historický časopis*, *Studie Slováků* a *muzea a i.* Z jubilantovej bohatej publikačnej činnosti, ktorá poukazuje aj na početné

referáty na medzinárodných a domácich konferenciách, uvádzam okrem už vyššie spomenutých na záver článku vo výberovej bibliografii práce prezentujúce šírku vedeckého zamerania jubilanta. Veľkú položku v sumári verejných vystúpení J. Rychlíka tvoria aj príspevky v médiách, keď hlboké odborné znalosti vie podať pútavo aj laickému adresátovi.

Vedecká a pedagogická autorita J. Rychlíka sa zraďí v jeho aktívnom členstve vo vedeckých spoločnostiach, v redakčných radách periodík, vo vedeckých radách a odborných komisiách – je členom Česko-slovenskej / Slovensko-českej komisie historikov (od roku 2013 je predsedom českej časti tejto komisie), členom predsedníctva Poľsko-českej vedeckej spoločnosti (Polsko-czeskie Towarzystwo Naukowe), členom českého Národného komitétu slavistov, členom Medzinárodnej spoločnosti pre etnológiu a folklór (Société Internationale d'ethnologie et de Folklore - SIEF), členom Českej národopisej spoločnosti, členom Historického klubu – Združenia historikov Čiech, Moravy a Slovenska. Je členom vedeckej rady Filozofickej fakulty UK a vedeckej rady Národného zemědělského muzea v Prahe, členom redakčnej rady časopisu *Securitas Imperii* v Prahe a medzinárodného redakčného kruhu *Historického časopisu SAV* v Bratislave.

Pedagogické zanievanie a skúsenosť osvedčuje J. Rychlík aj na našich ročníkových stretnutiach, kde sprevádza manželku Magdu a ku každému historickému dátumu a pamätnému miestu vie z hlavy predniesť fundovanú a zaujímavú „prednášku“.

Milý Honza, dovoľ, aby som Ti k Tvojmu okružnému jubileu z celého srdca zaželala aj v mene kolegov a priateľov – etnológov zo Slovenska – veľa zdravia. Tvorivosť a pracovné nasadenie Ti želať netreba! Želám Ti pekné chvíle relaxu s Tvojou starostlivou Magduškou a vnúčikom Janičkom – precestujte spolu ešte veľa poznávacích kilometrov Tvojimi obľúbenými vláčikmi!

Hana Hložková

Výberová bibliografie J. Rychlíka

Monografie:

- R. W. Seton-Watson and his Relations with the Czechs and Slovaks. I. Documents 1906–1951; II, Monografie. Praha: Ústav T.G. Masaryka ; Martin: Matica slovenská, 1995–1996 (s T. D. Marzikom a M. Bielíkom).
- Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914–1945. Bratislava: Academic Electronic Press, 1997.
- Etnos i folklor. Balgarsko-čeští folklorni paraleli. Sofia: Vezni 4, 1997.
- Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992. Bratislava: Academic Electronic Press, 2002.
- Dějiny Bulharska. Praha: Lidové noviny, 2000.
- Rozpad Československa. Česko-slovenské vztahy 1989–1992. Bratislava: Academic Electronic Press, 2002.
- Dějiny Makedonie. Praha: Lidové noviny, 2003 (s M. Koubou).
- Dějiny Chorvatska. Praha: Lidové noviny, 2007.
- Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007.
- Историја на Македонија [Istorija na Makedonija]. Скопје: Македонска реч, 2009 (s M. Koubou).
- Mezi Vídni a Cařihradem. Formování identity balkánských národů. I. Praha: Vyšehrad, 2009 (s. J. Pelikánem, K. Mančevem a N. Danovou).
- История на Чехия [Istorija na Čechija]. София: Парадигма, 2010 (s. V. Penčevem).
- Devizové přísliby a cestování do zahraničí v období normalizace. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2012.
- Hospodářský, sociální, kulturní a politický vývoj Podkarpatské Rusi 1919–1939. Praha: Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky, 2013 (s M. Rychlíkovou).

Edice dokumentov:

- Чехословачки дипломатски документи за Македонија [Čehoslovačké diplomatické dokumenty za Makedonija]. I. Скопје: Архив на Република Македонија, 2006 (s. N. Veljakovskim).
- Чехословачки дипломатски документи за Македонија [Čehoslovačké diplomatické dokumenty za Makedonija]. II. Скопје: Архив на Република Македонија, 2007 (s. N. Veljakovskim).
- Korespondence T. G. Masaryk – slovenští veřejní činitelé (do r. 1918). Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., 2007.

- Dějiny Chorvatska. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007 (s M. Perencevičem).
- Чехословачки дипломатски документи за Македонија [Čehoslovačké diplomatické dokumenty za Makedonija]. III. Скопје: Архив на Република Македонија, 2008 (s. N. Veljakovskim).
- Чехословачки дипломатски документи за Македонија. IV. Скопје: Архив на Република Македонија, 2010 (s. N. Veljakovskim).

PŘÁNÍ K ŽIVOTNÍMU JUBILEU FILOLOGA RUDOLFA ŠRÁMKA

K letošnímu významnému životnímu jubileu profesora Masarykovy univerzity PhDr. Rudolfa Šrámka, CSc., byla vydána řada osobních i hodnotících textů od renomovaných jazykovědců, kteří fundovaně zhodnotili jubilentovo bohemistické a slavistické dílo publikované v odborném tisku domácím i zahraničním. Rovněž v Muni, měsíčníku Masarykovy univerzity, našlo svůj prostor v rámci seriálu „Učitel a žák“, v němž tento rodák z Hlučína (nar. 15. 1. 1934) a absolvent bohemistiky a rusistiky na brněnské uni-

verzitě objasnil základní mezníky svého curriculum vitae a profil své pedagogické dráhy. V městě vysokoškolských studií už zakotvil natrvalo jako vědecký pracovník Ústavu pro jazyk český ČSAV a zároveň externí a následně interní vysokoškolský pedagog na filozofické a pedagogické fakultě své „alma mater“. Jeho vědecké dílo sumarizuje personální bibliografie, již jubilantovi v roce 2008 k jeho pětasedmdesátinám vydala Katedra českého jazyka Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity. Téměř pět set knižních publikací, edic, studií a článků spolu s recenzemi a popularizačními příspěvky svědčí přesvědčivě o autorově vědecké akribii, šíří jeho zájmů, cílevědomosti a pracovním nasazením.

Studenti etnografie na brněnské univerzitě, kteří si v 70. letech minulého století zapsali jako druhý obor bohemistiku, se mohli s R. Šrámkem setkávat na výběrovém semináři k závěrečné práci, pokud si vybrali téma z onomastiky – filologické disciplíny o vlastních jménech. V paměti mně utkvělo z uvedených dávných časů několik vzpomínek. Byla to jednak přednáška prof. Vladimíra Šmilauera, kterou náš školitel tehdy zorganizoval. Konala se v aule filozofické fakulty a setkání s nestorem československých filologů a onomastiků bylo opravdu povznášející a nezapomenutelné. Jiné životní zážitky jsou spojeny s terénním výzkumem pomístních jmen, kterého jsme se pod vedením R. Šrámka zúčastnili na Přerovsku, nebo s návštěvou na jeho pracovišti ve starobrněnském klášteře, kde nás představil svým kolegyním a kolegům a zasvětil do rozsáhlého archivu zaměřeného na problematiku vlastních jmen – výsledku jejich dlouholetých výzkumů. Přispěli jsme do něho malou měrou také my svými pracemi orientovanými na dokumentaci pomístních jmen, která se po kolektivizaci zemědělství stala ohroženou kulturně historickou kategorií. I když jsme se nemohli pouštět do hlubších etymologických výkladů jako náš školitel, oceňoval podíl studentů na rozšíření pramenné základny dalšího onomastického bádání.

Uvedené životní téma a jeho problematiku později komplexně zpracoval v *Úvodu do obecné onomastiky* (1999).

Pro etnology je jméno R. Šrámkova spojeno s nepostradatelnou lexikografickou příručkou *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I, II* (Praha 1970, 1980), kterou vydal spolu s olomouckým historikem Ladislavem Hosákem. Jejím mladším pendantem se stala *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* (1997, 2004 s I. Luttererem). Konkrétní přínos pro náš obor znamenala rozsáhlá studie k problematice studia přezdívek obcí publikovaná v Národopisných aktualitách v roce 1977. Folkloristé pod vedením Dušana Holého plánovali využít Šrámkových detailních znalostí moravských dialektů koncem 80. let 20. století při novém kritickém vydání Bartošových sbírek moravských lidových písní. Uvedená praxe se realizovala už při vydání sbírky *Podluží v lidové písni* (1988). Bohužel, přes zdárný počátek prací nakladatelství od vydání ustoupilo, takže záměr se nepodařilo uskutečnit. Naopak vydání se dočkala monografie Brna s názvem *Město pod Špilberkem* (1993), kterou redigoval Oldřich Sirovátka a do níž jubilant přispěl kapitolou o genezi a vývoji jmen městských čtvrtí a ulic. Spolupráce na folkloristických či etnologických tématech měla v některých případech podobu společných prací s manželkou, slovesnou folkloristkou Martou Šrámkovou. Jedna z posledních byla uveřejněna v Národopisné revui k cyrilometodějskému výročí, které jsme si připomněli v loňském roce. Jejím tématem byly stopy cyrilometodějské tradice v prozaickém folkloru a ve vlastních jménech na historickém území Moravy a Slezska.

I když jsme upustili od analýzy jubilantova filologického díla, kterou přenecháváme povolanějším, přejeme profesoru Rudolfovi Šrámkovi, jinak také poučenému příznivci našeho oboru, další tvůrčí léta, nové objevy na onomastickém poli a vyslovujeme přání, aby nezapomínal ani na vědu národopisnou (etnologickou).

Miroslav Válka

KDYBY VÁS TAK ZÍBRT VIDĚLI: VÝSTAVA K 150. VÝROČÍ NAROZENÍ ČEŇKA ZÍBRTA V PÍSECKÉM MUZEU

Prácheňské muzeum v Písku přichystalo na první dva podzimní měsíce roku 2014 u příležitosti 150. výročí narození dobrodružnou výstavu věnovanou velkému českému národopisci a zakladateli české kulturní historie Čeňku Zíbrtovi (1864–1932). Cílem bylo připomenout v regionu již poněkud pozapomenutého slavného rodáka, a přispět tak k regionálnímu sebeuvědomění a hrdosti. Současně jeho životní osudy a dílo nabízely zajímavou a netradiční perspektivu pro prezentaci světa české vědy a kultury v období, jehož výrazným mezníkem se stala první světová válka. Konečně velkou výzvou se ukázala otázka, jakým způsobem představit na časové výstavě „běžný“ etnografický materiál.

V Malých výstavních síních Prácheňského muzea byl od 6. 9 do 28. 10. prezentován život a dílo rodáka z nedalekého Kostelce nad Vltavou a také někdejšího studenta píseckého gymnázia, který se na přelomu 19. a 20. století stal jednou z nejvýznamnějších postav české vědy a kultury, současně pro písecký studentský svět postavou až mytickou. Nemálo studentů se při zanedbání slušného chování či pečlivosti při studiu setkalo s výčitkou a napomenutím „Aby tě tak Zíbrt viděl!“. Zíbrt jako neobvykle ctížádostivý, pilný a vlastenecky uvědomělý student byl mimořádně oblíbený u svých učitelů i domácích, u nichž bydlel, a tak není divu, že se na něj ještě dlouho vzpomínalo. Tomu samozřejmě napomohla skutečnost, že po svém odchodu z Písku velmi brzy dosáhl význačného postavení. V upravené podobě se připomenutá věta jako hravá a víceznačná výzva dostala do názvu výstavy, v jedné rovině její aktuálnost podtrhoval časově blízký začátek školního roku. Současně a logicky ovšem výstava nabízela i otočení optiky. Těmi, kdo se dívali, byli hlavně návštěvníci, jim bylo dopřáno vidět věci zjevné

i věci skryté. Dokonce směli nahlédnout tam, kam obvykle vidět není, do hlavy a stylizovaného Zíbrtova (ne)vědomí. Na tuto cestu bylo vhodné vybavit se respektem k lidským slabostem a tajemstvím, nedořečenostem a náznakům a zcela prakticky také (zapůjčenou) svítilnou.

Výstava se skládala ze dvou částí, první byla pojata tradičně, druhá spíše hravým způsobem. Obě měly za cíl přiblížit život a dílo Č. Zíbrta, každá ovšem poněkud jinak, s odlišnými důrazy a přednostně pro odlišné cílové skupiny. Na jednom z okrajů byl vzhledem i k doprovodným aktivitám předpokládán odborník či profesionál v oboru kulturní historie, na opačném dětský návštěvník, případně žák některé z píseckých základních škol. Každá z částí právě s ohledem k odlišným cílovým skupinám mohla fungovat samostatně, nicméně obě tvořily jeden celek a byly navzájem propojeny řadou odkazů; některé souvislosti a návaznosti byly přitom explicitně uvedeny a vysvětleny. Druhá výstavní místnost navíc nebyla samostatně přístupná. Vstoupit do hlavy Č. Zíbrta znamenalo nejprve projít úvodní („veřejnou“) část a dle libovolné míry a zájmu se seznámit s prezentací toho, v čem je shledáván význam této osoby, byť třeba jen prostřednictvím viditelně označených rychlých nápověd.

V první úvodní části výstavy byly galerijním způsobem za pomoci obrazových a textových materiálů představeny hlavní témata Zíbrtova života a díla. V tématech se odrazilo regionální zakotvení, zvláštní důraz kladený na období první světové války i zamýšlené edukační účely. Návštěvník se ve třech stupních obtížnosti i zájmu mohl seznámit se životem Čeňka Zíbrta, jeho vztahem k Písecku, stručným přehledem jeho díla, samostatný textový panel byl dále věnován etnografii, kulturní historii, nové kulturní historii, životnímu zklamání spojenému s přípravou a vydáváním bibliografie české historie a konečně také lidovýchovným snahám za válečných let a v období vzniku Československé republiky. Prostor dále doplňo-

valo několik předmětů ilustrujících hlavní téma této části, tedy základní okruhy života a díla a obecně význam Č. Zíbrta. Většina z těchto exponátů byla zápůjčkou z Milevského muzea, kam se dostala ze Zíbrtovy pozůstalosti. Tři předměty svým zdůrazněným způsobem instalace tvořily zvláštní trojčlenku a vlastní výstavní zkratku: kolébka – busta – pracovní stůl. Poprvé bylo výstavně prezentováno několik fotografií z počátku 20. století, na nichž je Zíbrt přítomný „pouze“ jako autor.

Druhá část výstavního prostoru byla stylizována jako hlava Č. Zíbrta, měla představit jeho pestrý a ne vždy přístupný a jasný myšlenkový svět, ostatně podobně je tomu u každého jiného člověka. Způsob prezentace se zde přímo nabízel, Zíbrtův životní příběh byl mimořádný, měl mnoho hran a rovin a dal se a dá vyprávět různými způsoby. Z pohledu kulturních dějin žil Zíbrt v době formování tehdy nových a dnes již zavedených věd, sám byl v některých z nich průkopníkem, zmiňme jen např. právě kulturní dějiny, názorný odkaz k jedné z tehdy nových věd – psychologii, měl tuto skutečnost podtrhnout.

Vstup do Zíbrtovy hlavy byl explicitní, návštěvník musel projít závěsem s natištěnou mnohokrát zvětšenou Zíbrtovou portrétní fotografií. Do hlavy vstupoval vybaven svítilnou, ve tmě měl s pomocí bodového světla sám objevovat tajemná zákoutí Zíbrtova (ne)vědomí, odhalovat jeho touhy, představy a zájmy, propojovat viděné i slyšené a vytvářet z těchto vjemů či nápoděb souvislý příběh. Tento příběh mohl po cestě zpět, pokud tak dosud neučinil (různé cílové skupiny), konfrontovat opět v případě svého zájmu s (naším) „veřejným“ příběhem Zíbrtova života a díla i jeho významu obecně. Touhy, představy a zájmy byly názorně podávány prostřednictvím především etnografického a částečně i dalších materiálů, včetně různých textových a obrazových zkratk. „Běžný“ etnografický materiál byl v tomto přístupu etnografii diskursivně „odcizen“ a prezentován jako neetnografický.

Výstava byla doprovázena bohatým programem. V měsíci září to byl především přednáškový cyklus „Jihočeská kulturněhistorická škola“. O barvitých a nelehkých životních osudech Č. Zíbrta nejprve promluvila přední česká kulturní historička Dagmar Blümllová (JU v Českých Budějovicích). O týden později ho vořil na základě Zíbrtem shromážděného materiálu Jan Kouba, etnograf Prácheňského muzea a spoluautor výstavy, na téma „Veselé chvíle v životě lidu píseckého“. Cyklus přednášek autorů spojených s inovativním oborem kulturní historie, jež i na základě zíbrtovských inspirací vznikl na Jihočeské univerzitě v roce 1991, uzavřel Karel Černý (UK Praha) s tématem „Káva, čokoláda, čaj a jiné požitky z kuchyně i lékárny 17. století“.

Den před kulatým výročím, v sobotu 11. 10., byla na nádvoří muzea slavnostně představena kniha *Kulturní historik Čeněk Zíbrt*, kterou napsal Josef Blüml (JU v Českých Budějovicích). Monografie vychází z řady již dříve publikovaných studií a představuje dosavadní vrchol Blümlova celoživotního zájmu o postavu kosteleckého rodáka. Přibližuje Zíbrtův

život, jeho studia na pražské filozofické fakultě i na německých univerzitách v Mnichově a Berlíně, studijní cesty do Polska a Ruska, to vše jako předpoklad Zíbrtovy formulace kulturní historie, již je věnována druhá část knihy. Představení Blümlovy monografie bylo součástí programu setkání absolventů českobudějovické kulturní historie. Tímto v mnohém pozoruhodným studijním oborem prošlo na sto padesát studentů, z nichž celá řada našla uplatnění ve vědecké, učitelské a nejvíce asi kulturní sféře, naše muzeum je toho dokladem.

Poslední prohlídka výstavy, doplněná o autorský komentář, symbolicky v den státního svátku 28. 10. předcházela rekonstrukce dudácké besedy, národně budovatelského programu, s nímž Zíbrt za první světové války a v prvních letech nové Československé republiky při 262 poradech navštívil všechny české kraje, včetně Písku. Zajímavostí a svého druhu kuriozitou je, že Zíbrtův dudák Karel Michalíček dokonce v Písku hrál 28. 10. 1918, události toho dne ho zastihly při návštěvě Adolfa Heyduka, a přítomný, byť jen prostřednictvím svého nástroje a paměti, byl i přesně o devadesát šest let později. Téma lidovýchovných snah Č. Zíbrta bylo vzhledem k přidatnému zacílení na období první světové války podstatnou součástí výstavní prezentace i doprovodného programu a příznačně i završením zíbrtovských akcí Prácheňského muzea v roce 2014.

Zdeněk Duda, Jan Kouba

USTRNĚTE SE NAD OSUDEM VÁLEČNÝCH VDOV A SIROTKŮ... ANEB VELKÁ VÁLKA Z POHLEDU ZÁZEMÍ

Není nutné již znovu připomínat, že letos uplynulo sto let od začátku první světové války – události, jež symbolicky zakončila 19. století a změnila mapu Evropy. Nicméně toto výročí na sebe váže pozornost nejen historiků a od-

borné veřejnosti. Významnou roli v tom hrají paměťové instituce, jež připravily zajímavý výstavní projekt *Velká válka 1914–1918*, přičemž každá z institucí se snažila pojmout světovou válku ze svého vlastního hlediska.

Nejinak tomu je v kapli Paláce šlechtíčen Moravského zemského muzea, kde byla 25. 6. 2014 otevřena komorní výstava *Ustrňte se nad osudem válečných vdov a sirotků... aneb Velká válka z pohledu zázemí*. Výstava Etnografického ústavu MZM, jejíž kurátorkou je Hana Dvořáková, je rozdělena do tří částí („Když jsem maširoval“, „Milý manželi“ a „Ustrňte se nad osudem válečných vdov a sirotků...“) přibližujících návštěvníkovi, jakým způsobem ovlivnila válka život jednotlivce, ať mužů, kteří narukovali, či žen, jež zůstaly v zázemí a doufaly v šťastný návrat svých milých domů. Tyto naděje se odrážejí v reprodukci votivních nápisů ke sv. Antoníčkovi z Blatničky. Na výstavě jsou prezentovány předměty patřící konkrétní osobě, jež přibližují život za války. Jsou zde odvedenecké kytky, fotografie, kufřík odvedence, dopisy, dobové dámské šaty, plakáty, pohlednice určené pro dobročinné účely. Dojemný příběh vypráví výtava nevěsty, která zůstala složená a svázána pentlíčkami, protože ženich zahynul v poli a nevěsta se již nikdy neprovdala. Každý předmět má vysokou výpovědní hodnotu pro konstrukci dobové atmosféry a běžného života ve stínu tragédie. Zážitek z výstavy je umocněn díky využití média filmu, jehož autorem je Petr Baran. V krátkém dokumentu jsou předčítány dopisy vojáka, jemuž nebylo souzeno se setkat se svojí vyvolenou. Divák je tak více vtažen do tehdejšího každodenního života a lépe dokáže nahlédnout absurditu válečného konfliktu.

Výstava je důkazem toho, že i na malém prostoru, lze spojením různých výrazových prostředků podat obraz chmurné válečné každodennosti bez toho, aby návštěvníci byli opět konfrontováni s ostnatým drátem a zbraněmi, jejichž řeč vládla frontě.

Martina Haliřová

KONFERENCE „PERSPECTIVES ON CONTEMPORARY LEGEND. INTERNATIONAL SOCIETY FOR CONTEMPORARY LEGEND 32nd INTERNATIONAL CONFERENCE“ A DALŠÍ FOLKLORISTICKÉ PROJEKTY ÚSTAVU ETNOLOGIE FF UK V ROCE 2014

Bádání v oblasti slovesné folkloristiky mají na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze dlouhou a slavnou tradici. Stačí jen vzpomenout jména významných filologů a literárních vědců, kteří zároveň patří k nejvýznamnějším badatelům v dějinách domácí etnologie jako celku: Jan Hanuš Máchal (1855–1939), Jiří Polívka (1858–1933), Václav Tille (1867–1937) či později Jiří Horák (1884–1975) a Karel Horálek (1908–1992); jejich vliv na fakultní život dokládá i skutečnost, že všichni působili ve významné univerzitní funkci děkana (Jiří Polívka v letech 1908–1909, Jan Hanuš Máchal 1917–1918, Václav Tille 1921–1922, Jiří Horák 1931–1932 a Karel Horálek 1955–1959). Díla těchto badatelů výrazným způsobem zasáhla do mezinárodní folkloristiky i ve světovém měřítku, nejvýrazněji díky spolupráci Jiřího Polívky s německým folkloristou Johannesem Boltem (1858–1937) na monumentálním kompendiu *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm*, publikovaném v letech 1913–1932. Byl to právě Polívka, díky němuž toto základní referenční dílo světového pohádkosloví překonalo omezující europocentrismus západní folkloristiky a rozšířilo svůj záběr na slovanský a východoevropský prostor a dokonce i kavkazské a středoasijské narativní tradice (Janeček 2014a: 2). Výrazný mezinárodní přesah mají i práce folkloristů působících na bývalé německé univerzitě, především Gustava Jungbauera (1886–1942) a Josefa Haniky (1900–1963); významná pražská přednáška Augusta Sauera (1855–1926) z roku 1908 dokonce podle názoru některých badatelů položila konceptuální základy chápání

folkloru jako slovesné tvorby analyzované literárněvědními metodami pro celý německy hovořící prostor (Gusev 1978: 62). S fakultním prostředím jsou neodmyslitelně spjaty i aktivity Pražského lingvistického kroužku, etnologicky relevantní díky pracem ruských funkčních strukturalistů Romana Jakobsona (1896–1982) a Petra Bogatyreva (1893–1971), především jejich společné studii *Folklor jako zvláštní forma tvorby z roku 1929*, obecně považované za jeden z nejdůležitějších folkloristických textů 20. století (Bogatyrev – Jakobson 1929). Po druhé světové válce, v souvislosti s institucionalizací oboru v rámci ustavení katedry etnografie a folkloristiky, získávají slovesné folkloristické bádání stabilní výukovou platformu a jsou zařazena do výukových plánů oboru národopis (po roce 1989 etnologie). Na výuce na této katedře se podílela celá řada předních slovesných folkloristů, především Karel Dvořák (1913–1989), vedoucí katedry v letech 1960–1971, v mezinárodním kontextu proslulý svým *Soupisem staročeských exempel* (Dvořák 1978), jehož revidované cizojazyčné vydání se právě připravuje, z mladších generací pak Ludmila Sochorová (*1942) a Bohuslav Šalanda (*1948), vedoucí katedry v letech 1987–1989.

S vědomím této zavazující tradice Ústav etnologie FF UK, respektive jeho Seminář folkloristiky, v letošním roce organizoval dvojici odborných aktivit navazující na pedagogickou a vědeckou činnost slovesných folkloristů působících v minulosti na FF UK, ve snaze prohloubit význam a vřelost domácích slovesných folkloristických bádání v širším vědeckém i společenském kontextu.

První z těchto aktivit byla organizace rozsáhlé mezinárodní konference *Perspectives on Contemporary Legend. International Society for Contemporary Legend Research 32nd Conference* ve dnech 2. až 8. června 2014 na půdě hlavní budovy Filozofické fakulty UK v Praze. Již 32. ročník této v současnosti zřejmě nejvýznamnější světové konfe-

rence věnované problematice folklorního žánru pověsti navazuje na proslulé folkloristické semináře pořádané od roku 1982 v britském Sheffieldu (Janeček 2014b: 296). Od roku 1988 je organizována každoročně, střídavě v Severní Americe (USA či Kanadě) a některé ze západoevropských zemí. Skutečnost, že byla tato konference letos poprvé v historii pořádána v jedné ze slovanských zemí a zároveň v jedné ze zemí bývalé socialistické soustavy, rozvoji domácích slovesně folkloristických bádání téměř jistě napomůže; jak ale ve své zprávě otištěné v předním folkloristickém časopise *Fabula* konstatovala německá folkloristka Christine Shojaei Kawanová z *Enzyklopädie des Märchens* v Göttingenu, slovanští badatelé jsou v současnosti, po více než dvou desetiletích od ukončení určité politicky vyvolané izolace, stejně již zcela integrováni do mezinárodních folkloristických bádání (Kawan 2014: 269).

Konference se zúčastnili badatelé z 15 zemí světa (Argentinu, Belgie, Čes-

ké republiky, Estonska, Francie, Kanady, Litvy, Německa, Nizozemska, Portugalska, Ruska, Slovenska, Slovinska, USA a Velké Británie), přičemž z celkového počtu 54 účastníků bylo pouze 5 domácích badatelů (z celkových 12 ze zemí středovýchodní Evropy), takže konference měla – narozdíl od většiny podobných etnologických a antropologických akcí pořádaných v domácích poměrech – skutečně výrazně mezinárodní rozměr. Vedle tradičně největšího počtu anglosaských badatelů (především z USA, Kanady a Velké Británie) byla příjemným překvapením poměrně značná účast folkloristů z Ruské federace (celkem 7 badatelů); Praha tak v mezinárodní folkloristice opět potvrdila svou pověst města tvůrčím způsobem propojujícího západní i východní badatelské tradice (Janeček 2014a: 2). Díky vstřícnosti NÚLK měli všichni účastníci konference možnost seznámit se se současným stavem oboru etnologie v České republice prostřednictvím volně distribuovaného zvláštního

anglickojazyčného přehledového čísla časopisu *Národopisná revue/Journal of Ethnology* 5/2013. Milým překvapením bylo udělení prestižní *Dr. David Buchan Student Essay Prize* za nejlepší studentský konferenční příspěvek absolventce Ústavu etnologie FF UK Adrianě Kábové za její prezentaci *Blood in radios, heads in televisions: Identity and 'civilizing forces' beyond the Sumbanese rumors*.

Pořadatelé této na poměry domácí etnologie nebývalé objemné akce (pravděpodobně nejrozsáhlejší folkloristické konference vůbec pořádané v českých zemích od dob *International Society for Folk Narrative Research Interim Conference* v roce 1966 v Liblicích a zřejmě nejrozsáhlejší etnologické/antropologické konference u nás od dob *European Association of Social Anthropologists 2nd Biannual Conference* pořádané v roce 1992 v Praze) byla Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze a International Society for Contemporary Legend Research. Hlavním organizátorem byl Petr Janeček za pomoci téměř dvou desítek studentských dobrovolníků ze spolku PAKET (Pro Aktivní ETnologii), kteří tak získali možnost unikátní odborné praxe při organizaci rozsáhlé vědecké konference. Konference byla finančně podpořena z prostředků děkanky FF UK Mirjam Friedové a prostředků *Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. 09 Literatura a umění v mezikulturních souvislostech, podprogramu Literární brak: „triviální“ a „pokleslé“ žánry a podoby literatury z hlediska vývoje historického a z hlediska konceptů populární kultury*. Abstrakty příspěvků z této rozsáhlé akce, na které v 6 tematických panelech zaznělo celkem 38 konferenčních příspěvků, jsou odborné veřejnosti přístupné v sborníku, v elektronické podobě volně stažitelném na internetových stránkách Ústavu etnologie FF UK (Janeček – Henken – Tucker 2014) či posledním čísle zpravodaje ISCLR *FOAFTale News* č. 38 (FOAFTale News 2014). Jejich úplné verze pak budou v nejbližší době pub-

Předsedkyně ISCLR Elizabeth Tuckerová (Binghamton University, USA – vlevo) a tajemnice Elissa R. Henkenová (University of Georgia, USA – vpravo) udělují cenu „Dr. David Buchan Prize“ za nejlepší studentský příspěvek Adrianě Kábové z UK. Foto J. Pohunek 2014.

likovány v časopise *Contemporary Legend* a dalších folkloristických periodikách. Podrobnější informace o konferenci je možné nalézt v detailních zprávách o akci uveřejněných v časopisech *Fabula* (Kawan 2014) a *Slovenský národopis* (Janeček 2014b).

Vedle organizace výše zmíněné rozsáhlé konference byl – s vědomím nutnosti vědecké výchovy nových mladých odborníků – v letošním roce předložen a následně úspěšně obhájěn projekt *E-learningová inovace folkloristických předmětů oboru Etnologie s akcentem na odbornou praxi studentů*, podaný v rámci *Vnitřní soutěže FF UK pro rozvojové programy na rok 2014*. Projekt umožnil vytvoření teoretického a materiálního zázemí pro studentské odborné aktivity v oblasti folkloristického výzkumu, především zakoupení sady zahraničních metodologických a metodických příruček (nedostupných v domácích knihovnách včetně elektronických zdrojů) zaměřených na folkloristickou práci v terénu; pro stejný účel byly zakoupeny i diktafony a další elektronická zařízení. Současně s tím započaly práce na rekonstrukci internetových stránek Ústavu etnologie FF UK, tak aby mohly poskytovat informace o studentských terénních výzkumech včetně fotografií a audiovizuálních odkazů (jako první budou prezentovány výstupy z týdenní folkloristické terénní dokumentace na Třebívlicku v severních Čechách, pořádané ve dnech 30. 6. – 7. 7. 2014). Vedle studentských výstupů budou stránky v budoucnu poskytovat i elektronickou metodickou příručku k provádění folkloristického terénního výzkumu a další materiály moderním způsobem napomáhající k aktivní výchově vědeckého dorostu v oboru slovesné folkloristiky.

Petr Janeček

Literatura:

Bogatyrev, Petr – Jakobson, Roman 1929: Die Folklore als besondere Form des Schaffens. In: Teeuwen, Stephan (ed.): *Donum Natalicium Schrijnen: Verzame-*

ling van opstellen door Oud-Leerlingen en bevriende Vakgenooten opgedragen aan Joseph Schrijnen bij gelegenheid van zijn zestigsten verjaardag. Nijmegen – Utrecht: Dekker & Van de Vegt.

Dvořák, Karel 1978: *Soupis staročeských exemplů (= Index exemplorum paleo-bohemicorum)*. Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica. Monographia 82. Praha: Univerzita Karlova.

FOAFale News. *Webpage Newsletter of the International Society for Contemporary Legend Research* 38, 2014 [online] [cit. 15. 11. 2014]. Dostupné z: <<http://www.folklore.ee/FOAFale/>>.

Gusev, Viktor Jevgeňjevič 1978: *Estetika folklóru*. Praha: Odeon.

Janeček, Petr 2014a: Perspectives on Contemporary Legend 2014: A Welcome from the Organizer. In: *FOAFale News. Webpage Newsletter of the International Society for Contemporary Legend Research* 83, 2014, s. 1–2.

Janeček, Petr 2014b: Perspectives on Contemporary Legend. International Society for Contemporary Legend Research, 32nd International Conference (3rd of June – 8th of June, 2014, Faculty of Arts, Charles University in Prague, Czech Republic). *Slovak Ethnology / Slovenský národopis* 62, č. 2, 2014, s. 296–300.

Janeček, Petr 2014c: Příprava konference Perspectives on Contemporary Legend. In: *Lidé města / Urban People* 16, č. 1, 2014, s. 164–165.

Janeček, Petr – Henken, Elissa R. – Tucker, Elizabeth (eds.) 2014: „Perspectives on Contemporary Legend. International Society for Contemporary Legend Research 32nd International Conference. Faculty of Arts, Charles University in Prague, Prague, Czech Republic, Tuesday 3 – Sunday 8 June, 2014. Conference Abstracts.“ *Ústav etnologie FF UK Praha* [online] [cit. 14. 11. 2014]. Dostupné z: <<http://etnologie.ff.cuni.cz/node/52/>>.

Kawan, Christine Shojaei 2014: Perspectives on Contemporary Legend. 32nd Conference of the International Society for Contemporary Legend Research. Prague, June 3–8, 2014. *Fabula* 55, č. 3–4, s. 296–299.

Bolte, Johannes – Georg Polívka 1913–1932: *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm*. Leipzig: Dietrich'sche Verlagsbuchhandlung Theodor Weicher.

VALNÉ SHROMÁŽDĚNÍ ČESKÉ NÁRODOPISNÉ SPOLEČNOSTI A KONFERENCE VÁLKA POHLEDEM ETNOLOGIE

Ve dnech 16.–18. 9. 2014 se uskutečnilo v Plzni Valné shromáždění České národopisné společnosti a konference s názvem *Válka pohledem etnologie*. ČNS pořádá valné shromáždění a konferenci jednou za tři roky při příležitosti volby nového Hlavního výboru společnosti. Letošní událost byla zasazena do příjemného prostředí Západočeského muzea v Plzni a splnila očekávání organizátorů i účastníků.

Valné shromáždění bylo otevřeno zdravicemi spolumorganizátorů – zástupců Západočeského muzea v Plzni, Města Plzně a Západočeské univerzity v Plzni – a volbou zapisovatele, mandátové, volební a návrhové komise. Poté byly předneseny zprávy za uplynulé období, které pojednávaly o činnosti ČNS a finančním hospodaření v letech 2011–2014, o práci revizní komise, spolupráci s dopisovateli a spolupráci s UNESCO. Zazněly také zprávy o činnosti odborných komisí, zpracování spolkového archivu a o projektu bibliografie národopisných časopisů. Byl přednesen návrh na rekonstrukci webových stránek a představeno nové logo, které bude znázorňovat propojení materiální a nemateriální kultury a odkazovat na více než stoletou tradici společnosti. Prezentovány byly také výsledky rozsáhlého projektu *Rozvoj spolupráce a zvyšování výzkumných kompetencí v síti etnologických institucí* financovaného z Operačního programu EU Vzdělávání pro konkurenceschopnost.

Vyvrcholením Valného shromáždění byly volby nového Hlavního výboru ČNS. Jeho předsedkyní byla zvolena Jana Nosková z brněnského pracoviště Etnologického ústavu Akademie věd, místopředsedou se stal Petr Janeček z Ústavu etnologie Univerzity Karlovy v Praze. Dalšími členy jsou Jana Pospíšilová, Alexandra Zvonařová, Eva Románková,

Petr Lidák, Helena Beránková, Zuzana Čermáková, Jiří Woitsch, Jan Blahůšek a Martin Novotný. Hlavní výbor se ke své první schůzi sešel ještě během plzeňského zasedání. Mezi ukončením voleb a vyhlášením výsledků proběhla vystoupení zástupců sesterských společností a diskuze k návrhu Etického kodexu, který byl posléze jednomyslně schválen a připojen jako příloha k aktualizovaným stanovám společnosti, bude přeložen do němčiny a angličtiny a prezentován na nových webových stránkách ČNS. Valné shromáždění poté jmenovalo Hanu Hláškovou a Jarmilu Šťastnou čestnými členkami ČNS, Miroslav Válka a Daniel Drápala přednesli jejich laudatia. Novinkou schválenou Valným shromážděním je zvýšení členského poplatku z 300 Kč na 400 Kč, pro kolektivní členy se poplatek zvyšuje na 1400 Kč. Zasedání Valného shromáždění bylo ukončeno diskuzí nad tématy, kterými se dále bude zabývat Hlavní výbor.

Následující dva dny patřily konferenci věnované stému výročí první světové války. Organizátoři pro ni zvolili téma války pohledem etnologie. Konference se však neomezila jen na první světovou válku. Zaměřila se na válku všeobecně, ve všech jejích rovinách minulých i současných. První konferenční den byl otevřen tématem *Deníky z války*. Příspěvky přinesly svědectví o prožitcích zaznamenaných v osobních denících vojáků a poukázaly na jejich využití jako pramene poznání osudů rodin a jednotlivců v různých historických obdobích. Druhý den představil *Válku v zázemí*. Poodhalil různé roviny prožívání válečného stavu a jeho dopady v civilní společnosti. Další konferenční blok nazvaný *Válka v zákopec* se obrátil na frontu a přiblížil zkušenosti vojáků. Spíše teoretický blok byl zařazen pod názvem *Téma války v etnologii*. Posluchači si vyslechli například příspěvky z oblasti slovesného folkloru či z problematiky využívání národopisu a lidové kultury během druhé světové války. Středeční večer byl uzavřen vernisáží výstavy Západočeského muzea

První světová válka očima pětatřicátníků Ladislava Lábka a Bohumila Krse, která dokonale doplnila prezentovaná témata skrze válečný příběh dvou plzeňských rodáků. Do dnešní doby a jejich válečných konfliktů nás přenesl poslední čtvrtetní blok s názvem *Fenomén války a vojáků v současnosti*. Přes problematiku současných vojenských pohrbů na Slovensku, izraelsko-palestinského konfliktu očima palestinských křesťanů nebo politické estetiky etnických konfliktů v postkomunistických zemích jsme se dostali až do světa počítačových her, které vytvářejí virtuální reality, jež svými strategiemi a vedením nejsou nepodobné skutečným válečným konfliktům.

Letošní setkání členů České národopisné společnosti bylo skutečně bohaté na nové poznatky a témata. Ohlédlo se za uplynulými třemi lety práce Hlavního výboru, díky níž se ČNS otevřely nové možnosti na poli projektů i mezinárodní spolupráce, a nabídlo konferenci k aktuálnímu výročí naplněnou pestrou škálou pohledů na problematiku vztahu etnologie a války.

Eva Románková

CELOŠTÁTNÁ POSTUPOVÁ SÚŤAŽ A PREHLIADKA CHOREOGRAFIÍ FOLKLÓRNYCH KOLEKTÍVOV 2014

Celoštátna postupová súťaž a prehliadka choreografií folklórnych kolektívov s názvom *Tancuj, tancuj* sa konala v dňoch 25.–26. 10. 2014 v Liptovskom Mikuláši. Uskutočňuje sa s trojročnou periodicitou a jej účastníkmi sú folklórne súbory, postupujúce z regionálnych a krajských kôl. Vyhlasovateľom a odborným garantom podujatia realizovaného s finančným príspevkom Ministerstva kultúry Slovenskej republiky je Národné osvetové centrum (NOC). Organizátorom súťaže bolo Liptovské kultúrne stredisko v pôsobnosti Žilinského samosprávneho kraja v spolupráci s Mestom

Liptovský Mikuláš pod záštitou primátora Alexandra Slafkovského.

Predsiedníčkou poroty bola choreografka, tanečná pedagogička Lenka Šútorová- Konečná z Centra tradičnej kultúry v Myjave. Odbornú porotu v kategórii komorných choreografií tvorili tanečná pedagogička a etnochoreologička Barbora Morongová, etnomuzikológovia Oskár Elschek a Jana Ambrózová, tanečná pedagogička a etnochoreologička Agáta Krausová (dve posledné sú pedagogičky Katedry etnológie a folkloristiky Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa (KEF FF UKF) v Nitre. V kategórii veľkých choreografií v porote A. Krausová vystriedala etnologička Katarína Babčáková z NOC a KEF FF UKF.

Súťažná časť podujatia, v ktorej sa predstavilo trinásť choreografií šiestnástich autorov z celého Slovenska s vyše 300 účinkujúcimi, sa konala v miestnom Dome kultúry v sobotu v popoludňajších hodinách. V dvoch blokoch porota hodnotila súťažné čísla v kategóriách komorných a veľkých choreografií a následne ich hodnotila umiestnením v zlatom, striebornom či bronzovom pásme, udelením špeciálnych cien i titulov laureáta.

Po večeri sa v spoločenskej sále miestnej Reduty konala tanečná zábava pri ľudových hudbách Michala Pagáča a Michala Nogu, spojená so školami tanca.

Odborná porota sa s choreografmi a vedúcimi folklórnych kolektívov stretla na rozborovom seminári v nedeľu dopoludnia. Konštruktívna kritika a postrehy poroty padli na úrodnú pôdu. Po skončení seminára vývoj tvorby zhodnotili zo svojho pohľadu i čestní hostia súťaže, Ján Blaho a Emil Bartko z Katedry tanečnej tvorby Hudobnej a tanečnej fakulty vysokej školy múzických umení v Bratislave, choreografi Ján Jamriška, Milan Hvižďák, Štefan Kocák, Ladislav Bačinský, Štefan Zima a etnologička Hana Hlášková z Katedry etnológie a muzeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Vrcholom podujatia

bol už tradične slávnostný galaprogram v priestoroch kultúrneho domu, ktorého súčasťou bolo vyhlásenie výsledkov za účasti zástupcov vyhlasovateľa a organizátorov súťaže i primátora mesta.

Tento ročník súťaže reflektoval rozmanitosť smerovaní v súčasnej scénickej tvorbe na Slovensku. Zrejmý je predovšetkým pokrok v tanečnom prevedení tradičných foriem typov ľudového tanca z jednotlivých lokalít. Popri choreografiách spracúvajúcich námety tradičných tanečných príležitostí sa v menšej miere objavila i tvorba experimentálna, pracujúca s folklórnym mytériálom na najvyššom stupni štylizácie. V kategórii komorných choreografií sa prejavila snaha o dejové námety, ktoré však vykazovali známky nedostatočného dramaturgického spracovania. V kategórii veľkých choreografií sa jednotlivé súťažné predstavenia líšili v precíznosti tanečného prejavu, znalosti tradičného tanečného i vokálno-inštrumentálneho materiálu a jeho využiti, zvládnutí dramaturgického a choreografického „remesla“.

Laureátom kategórie komorných choreografií sa stal folklórny súbor Považan z Považskej Bystrice s choreografiou Milana Jankoviecha *Z Ameriky idzem*, v ktorej autor spracoval tanečný materiál z obce Kostelec a okolia. Okrem tohto kolektívu sa v zlatom pásme umiestnili i folklórna skupina Raslavičan z Raslavič a tanečná skupina Partia z Bratislavy. V striebornom pásme sa umiestnili folklórne kolektívy Javorníček z Hvozdnice a Lusk z Krakovian.

V kategórii veľkých choreografií získali titul laureáta folklórne súbory Váh z Liptovského Mikuláša s choreografiou Miroslavy Palanovej, spracúvajúcej folklórny materiál z hornoliptovskej obce Šuňava pod názvom *Z tej šuňavskej krčmičky* a Kincso zo Želiezoviec s choreografiou Attilu Oláha *Ja som mládenec*, spracúvajúcej tradičné svadobné zvyky a tanečné typy z podzoborskej obce Žirany. Okrem nich sa v zlatom pásme umiestnil aj folklórny súbor Gymnik z Bratislavy. V striebornom pásme sa umiestnili folklórne súbory Vagonár z Popradu, Bo-

rostyán z Drnavy a Urpín z Banskej Bystrice a v pásme bronzovom súbory Máj z Piešťan a Váh z Púchova.

Porota udelila i špeciálnu Cenu za vokálny prejav folklórnej skupine Javorníček z Hvozdnice, Cenu za vokálno-inštrumentálnu interpretáciu folklórnemu súboru Lusk z Krakovian a Cenu za dramaturgiu choreografie súboru Gymnik *Večarki* autorom Agáte Krausovej a Slavomírovi Ondejkovi.

Choreografia je umelecká tvorba, v ktorej autor pretavuje svoje myšlienky, pocity, znalosti a skúsenosti do javiskovej podoby, kde stvárnené tanečníkmi, spevákmi či hudobníkmi ožívajú a naďalej žijú vlastným životom. Vynikajúca organizácia súťaže i konštruktívny odborný seminár prispeli k prezentácii a ďalšiemu rozvoju tohto umenia. Znalosť tradičných foriem tanečnej kultúry, ktorú súťaž akcentovala, priniesla výsledky na javisku a prejavila sa i na stretnutí pri ľudovej hudbe, kde si tanečníci a hudobníci zo „súperiáciach“ kolektívov dobre rozumeli aj bez slov.

Katarína Babčáková

Celoštátna postupová súťaž a prehliadka choreografií folklórnych kolektívov – rozborový seminár. Foto M. Košová 2014.

CHRISTOPHER CLARK: NÁMĚŠÍČNÍCI. JAK EVROPA V ROCE 1914 DOŠPĚLA K VÁLCE. Brno: Nakladatelství BB/art s. r. o., 2014, 669 s.

Deň 28. jún 1914, keď smrtiace výstrelky Gavrila Principa zasiahli plánovane následníka trónu Františka Ferdinanda d'Este a nechtiac aj jeho manželku, patrí k najosudnejším dňom novovekých dejín. Podľa Christophera Clarka, profesora moderných dejín na univerzite v Cambridge a autora recenzovanej publikácie, mal tento pre Srbov vlastenecký a pre Rakúšanov a Nemcov teroristický čin ohromujúci účinok a dosiahol aj svoj cieľ. Chcel oslobodiť Bosnu od habsburskej nadvlády a potom aj zjednotiť južných Slovanov. Súčasne však vyvolal svetovú vojnu, mal za následok smrť 20 miliónov ľudí, zánik štyroch veľkých svetových ríš a skazu civilizácie.

Keďže podľa pôvodcu sú následky zret'azenia udalostí, ktoré atentát v Sarajeve vyvolal, dobre známe, venuje najväčšiu pozornosť tým faktorom, ktoré spôsobili, že kultúrna a prosperujúca a podľa neho aj „namyslená“ Európa nedokázala odolať následkom atentátu, lebo tie sú sporné a oveľa menej známe. Vlastne historici sa ani dnes, po sto rokoch, na nich nevedia zhodnúť. Všeobecne sa však usudzuje, že všetky ďalšie nešťastia sa začali práve touto vojnou, pre ktorú sa sarajevský atentát stal rozbuškou. Americký historik Fritz Stern to sformuloval tak, že to „bola prvá pohroma 20. storočia, pohroma, v ktorej mali pôvod všetky ostatné“ pohromy (Fromkin, David: *Europe's Last Summer. Who Started the Great War in 1914?* New York 2004, s. 6). Taká rozsiahla katastrofa, akou bola prvá svetová vojna, mala za následok okrem iného aj to, že každá strana sa snažila vinu za jej rozpútanie zvaliť na druhú stranu. Všetky veľmoci začali vydávať starostlivo selektované súbory dokumentov už počas vojny – boli to rôzne knihy označené farbami: Biela kniha (Nemecko), Oranžová kniha (Rusko), Červená kniha (Rakúsko-Uhorsko), Modrá kniha (Veľká Británia) a Žltá kniha (Francúzsko). Edičná činnosť sa ešte viac rozprúdila po vojne, keď vyšli mnohoveľkové súbory dokumentov, spravidla však veľmi tendenčne vybraných. Nemecký vojenský historik Bernhard Schwertfeger to výstižne nazval „svetovou vojnou dokumentov“ (s. 22). V tejto súvislosti spomína autor aj problematické memoáre politikov a upozorňuje na hlavné úskalía práce s nimi. Napr. bývalý nemecký kancelár Theobald von Bethman Hollweg vo svojej knihe *Úvahy o svetovej vojne* nepíše prakticky nič o tom, čo Nemecko, kancelár a jeho kolegovia, podnikli v prospech toho, aby vojne zabránili. Memoáre ruského ministra zahraničných vecí Sergeja Dmitrijeviča Sazonova sú „lajdácke, pompézne a na mnohých miestach lživé“, desaťveľkové spomienky francúzskeho prezidenta Raymonda Poincarého skôr „zaťažené propagandou“ a navyše medzi jeho po-

známkami v dobovom denníku, ktorý nebol vydaný, a týmito spomienkami sú „nezmieriteľné rozpory“ (s. 22).

Ďalším metodickým problémom sú podľa Clarka na jednej strane desiat'tisíce rôznych zachovaných dobových dokumentov, teda podľa neho nadbytok prameňov, ale na druhej strane sa viaceré významné dokumenty stratili resp. nenali a mnohí dôležití aktéri vtedajších udalostí svoju dokumentáciu pravidelne pálili. Robil to nielen šéf srbskej vojenskej spravodajskej služby a rozhodujúca postava stojaca za prípravou sarajevského atentátu Dragutin Dimitrijevič (Apis), ale aj jeho osobný rival, predseda srbskej vlády Nikola Pašić. Veľkou škodou je aj to, že sa ani v Rusku, ani vo Francúzsku nenali záznamy rusko-francúzskych rokovaní 20.–23. júla 1914, keď bol na návšteve Ruska francúzsky prezident Poincaré (s. 449). Nepochybne by pomohli priblížiť, ako sa utvárali rusko-francúzske vzťahy a ako tieto štáty koordinovali svoje plány pre prípad už bezprostredne hroziaceho konfliktu na Balkáne, ale s možnosťou premeny na európsku, ba svetovú vojnu.

Autor rozdelil knihu na tri časti. Prvá časť nazvaná „Cesty vedúce k Sarajevu“ sa zaoberá dvoma nezmieriteľnými protivníkmi – Srbskom a Rakúsko-Uhorskom, ktorých vzájomný spor vrcholiaci sarajevským atentátom sa stal iskrou, ktorá zapálila sud prachu. Druhá časť nesie názov „Rozdelený kontinent“ a Clark v nej skúma, ako došlo k polarizácii Európy na dva znepriatelené spojenecké bloky a ako európske mocnosti usmerňovali svoju zahraničnú politiku. Rieši sa tu aj otázka ako sa Balkán – okrajová oblasť vzdialená od európskych centier moci a bohatstva stal dejiskom krízy takých rozmerov a ako mohol medzinárodný systém, ktorý zdanlivo smeroval k zmierňovaniu napätia vyvolať všeobecnú vojnu? Tretia časť pomenovaná „Kríza“ sa už zaoberá samotným sarajevským atentátom a júlovou krízou, skúma najvplyvnejšie centrá rozhodovania a odhaľuje kalkulácie, nepochopenie a rozhodnutia, ktoré rozkrúcali špirálu krízy z jednej fázy do druhej a do čoraz vyšších obrátok.

Clark vychádza z podrobného štúdia aj menej známych a jazykovo ťažšie prístupných dokumentov z Balkánu, ktorého vývoj a pomery sú pre začiatok svetovej vojny podľa neho rozhodujúce. Začína opisom vývoja Srbska v prvých rokoch 20. storočia, jeho vnútropolitickými turbulentami a analýzou pomerov, ktoré viedli k zavraždeniu kráľa Alexandra Obrenoviča a jeho manželky Dragy. Venuje však značnú pozornosť aj vzťahom medzi veľmocami v druhej polovici 19. storočia a vznikom „nebezpečných spojeneckých zväzkov“. Opodstatnene sa domnieva, že vývoj k vojne začal už vznikom Dvojspolku medzi Nemeckom a Rakúsko-Uhorskom v roku 1879 a ešte rýchlejšie po tom, ako Nemecko v roku 1890 odmietlo predĺžiť platnosť zabezpečovacej zmluvy s Ruskom, a ďalej sformovaním Trojspolku a Dohody. Multipolárny svet sa tak zmenil na svet bipolárny, rozdelený na dve aliancie, na svet plný plný terorizmu, bojachtivosti a nestability. Periodicky sa opakovali medzinárodné krízy, ktoré hrozili zrážkou medzi dvoma blokmi.

Clark podáva podrobný prehľad problémov týkajúcich sa začiatku prvej svetovej vojny. Ani on samozrejme nemohol povedať konečné a jednoznačné slovo, ako to vlastne bolo a ukázať prstom na „jasného“ vinníka. Ale už len samotný prehľad rôznych názorov a zhrnutie základnej literatúry má pre bádateľov neoceniteľný význam. Ani v tejto vyše 550-stranovej monografii (zvyšok strán zaberá poznámkový aparát a register) pritom nemôže ísť o úplnú bibliografiu, veď autor konštatuje, že odborná literatúra témy vykazovala už pred dvadsiatimi rokmi okolo 25 000 titulov a koľko ich vyšlo odvtedy, nemožno ani len odhadnúť.

Pokiaľ ide o sarajevský atentát, Clark uvádza napr. jeden novší „skvelý rozbor“, podľa ktorého „vraždy [spáchané v Sarajeve] samotné nespôsobili vôbec nič. Štáty uvrhlo do vojny to, na čo boli využívané“ (Hamilton, Richard F. – Herwig, Holger: *Decisions for War 1914–1917*. Cambridge 2004). Spočiatku bolo Srbsko v epicentre pozornosti, ale neskôr bolo odsunuté už v priebehu júlovej krízy, ktorá sa začala ako reakcia na Sarajevo. Po tom, ako kríza nadobudla geopolitický rozmer, Srbsko už zaujímalo podradné postavenie a prvoradým sa stal konflikt Nemecka na jednej strane s Ruskom a na druhej strane s Francúzskom a Veľkou Britániou (s. 26). Konflikt habsburskej monarchie so Srbskom a aj s Ruskom bol podstatne menej významný, aj keď v ňom padlo najviac našich vojakov a aj najviac sa ich dostalo do srbského alebo ruského zajatia.

Pri takej zložitej téme, ako sú otázky spojené s rozpútaním prvej svetovej vojny a zodpovednosťou za jej vznik, je zákonité, že nie všade sa dá s autorovou interpretáciou súhlasiť bez výhrad. Clark sa dal príliš strhnúť tou časťou odbornej literatúry, ktorá demonizuje Srbsko, Srbov a aj srbského premiéra Pašića. Myšlienka zjednotenia južných Slovanov s vedúcou úlohou Srbska mu nie je príliš sympatická, možno aj pod vplyvom udalostí v závere 20. storočia (s. 49–69, 71–74). Pašića autor charakterizuje ako ľstivého

a úskočného politika (s. 45–49); aj keď bol pôvodným povoláním inžinier, politika ho celkom zaujala, pôsobil v nej štyridsaťpäť rokov a aj preto sa oženil až v neskoršom veku – mal už 45 rokov. Všetky svoje sily venoval boju za oslobodenie Srbov spod cudzej nadvlády, začiatkom 80. rokov 19. storočia bol na čele modernizácie Radikálnej strany, ktorá sa stala v srbskej politike rozhodujúcou politickou silou a zostala ňou až do vypuknutia vojny. V období 1904–1918 bol Pašić počas deviatich rokov na čele desiatich vlád.

Pokiaľ ide o samotného Principa a motívy jeho činu, na rozdiel od iných autorov, ktorí tvrdia, že František Ferdinand d'Este bol odstránený preto, že predstavoval vojnychtivé plány monarchie, Clark poukazuje na Principovu výpoveď na procese. Podľa záznamu zo súdnych spisov, Princip resp. organizátori atentátu sa obávali toho, že ak by následník trónu uskutočnil svoju zamýšľanú vnútropolitickú reformu dualistického usporiadania monarchie, zabránil by tým aj zjednoteniu južných Slovanov. „*Keby sa podarilo úspešne premeniť habsburskú monarchiu na trojčlenný štát, ktorému by sa vládlo z Viedne na federálnom základe, a napríklad Záhreb by získal ten istý štatút ako Budapešť, hrozilo by nebezpečenstvo, že Srbsko stratí vedúcu úlohu Piemontu južných Slovanov.*“ Podľa autora zvolenie arcivojvodu za cieľ atentátu je „exemplárnym príkladom“ jedného pretrvávajúceho zameralia logiky, ktorou sa riadili teroristické organizácie, konkrétne toho, že viac než otvorených nepriateľov a zatvrdených odporcov sa treba obávať stúpcov reforiem a umiernenosti (s. 75).

V takom rozsiahlom diele sa prirodzene vyskytujú aj chybičky, ktoré však neznižujú celkový prínos a veľký význam tejto monografie (na s. 101 sa píše, že Československo vzniklo v roku 1919, v registri je na Edvarda Beneša odkaz na s. 100, ale píše sa o ňom až na s. 101 a ď.). Autor síce pracoval s rozsiahlym súborom dokumentov a odbornej literatúry, ale úplne mu chýba literatúra maďarská, česká

a slovenská, zrejme ju považuje za menej dôležitú ako literatúru balkánskych národov. Masaryka spomína len v súvislosti s Friedjungovým procesom v roku 1909, hoci podstatne dôležitejšie sú z hľadiska témy Clarkovej knihy Masarykove snahy sprostredkovať zmiernenie napätia medzi Viedňou a Belehradom. Pašić s Masarykovou iniciatívou súhlasil, ale minister zahraničných vecí monarchie, gróf Berchtold, to odmietol.

Pokiaľ ide o uhorského premiéra Istvána Tiszu, Clark správne charakterizuje jeho postoj k vraždám v Sarajeve ako „úľavu“ a pri analýze jeho postojov k otázke vojny so Srbskom tiež zdôrazňuje to, čo väčšina iných autorov (s. 406–407). Na stretnutí s Berchtoldom 30. júna Tisza ešte zastával názor, že sarajevský atentát by sa nemal stať zámenkou k vojne so Srbskom. Tisza nebol spočiatku proti vojne preto, že by bol „mierovou holubicou“, ale preto, lebo sa obával reakcie Rumunska a problémov s trojmiliónovou rumunskou menšinou v Sedmohradsku. Až keď sa presvedčil, že Rumunsko v lete roku 1914 ešte do konfliktu nezasiahne, zmenil názor. Keďže bol presvedčený o rýchlych víťazstvách Nemecka a Rakúsko-Uhorska, ani neskôr sa už Rumunsko neobával, lebo potom by jeho vystúpenie už neprichádzalo do úvahy (s. 406–408).

Autorovi je najbližšie celkom pochopiteľne anglosaská literatúra a aj spôsob myslenia britských politikov, preto veľa miesta venuje názorom a činom britských politikov, predovšetkým ministrov zahraničných vecí Edwarda Greya (s. 219–223, 333–335, 365–368, 493–500, 528–545 a ďalšie). Napodiv je však kritický ako k osobným vlastnostiam šéfa britskej diplomacie, tak aj k jeho politike „zahmlievania“ britských pozícií a zámerov impéria najmä, pokiaľ ide o Nemecko. Naopak, zdá sa, že Nemecku a jeho politike je naklonený viac, ako by si to vyžadovala objektívna pozícia vedca. Pri tom však nešetrí kritikou politiky cárskeho Ruska a jeho „panslavizmu“ a podporu Slovanov na Balkáne.

V závěrečné úvahe (s. 554–561) Clark porovnává júlou krízu v roku 1914 s krízou eurozóny v rokoch 2011–2012 a vychádza mu zaujímavá paralela. Obe krízy boli nesmierne až „nepochopiteľne“ komplikované. V oboch politici „neustále využívali možnosť, že dôjde ku katastrofe, ako páku na dosiahnutie praktických výhod“ (s. 554). V roku 1914 sa táto takтика vymkla z rúk a mala za následok pohromu pre ľudstvo, v súčasnosti sa krízou okolo eura zatiaľ darí zvládať. „*Jedno je však zrejme – žiadna z trofejí, o ktorých získanie sa politici v roku 1914 vzájomne predbiehali, nestála za tie hrôzy, ktoré nasledovali*“, konštatuje Clark (s. 560). Protagonisti udalostí v roku 1914 boli podľa neho námesačníci, ktorí bdeli, ale nevideli, a hoci ich prenasledovali aj zlé sny, zostali slepí k hrôzám, do ktorých nakoniec uvrhli celý svet.

Ferdinand Vrábel

MINA DARMANOVIĆ – MIRJANA M. MENKOVIĆ: ETNOGRAFSKO NASLEĐE KOSOVA I METOHIJE. ODEVAČE I TEKSTIL IZ ZBIRKI MUZEJA U PRIŠTINI I ETNOGRAFSKOG MUZEJA U BEOGRADU / THE ETHNOGRAPHIC HERITAGE OF KOSOVO AND METOHIJA. CLOTHING AND TEXTILES FROM THE COLLECTIONS OF THE MUSEUM IN PRIŠTINA AND THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM IN BELGRADE. Beograd 2013, 760 s.

V nebyvalém rozsahu vyšel společný katalog oděvních sbírek Muzea v Prištině a Etnografického muzea v Bělehradě. Jednotlivé položky prvního z nich čítají 1977, druhého 1227. Muzeum v Prištině bylo založeno v roce 1947 jako ústřední instituce Kosova a Metochije, první stálá expozice byla otevřena v roce 1952. Oděvní sbírka v bělehradském muzeu se vytvářela od jeho založení v roce 1901. Muzeum v Prištině se bohužel nevyhnu- lo důsledkům novodobého válečného

konfliktu a dokonce se po určitý čas ocitly jeho sbírky pod jednou střechou v bělehradském muzeu. Spolupráce těchto dvou institucí a jejich kurátorů probíhala i dále, takže vydaný katalog je jen jejím přirozeným vyústěním.

V úvodních statích charakterizují obě autorky oděvní sbírky v jejich vývoji a současném uspořádání. Zmiňují se též o osobnostech, které v muzeích působily, a o jejich publikační činnosti. Představu o krojích 19. a první poloviny 20. století dokreslují zajímavé dobové fotografie. Sbírkou obsahují oděv především srbské populace, v menším množství Albánců a jiných etnik. Kromě lidového oděvu je v nich zastoupen též městský oděv, šperky a bytové textilie.

Lidový oděv Kosova a Metochije představuje typický kroj zemědělců a chovatelů dobytka, v němž se mísí staroslovanské a starobalkánské prvky s těmi, které nesou stopy středověké byzantské kultury i turecko-orientálních vlivů. Ještě v prvních desetiletích 20. století se na něm podílely do velké míry materiály domácí výroby. Plátno bylo základem mužských i ženských košil, z nichž zvláště tyto jsou zdobeny bohatou geo-

metrickou výšivkou na prsou a na rukávech. Ta se opakuje též na pokrývkách ženské hlavy (*marama*), které tvořily jen jednu skupinu mezi pestrými formami zdobenými šťrapci, bižuterií a mincemi. Mužské kalhoty (*čakšire*) jsou zdobeny jednoduše lineárně našitými portami, ženské soukenné zástěry (*pregača*) navazují na obdobné varianty typické pro jižní Balkán. Ukázkou mistrovství ve výzdobných technikách vyšívání a aplikací šňůrami i jinobarevnými sukny jsou vesty (*jelek*) a ženské dlouhé vesty (*zubun*). Hojně používání zlatých a stříbrných port na vestách i kabátcích (*mintan*), podobně jako na dlouhých vestách (*cube*) ukazuje na kategorii městského oděvu, která tvoří samostatnou část textilních sbírek v Prištině. Jsou v ní zastoupeny hlavně svrchní oděvy se znatelnými vlivy turecko-orientálního původu. Pro srovnání se středoevropským městským oděvem je nápadné to, že kosovský městský oděv zachovává ve svém střihu součástky lidových krojů, odlišné ovšem drahými materiály a ozvláštněné nákladnou výzdobou. Z lidového oděvu se ve sbírkách dále nacházejí oděvní doplňky jako tkané pásy, barevně vyplétané punčochy (*čarape*) a kožená obuv typu sandálů (*opanci*), z nichž ty nejstarší připomínají naše krpce. Sbírkou obou muzeí se tematicky překrývají, jen odborník by je dokázal srovnat.

Muzeum v Prištině má ve svých sbírkách též velkou kolekci šperků, rozdělenou podle jejich určení na ozdoby hlavy, hrudi, rukou a pasu. Šperky měly v Kosově dlouhou tradici od antiky, jsou v podstatě přímým pokračovatelem Byzance, i když v průběhu staletí mnohdy převládalo působení islámské kultury. Úlohu šperků v balkánském prostoru nelze srovnávat s naším prostředím, neboť potřeba tezaurovat majetek v podobě ozdob drahých kovů odpovídá spíše myšlení arabského světa. Šperky byly nedílnou součástí některých oděvních součástí v podobě nášivek, zdobily hlavu, doplňovaly účes, tvořily zcela odlišné typy, pro které ani nemáme v češ-

tině odpovídající odborný termín. Jejich materiál determinovalo sociální postavení majitelů. Nejdražší šperky ze stříbra a zlata zhotovovali profesionální řemeslníci využívající všechny techniky známé již od starověku: lití, filigrán, granulaci, zasazování kamenů, hojně používání řetízků a zavěšování mincí, které měly kromě estetické funkce i apotropajní význam. Finančně dostupnější byly ozdoby z korálků a především barevných šňůrek. Do tvarosloví se promítají zcela zřetelně prvky rozšířené v islámském umění (oblíbený trojúhelník jako ženský symbol, půlměsíc), ale též v menší míře vlivy evropských uměleckých slohů.

Kromě úvodních odborných textů spočívá nezastupitelná hodnota tohoto katalogu v obrazové části, kde je zdokumentováno více než tři tisíce sbírkových předmětů naprosto názorným způsobem, některé oděvní součástky jsou vyfotografovány z více úhlů pohledu nebo rozprostřené, katalogový údaj obsahuje veškeré potřebné informace včetně provenience, datace, použitého materiálu, rozměrů a inventárního čísla. Tato publikace je tedy souhrnem sbírkových fondů dvou stěžejních muzeí a pro nás také důležitým srovnávacím materiálem, přístupným díky bohaté vizuální výbavě i anglickým překladům textů. Vždyť nejen v Národním muzeu v Praze jsou uloženy soubory dokládající rozmanitost balkánské kultury, ale v mnohých institucích u nás se nacházejí další jednotlivosti. Navíc pojitkem mezi středoevropským prostředím a Balkánem je romská kultura, jejíž hmotné projevy jen obtížně určujeme a zařazujeme do správných souvislostí. Katalog oděvu a šperku v Kosovu a Metochiji je příkladným výstupem muzejní práce s trvalou a téměř nepřekonatelnou hodnotou i pro vzdálenou budoucnost. Díky přátelským vztahům se srbskými kolegy se dostal jako cenný přírůstek do knihovny Ústavu evropské etnologie na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně, kde je k dispozici případným badatelům.

Alena Jeřábková, Alena Křížová

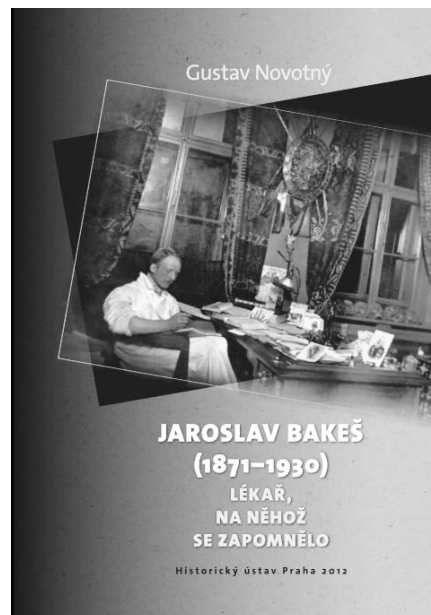
GUSTAV NOVOTNÝ: JAROSLAV BAKEŠ (1871–1930). LÉKAŘ, NA NĚHOŽ SE ZAPOMNĚLO. Praha: Historický ústav, 2012, 512 s.

Rozsáhlá monografie je věnována J. Bakešovi, jenž byl mimořádně významný lékař chirurg, organizátor zdravotnictví, konstruktér lékařských nástrojů a přístrojů, vysokoškolský pedagog (učil na brněnské technice) i odborný spisovatel. Tento renesanční člověk – byl také cestovatelem, sběratelem přírodnin i umění, milovníkem automobilismu a lovu – je mimo jiné dodnes připomínán i jako spoluzakladatel brněnského Domu útěchy určeného pro boj s rakovinou. Svým praktickým působením J. Bakeš výrazně ovlivnil životy značně velkého množství lidí zejména ve dvou lokalitách, v Třebíči a v Brně, kde rozvíjel svou odbornou činnost.

Podíl této průkopnické osobnosti na rozvoji české chirurgie a onkologie ani jeho životní osudy dosud nikdo v dané šíři nezpracoval, až po uplynutí více než osmi desítek let od její smrti se to-

hoto úkolu ujal G. Novotný, jenž přistoupil k vytvoření ambiciózně pojaté práce. Nutno předeslat, že ač je dílo jistě prioritně určeno odborníkům v oboru medicíny, nepochybně zaujme i mnohého etnologa, jenž ostatně zbystří pozornost již při zaslechnutí chirurgova příjmení; J. Bakeš byl vskutku synem Lucie Bakešové. Tento lékař a humanista pocházel z významné české (původně německocheské) rodiny, jejíž příslušníci se zasloužili o kulturní a sociální pokrok na Moravě, ale především vstoupili do rozvoje některých společenskovědních disciplín, mimo jiných do etnologie. Právě Bakešovi nejbližší rodinní příslušníci patřili k čelným osobnostem českého národopisu na Moravě, zrovna když tento obor vstupoval do svého vědeckého stadia. Vzhledem k tomu, že také jim věnuje G. Novotný ve své studii velkou pozornost (neboť byli důležitým faktorem pro utváření lékařovy osobnosti), mají pro etnology význam především úvodní pasáže tohoto rozsáhlého spisu. Pojednává zde zejména o Jindřichu Wanklovi, dědečku Bakešově, jenž proslul rovněž jako lékař, ale především zanícený průkopník několika věd u nás – archeolog (je nazýván „otec moravské archeologie“), antropolog, paleontolog, paleoetnolog i speleolog. Dále je zde plasticky vylíčeno rodinné zázemí Jaroslava Bakeše, život a působení rodiny Bakešových zejména v Orechovičkách u Brna. Jaroslavovými rodiči byli František Xaver Bakeš, učitel, statkář a poslanec moravského zemského sněmu, a – jak již bylo řečeno – Lucie Bakešová, národopisná pracovnice mimořádného významu.

O znalost celé řady cenných a přehledně zprostředkovaných údajů se v Novotného monografii národopisec obohatí zhodnocením činnosti dalších významných osobností, s nimiž byl J. Bakeš v příbuzenském vztahu, tedy celé „zlaté rodiny“, jak jsou s básnickým vzletem souhrnně nazývány. Jde zejména o Alžbětu Wanklovou, tedy manželku J. Wankla, a Vlastu Havelkovou, Karlu Absolonovou, později Buřkovou, a Marii

Magdalenu, legendární sestry Jaroslavy matky, tedy jeho tety. Právě ony vstoupily do dějin českého národopisu na Moravě především jako členky Národopisné družiny olomoucké a Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci, kde vyvíjely aktivní činnost, mimo jiné i při přípravách krajinských výstavek i samotné Národopisné výstavy československé v Praze.

Na Novotného knize je dále nutno zvláště ocenit nesmírně široký, vskutku vyčerpávající soubor pramenů a odborné literatury, který autor při bádání o J. Bakešovi i o nemalém počtu jeho rodinných příslušníků prostudoval a bohatě využil k sepsání své práce. Tyto zdroje poznání, které se vztahují k životu a dílu zmíněných osobností, ale také široce postiženému dějinnému kontextu jejich působení, jsou nejen velmi pečlivě ověřeny, ale také přehledně uspořádány. Nadto je dílo G. Novotného psáno čtivým jazykem, autor někdy i značně barvitě líčí četné peripetie života ve sledovaném období a při svém hodnocení úlohy a skutků rozličných osob se nerozpakuje vynášet třeba i dosti nekompromisně formulované verdikty.

Karel Altman

EVA VEČERKOVÁ: MALOVANÉ VEJCE. O KRASLICÍCH V ČESKÝCH ZEMÍCH. Brno: Moravské zemské muzeum, Etnografický ústav, 2013, 156 s., 117 + 254 vyobrazení.

Systematickou sbírkovou, expoziční a vědeckou práci, zaměřenou na zdobené velikonoční vejce, završuje Eva Večerková monografií, která se věnuje tomuto pozoruhodnému jevu ve všech českých zemích. Na svoje starší práce, zabývající se především materiálem z Moravy, autorka navázala novými výzkumy ve sbírkách českých muzeí. Z tohoto základu a detailní komparační práce vznikla knížka, která je monografií a reprezentativním výběrovým katalogem

českých kraslic; navíc autorka publikuje 36 ukázek zahraničních kraslic (slovenských, polských, lužických, německých, maďarských, chorvatských, bulharských, rumunských, slovinské a ukrajinské). Vedle katalogu nábytku ze sbírek Moravského zemského muzea (Brno 2006) a monografie o výtvarných artefaktech lidových obyčejů (Brno 2010) zpracovala kurátorka a vědecká pracovnice Etnografického muzea Moravského zemského muzea již třetí syntézu z předmětů své muzejní a badatelské tvorby.

Fotografická a obrazová dokumentace a texty jsou v knize o českých kraslicích v rovnováze. Přehledný výklad užívá zejména kritérií funkce, kontextu a způsobu zdobení. Vychází z historických údajů a ukazuje světské a duchovní funkce vejce, jemuž lidé připisovali kromě pokrmu více významů. Od daru či oběti zemřelým po velikonoční dárek z lásky a dekorační předmět, jak se malované vejce dochovalo dodnes. Komparační přístup autorky vede na několika místech k formulaci evropské lidové tradice, např. při studiu reflexe motivů v pověrách a využití vejce v magii (samoostatně i společně s dalšími prostředky). Možný by byl pokus o další historické zkoumání, neboť vejce hrálo velkou roli v lékařství, jak napovídají nově zpřístupněné české lékařské knihy konce 15. a počátku 16. století, z etnologických hledisek zatím nezkoumané. To však otevírá jiné téma bádání. Těžiště a ori-

ginalita knihy spočívá především v obrazové dokumentaci kraslic a v klasifikaci zdobení vajec na celém českém území. Dochovala se v rozpětí asi sto dvaceti let; nejstarší cenné exempláře pocházejí z devadesátých let 19. století. Autorka pokračuje v typologii kraslic podle technik zdobení a hodnotí kontexty. Detailní znalectví materiálu, pohledy očima tvůrců i odborníků, Čechů i zahraničních badatelů, charakterizuje přínos badatelky, která spojuje mimořádnou znalost terénu a materiálu s erudicí. Poučná je např. práce E. Večerkové s českými a německými regionálními prameny, nezbytná pro každé téma pojaté jako předmět české a středoevropské historické etnologie, a také analytické přístupy vycházející z hledisek kulturních regionů a lokalit.

Typologické studie či monografie, které předpokládají značnou heuristickou přípravu, jsou v našem oboru v posledních letech spíše vzácností. K fotografické a také dobře zvolené kresebné dokumentaci kraslic by byl v knížce vítaný malý rejstřík motivů včetně nářečních výrazů. Přestože kniha obsahuje resumé a katalog je opatřen též německými a anglickými texty, byla by možná v tomto případě vhodnější anglická nebo německá verze knížky, reprezentující českou kulturu.

Věra Frolcová

ADAM VOTRUBA: LIDOVÉ PÍSNĚ Z KOUŘIMSKA. Praha: Národní muzeum, Skriptorium, 2012, 366 s.

Z Kouřimska, oblasti národopisně nevyhraněné, nacházející se dle někdejšího správního rozdělení v blízkosti české metropole, pochází sbírka 260 písní, říkadel, instrumentálních melodií, písňových textů a vyprávění. Adam Votruba zvolil pro ediční zpracování tento region proto, aby se lidová píseň na Kouřimsku veřejnosti blíže představila, a rovněž proto, že odtud pocházeli jeho předkové. Do edice zařadil písně shromážděné od počát-

ku 19. století až do současné doby. Jde o písně z tzv. guberniálního sběru, a to o edici Rittersberkovu a sbírku Thomase Antona Kunze, dále z děl Karla Jaromíra Erbena, Čeňka Holase a ze sbírky Bedřicha Svobody z roku 1904. Vlastní editory zápisů pocházejí z let 1999–2012. Editor zařadil do sbírky i několik písní z rukopisných zpěvníků pocházejících z různých období, písňová torza, texty písní bez nápěvů nebo nápěvy bez textu (taneční melodie). Součástí edice je CD s 35 písňovými ukázkami v rozsahu necelých 54 minut.

Sbírka je členěna chronologicky. První část tvoří nejnovější zápisy samotného autora, nazvané „Písně z Kouřimska nově nasbírané“, další část představují písně s označením „Písně a tance z Kouřimska ze starších sbírek“, následují říkadla a vyprávění. Materiál doplňuje studie zaměřená především na hudební povahu písní z Kouřimska. Pojednává o tonalitě, rytmické stránce a rozsahu písní, o lidových tancích a o instrumentální hudbě. Zaměřuje se zejména na počet taktů, na jejich výskyt a převahu určitých útvarů s cílem najít nějaké charakteristické znaky publikovaných písní. V tomto směru se editor inspiroval úvahami a analýzami, které najdeme v díle biologa Vladimíra Úlehly *Živá píseň* z roku 1949 (s. 290n). Srovnává současné zápisy s písněmi z nejstarších sbírek, ke komparaci využívá materiál různých národopisných oblastí, českých i moravských. Vesměs jde o porovnávání malých vzorků, ne dost rozsáhlých na to, aby se daly vyvodit obecné závěry. Sám autor na s. 260 uvádí, že jde o záležitost vnějškovou a že podstatné je vnitřní členění taktů. Sporný je samotný základ konfrontace – jsou zde srovnávány rozdílné písňové vrstvy. Jejich proměna v průběhu vývoje, ve výskytu, funkci i ve struktuře je obecně známým jevem a vyvozovat nějaké závěry na základě takového srovnání je přinejmenším sporné. Proti starobylým lidovým písním s pevnou vazbou na předindustriální životní styl představuje současný repertoár směs různých

žánrů s prokazatelnými vlivy umělé a masové hudební kultury. Autor vybral do své edice i písně z rukopisných zpěvníků různého původu a data. Jde ovšem o materiály, které dokládají subjektivní výběr zpěváka, soubor oblíbených písní vypovídající často pouze o pasivním repertoáru, nikoli soubor aktivně tradovaných skladeb reprezentující charakter lokální nebo regionální písňové tradice. Jejich význam, na nějž poukazuje zejména Bedřich Václavek, nezpochybňujeme, nicméně jako základ konfrontace neobstojí, srovnává se nesrovnatelně. V této souvislosti nelze opomenout ani zapisovatelskou praxi, od níž závisí psaná podoba písně. Např. pro zápisy Hynka Bíma, který byl jedním z nejlepších a nejzkusnějších sběratelů, jsou typické rozsáhlejší takty, 5/4, 7/4 i delší, a to nejen u písní z východní Moravy, kde tento způsob zápisu vyžadovala povaha nápěvů nepravidelně rytmizovaných. Podobné takty používal Bím i pro zápis písní ze západní Moravy, které jsou svou hudební stránkou blízké písním z Čech.

Studie A. Votruby dále obsahuje pojednání o tóninách, kde jen jako zajímavost lze chápat těch několik písní, které nejsou v dur. Soudy o možnosti výskytu některých tanců nejsou podloženy prameny, a proto vyhlížejí spíše jako dohady či spekulace. Absenci dokladů o instrumentální provozovací praxi nahrazuje editor vlastními úpravami, v nichž předkládá, jak podle něj asi hra hudebníků vypadala. Při nedostatku konkrétních svědectví jde ovšem o poněkud odvážné tvrzení. Za materiálem a studií následuje nezvyklé množství příloh, možná ne zcela nezbytných. Jsou zde např. „Nezařazené písně z autorova vlastního sběru“, „Seznam písní zpívaných na Kouřimsku podle informátorů“ (z roku 1999), „Obeznamnost informátorů s kouřimskými písněmi ze sbírky Erbenovy a Rittersberkovy“, „Obeznamnost jednoho z informátorů s písněmi z Pickova Českého zpěvníku“, „Výskyt molové [sic!] tóniny v českých písních a tancích (podle edice J. Markla, Nejstarší sbírky českých lidových písní)“,

„Počet taktů v kouřimské písni“, „Počet taktů v krajích sousedících s Kouřimskem“, „Počet taktů v některých dalších krajích (podle různých pramenů)“, „Počet taktů v písních z jižních a jihozápadních Čech, Moravy a Strážnice (podle Vladimíra Úlehly, Živá píseň)“, různé grafy a mapy atd. Poznámky k jednotlivým písním jsou hlavně u vlastních autorových zápisů – jde zejména o odkazy na další texty a pasportizační údaje. K tištěným písním jsou poznámky připojeny sporadicky. Komentáře jsou vypracovány nejednotně. Některé jsou přímo u písní, jde zřejmě o doplňky zpěváka či sběratele, další jsou zařazeny na závěr. V poznámce se znovu opakuje jméno sběratele, zato přímo u písně chybí přesný údaj obvyklý v současných moderních edicích (číslo nebo strana ve sbírce, na niž se odkazuje). Obvyklá praxe je, že jsou všechny poznámky či komentáře na jednom místě. Graficky jsou odlišeny poznámky zpěváka, event. sběratele a doplňky editora (blíže o tomto problému pojednává publikace Hudební a taneční folklor v ediční praxi, Praha 2011). Pokud se editor pro komentáře rozhodne, měly by být – pokud je to možné – u všech písní.

Údaje v rejstřících jsou také zpracovány jinak, než je obvyklé. Nejsou např. uvedena čísla písní v rejstříku lokalit. Seznam zpěváků je doplněn krátkými medailony, což lze počítat ke kladům edice. Pasportizace u písní je uváděna nezvykle, ba zastarale. Lokality jsou v genitivu s předložkou, např. z *Kouřimi*. Vzhledem k tomu, že názvy obcí se měnily, je spolehlivější používat nominativ. Totéž platí pro sbírky. Editor uvádí např. „ze sbírek Krolmusovy, vyd. 1847“, nikoli zkratkou pramene v nominativu (číslo písně chybí). Ve sbírce se píše důsledně moll s jedním l, přestože pravopisná norma je minimálně sedmdesát let jasná – se dvěma l. Také číslování se řídí vlastní normou, po čísle 25 následuje 25b, 25a se neuvádí. Jako pramen je u některých písní uvedena edice K. J. Erbena v této podobě: „ze sbírek Erbenovy, vyd. 1845–1864“. Rok 1845 je rokem vydá-

ní 3. svazku Erbenovy první sbírky *Písně národní v Čechách*, druhý letopočet 1864 se ovšem týká třetí sbírky s názvem *Prostonárodní české písně a říkadla*, která vyšla v roce 1864 (a to pouze texty, nápěvy vyšly v roce 1862). Podle uvedeného údaje by se píseň těžko hledala. V případě Kunzovy sbírky se u písně odkazuje na rukopis z let 1823–1830 (např. u č. 131, 139, 141, 143b), zatímco v pramenech je uvedeno tištěné vydání L. Tyllnera z roku 1995.

V informacích nezbytných pro každou písňovou edici se jeví snaha odlišovat se od zaběhnutých zvyklostí. Pokud by to znamenalo přínos, není důvod nový způsob zamítnout. Není ovšem nutno odchýlit se od zavedeného způsobu za každou cenu, tím spíše, když se tím orientace v materiálu spíše komplikuje. V recenzované knize jde někdy o vědecký a precizní přístup, třeba při využití grafů, jindy naopak tomu převládá nekritický, téměř laický přístup. Počet a druhy dosud vydaných edicí umožňují inspirovat se jimi a zvolit odpovídající způsob přípravy publikace tak, aby byla dobře využitelná pro širokou veřejnost i pro odborníky. Každá regionální edice se vydává pro delší časový úsek, zpravidla na několik desetiletí, a proto čas věnovaný náležitěmu a osvědčenému způsobu zpracování v žádném případě není vynaložen nadarmo.

Marta Toncrová

100. KRÚŽKOZOR SLOVÁCKÉHO KRÚŽKU V BRNĚ. Brno: Slováký krúžek v Brně, 2014, 56 s.

Z vtipného názvu a z tiráže vyplývá, že jde o časopis, který krúžek vydává s finanční podporou statutárního města Brna třikrát do roka. Jubilejní sté číslo vyšlo k 105. výročí vzniku „instituce“, z níž vzešly zejména v počátcích její činnosti zásadní impulzy pro vznik a rozmach folklornímu nejen na Slovácku. S odpovědnou redaktorkou Jiřinou Lacinovou spolupra-

covali na tomto čísle Václav Štěpánek a Jaroslav Homola, autor obálky, který na ní uplatnil i nové logo krúžku. Po obsahu, přehledu plánovaných akcí krúžku od 3. března do 18. června 2014 a editorialem následuje „Slovo starosty“ s podtitulem „Dvojnásobně vyprodáno. Zamyšlení nad oslavami 105. výročí založení Slovákého krúžku v Brně“, v němž V. Štěpánek neopomněl vyzvednout výjimečné zásluhy dřívějšího starosty Jana Miroslava Krista o pozitivní odbornou i společenskou bilanci krúžku.

Z následujícího přehledu akcí Slovákého krúžku a Slováčku (dětská odnož krúžku) v roce 2013 je zřetelně zřejmý rozsah i charakter činnosti spolku, v němž nad jevištními vystoupeními výrazně převažují besedy u cimbálu, krúžkařské prezentace výročních zvyků, akce dětského souboru a zvláště cenné výuky lidových tanců ze Slovácka (v loňském roce danaj, kopaničářský čardáš a další tance z Kopanic, sedlcká z Dolního Němčí, horňácká sedlácká, kyjovská skočná, tance z Podluží, tance z luhačovického Zálesí). V lektorské roli se uplatňovali buď

členové krúžku – rodáci z příslušných regionů, nebo členové souborů působících v příslušném regionu. V části Společenská kronika nalezneme vedle poděkování dárčům také seznam jubilantů v období březen–květen 2014. Následuje stať Václava Štěpánka „Čestné členství Slovákého krúžku v Brně pro profesora Dušana Holého“ a nekrolog výtvarnice Ruženy Krčmářovou z pera Heleny Beránkové.

K inspiraci i poučení napsal Zdeněk Fajbus příspěvek „Malý průvodce velkými dějinami ‚Krúžkozoru‘ – občasníku Slovákého krúžku v Brně“. Nedožité 95. narozeniny Boženy Šebetovské, dnes už legendy mezi vynikajícími zpěváky lidových písní rodem z Lanžhota, připomínají B. Pavlíková a F. Kašník za spoluúčasti Z. Fajbuse a R. Viktorina. Interview pro jubilejní číslo Krúžkozoru pořídila s Jiřím Plockem – biochemikem, hudebníkem, hudebním vydavatelem, redaktorem a publicistou J. Lacinová.

Zajímavá je úvaha Miroslava Hebrona nad textem písně *Moravo, Moravo*, zpívané jako moravská hymna na pražském Moravském plese, stejně jako drobná stať „Orelská varianta velického ženského kroje“ od Hany Macháčkové. Jako ukázkou z publikace Jiřího Žardeckého *Slovácké pověsti* (Arcas JiMfa, 1998) vybrala do rubriky Ze slováckých pověstí J. Lacinová pověst O čaroději Rokosovi. V oddílu Folklorní (i jiné) akce popsala táž autorka hody, tradiční akci členek ženského pěveckého sboru fungujícího v krúžku, a jejich prezentaci v Domově seniorů Věstonická (7. 9. 2013), zatím co Lubomír Vylam a Karel Vlk popsali hody ve Slovákém krúžku 2013, inspirované tentokrát vskutku pozoruhodnými hodo- vými zvyklostmi z Prakšic a Pašovic. Oddíl Vinařovo okénko vyplňuje memorát Mirka Dostála „Vinařství u nás v době, kdy jsme budovali lepší zítřky“. Po černobílé fotoreportáži z akcí krúžku, konaných v době od listopadu 2013 do února 2014, uzavírá obsah stého Krúžkozoru receptem na čír z Moravských Kopanic.

Nejen toto číslo, ale všech sto čísel Krúžkozoru Slovákého krúžku v Brně

jsou spolu s množstvím periodických i příležitostných tisků vydávaných folklorními soubory a spolky mnohovrstevnatým, a tím i velmi vzácným pramenným zdrojem. Poskytuje autentický materiál všem, kdo se věnují – a doufejme, že i nadále intenzivně budou věnovat – studiu „druhé existence folkloru“, fenoménu, který už víc jak sto let obohacuje kulturní a společenský život v této zemi. Úsilí, s nímž editorka J. Lacinová se spolupracovníky udržuje Krúžkozor na zmíněné úrovni, je hodno úcty, která budiž tímto spolu s přáním všeho dobrého do druhého krúžkozorského století vyjádřena!

Karel Pavliščík

CD „...UND DIE KUGEL MACHT BUM BUM!“ HUMORISTISCHE LIEDER, PROPAGANDAUFNAHMEN UND MÄRSCHES AUS DER ZEIT DES ERSTEN WELTKRIEGS IN ORIGINALEN, ZEITGENÖSSISCHEN TON-DOKUMENTEN AUS DER K. U. K. MONARCHIE. CD 1 – Kriegslieder und Propagandaufnahmen. CD 2 – Märsche. Wien: Verlag Militaria, 2009.

S určitým předstihem vydalo rakouské nakladatelství Militaria dvě CD vztahující se k první světové válce. Zatímco fotografie, karikatury a další materiály byly už různým způsobem zveřejněny, zvukové nahrávky zůstaly dlouho veřejnosti neznámé. Až v roce 2000 vyšly v rámci edice Tondokumente aus der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Gesamtausgabe der Historischen Bestände 1899–1950 (Serie 4. Soldatenlieder der k. u. k. Armee) zvukové záznamy vojenských písní národů rakouské monarchie, pocházející převážně z roku 1916. Recenzované CD obsahuje další nahrávky písní, i staršího data, různé propagandistické materiály a vojenské pochody. Edičně je připravil a sestavil pro zvukovou edici Paul Mahringer. Během přípravy spolupracoval

s odborníky na vojenskou hudbu a majiteli nejstarších zvukových nahrávek Waltrem Schwanzerem a Wolfgangem Hirschenbergerem. Podnět ke vzniku CD vzešel v lokálu *Zur Eisernen Zeit*, který byl založen v roce 1916, to znamená právě v průběhu první světové války. Nahrávky byly pořízeny na šelakových deskách během let 1904–1936. Nejstarší tedy dokládají dobu deset let před vypuknutím války a ty nejnovější zasahují zase do doby od jejího ukončení několik let vzdálené (devět čísel pochází z let 1920–1936). Ve skladbách se odráží atmosféra posledních dnů dunajské monarchie. Ukazují, jakým způsobem reflektovali současníci, skladatelé a interpreti tzv. Velkou válku, dokládají dobové pocity, postoje, nálady a humor Rakušanů. Válečná vřava, která přinesla tolika lidem utrpení, je z počátku odlehčována romantickými a humoristickými tóny, které během válečného dění postupně přecházely v sentimentální nálady, smutek a rezignaci, doprovázející ukončení války a její důsledky pro bývalou rakousko-uherskou monarchii.

Podání v prvním CD jsou různá – vedle sóla a duetů, s doprovodem klavíru nebo nástrojového seskupení, např. Schrammeltria, obsahuje CD rovněž monology k tématu války a scénky navozující atmosféru bitevní vřavy (*Schlacht in der Karpathen*). Ukázky představují

oblíbené skladby i příležitostnou tvorbu. Kupříkladu tzv. „Wienerlied“ *Wien, du Stadt meiner Träume* je přetvořena ve válečnou píseň. Příležitostné a aktuální texty jsou spojené s oblíbenými a obecně známými nápěvy. Např. zpívané *Politische Briefe* (CD 1, č. 10 a 11) obsahují mimo jiné text dopisu cara generálnímu polnímu maršálovi von Hindenburg (*Oh, Hindenburg, oh Hindenburg*), který se zpívá na nápěv populární vánoční písně *O Tanenbaum, o Tanenbaum*. Mezi politicky orientované texty a písně je zařazen monolog od Heinricha Eisena-cha, vídeňského Žida, ukazující poměr majority k Židům s ukázkami vídeňského židovského žargonu. V podání ve své době významného herce a komika Richarda Waldemara je zase předveden výstup *Der deutsch-böhmische Sprachenstreit*, v němž je parodován nacionalismus Čechů žijících ve Vídni atd.

Druhé CD uvádí dobové vojenské pochody, šířené např. pod názvy *O du mein Österreich*, *Hoch, Habsburg*, *Prinz-Eugen-Marsch*, interpretované vojenskými kapelami. Všechny tyto skladby byly nahrány před vypuknutím první světové války a byly určeny ke slavnostem s účastí vojska, k tzv. Parade auf der Schmelz, při manévrech nebo střídání stráží ve vídeňském Hofburgu, které byly nedílnou součástí života vídeňského obyvatelstva na počátku 20. století.

K historii a charakteru jednotlivých čísel promlouvají přiložené komentáře, rovněž zvukovým ukázkám předchází krátké poznámky. Vzhledem ke skutečnosti, že jde o sto i o více let staré zvukové dokumenty, jsou pro snadnější porozumění v přiloženém sleeve note zařazeny transkripce všech textů písní i mluveného slova. I přes stáří nahrávek jde o poměrně dobré a zachovalé zvukové dokumenty, které mohou ocenit nejen odborníci, ale i široká veřejnost. Zvukové snímky zasvěcené a názorně přibližující události zašlé a minulé, v letošním roce nicméně skloňované na mnoha úrovních ve všech pádech.

Marta Toncrová

OBSAH XXIV. ROČNÍKU

Studie a materiálové příspěvky

Kresba a malba v antropologii (<i>Martin Soukup</i>)	3
Etnografický film: průnik vědeckého a uměleckého zakoušení světa (<i>Tomáš Petrář</i>)	15
Vizuální reprezentace království Benin a jeho vládce: od období britské koloniální vlády až po současnost (<i>Barbora Půtová</i>)	32
Vec, fotografie a socializmus: příběh koberca (<i>Jaroslava Panáková</i>)	46
Tanec v denících, pamětech a memoárové literatuře: interpretační dilema (<i>Daniela Stavělová</i>)	91
Na hraniciach populárnej literatúry a ľudovej slovesnosti (k jednej maďarsko-slovensko-českej pútnickej legende a k jej medzižánrovým súvislostiam) (<i>József Liszka</i>)	101
Reflexe vztahu venkovského učitele a lokálního společenství na pozadí událostí zaznamenaných ve školních kronikách na Moravě na přelomu 19. a 20. století (<i>Barbora Machová – Eva Šípöczová</i>)	117
Památníky četnických stanic – jeden z málo známých historicko-etnologických pramenů (<i>Libor Svoboda</i>)	128
Transkripčia a rekonštrukcia audiozáznamov hier ľudového bábkara Bohuslava Anderleho (<i>Juraj Hamar</i>)	140
Etnografická rajonizace: úvahy nad jejím historickým vývojem a smyslem současné existence (<i>Daniel Drápala – Martina Pavlicová</i>)	171
K původu a rozšíření nůžkových krovů ve střední Evropě (<i>Jiří Bláha – Alena Dunajová</i>)	189
Lokální identita a paměť krajiny: významné krajinné komponenty v perspektivě aktérů (<i>Tereza Žíková, Gabriela Fatková</i>)	203
Mapová aplikace Lidový oděv na Moravě (<i>Martin Šimša</i>)	217
Novodobá hodová tradice v Dobročkovcích na Bučovicu (<i>Jarmila Teturová</i>)	230
Prvé české a slovenské analýzy „Veľkej vojny“ z rokov 1914–1915: Tomáš Garrigue Masaryk a Fedor Ruppeldt (<i>Ferdinand Vrábel</i>)	263
Obraz Velké války: výročí jako příležitost k revizi historického vědomí? (<i>Jiří Hanuš – Petr Husák</i>)	272
Váleční zajatci v Rakousku-Uhersku v letech 1914–1918 (<i>Verena Moritz – Julia Walleczek-Fritz</i>)	281
Prozaická folkloristika a fenomén první světové války (<i>Petr Janeček</i>)	293
České, moravské a slezské dialekty v proměnách doby (<i>Marie Krčmová</i>)	301

Proměny tradice

Od karikatury po <i>rage faces</i> – příspěvek k současné vizuální komice (<i>Eva Šípöczová</i>)	60
Vidím oči (skoronické jízdy králů z roku 2013) (<i>Josef Holcman</i>)	64

Rozhovor

Lehkost bytí spojená s tancem. Rozhovor s Danielou Stavělovou (<i>Kateřina Černíková</i>)	68
---	----

Fotozastavení

Propagační grafika ve službách války (<i>Hana Dvořáková</i>)	308
--	-----

Ohlédnutí

Tvorba inspirovaná lidovou písní a lidovými obyčeji (ke stému výročí narození Vladislava Vaculky) (<i>Petr Spielmann</i>)	150
K nedožitým devadesátinám Adama Prandy (<i>Jan Krist</i>)	152
Nestor moravské národopisné muzeologie (k nedožitým 100. narozeninám Ludvíka Kunze) (<i>Josef Jančář</i>)	236
Sto let od narození sběratele Václava Stuchlého (<i>Marta Toncrová</i>)	237
Nad nedožitými osmdesátinami Václava Frolce (<i>Josef Jančář</i>)	238
Velká válka v hledáčku národopisu (<i>Hana Dvořáková</i>)	310
Horňácký muzikant Jan Tomešek (<i>Judita Kučerová</i>)	312
Začátek nekonečna (nejen o letošních jždách králů, Strážnici, Horňáckých slavnostech a skronických hodech) (<i>Josef Holcman</i>)	319

Společenská kronika

Nadě Valáškové k narozeninám (<i>Zdeněk Uherek</i>)	71
Leoš Šatava 60 let (<i>Zdeněk Uherek</i>)	73
Odešla Věra Haluzová (<i>Blanka Petráková</i>)	74
Blahopřání Kamile Skopové (<i>Zdeněk Vejvoda</i>)	152
Aleně Jeřábkové k životnímu jubileu (<i>Miroslav Válka</i>)	153
K jubileu Olgy Kandertové (<i>Kateřina Klápštová</i>)	155
Zemřel člověk... Za Janem Součkem (<i>Jiří Langer</i>)	157
K životnímu jubileu Evy Urbachové (<i>Karel Pavlíščík</i>)	239
Zdravice Zoře Vanovičové (<i>Jana Pospíšilová</i>)	240
Za Bohuslavem Benešem (<i>Marta Šrámková</i>)	241
K životnímu jubileu Kornélie Jakubíkové (<i>Ludmila Tarcalová</i>)	323
Blahopřání Zuzaně Malcové (<i>Jan Krist</i>)	324
K životnímu jubileu Jana Rychlíka (<i>Hana Hlášková</i>)	324
Přání k životnímu jubileu filologa Rudolfa Šrámka (<i>Miroslav Válka</i>)	326

Diskuse

Několik poznámek k etice terénního výzkumu (k diskusi nad Etickým kodexem České národopisné společnosti) (<i>Lucie Uhlíková</i>)	75
--	----

Konference

Workshop České národopisné společnosti „Etika a etnologie“ (<i>Jana Virágová</i>)	76
Konferencia o občianskej vojne a československých légiiach v Rusku (<i>Ferdinand Vrábel</i>)	77
Konference o dřevěných a polodřevěných sakrálních stavbách v Příboře (<i>Lubomír Procházka</i>)	244
Konferencia Ľudová architektúra a expozícia ľudového bývania (<i>Dita Csütörtökyová</i>)	245
Konference „Perspectives on Contemporary Legend. International Society for Contemporary Legend 32 nd International Conference“ a další folkloristické projekty Ústavu etnologie FF UK v roce 2014 (<i>Petr Janeček</i>)	329
Valné shromáždění České národopisné společnosti a konference Válka pohledem etnologie (<i>Eva Románková</i>)	331

Výstavy, filmové přehlídky

5. ročník festivalu antropologických filmů	
– Antropofest (<i>Livia Šavelková, Milan Durňák</i>)	78
Národopisná expozice „Od kolébky do hrobu“ v olomouckém vlastivědném muzeu (<i>Miloš Melzer</i>)	79
Výstava Sedlická krajka (<i>Marta Ulrychová</i>)	158
Nová národopisná expozice Slovákého muzea v Uherském Hradišti (<i>Josef Jančář</i>)	242
Kdyby vás tak Zibrt viděl! Výstava k 150. výročí narození Čeňka Zibrtu v píseckém muzeu (<i>Zdeněk Duda, Jan Kouba</i>)	327
Ustrňte se nad osudem válečných vdov a sirotků... aneb Velká válka z pohledu zázemí (<i>Martina Halířová</i>)	328

Festivals, koncerty, přehlídky:

MFF Strážnice 2014 očima „nezávislého hodnotitele“ (<i>Václav Štěpánek</i>)	247
Celoštátní postupová soutěž a prehliadka choreografií slovenských folklórnych kolektívov 2014 (<i>Katarína Babčáková</i>)	332

Recenze

I. Murin: Neverbálna komunikácia v ritualizovanom správaní (<i>Gabriela Tóth Kubincová</i>)	81
L. Kuba: Čtení o Polabských Slovanech (<i>Jan Krist</i>)	82
L. Uhlíková et al.: Hudební a taneční folklor v ediční praxi (<i>Judita Kučerová</i>)	83
J. Traxler: Písne krátké Jana Jeníka z Bratřic. II. díl (<i>Marta Toncrová</i>)	84
J. Boháč – R. Salamanczuk: Pozdravy z Chebska na starých pohlednicích. Grüße aus dem Egerland auf alten Ansichtskarten (<i>Marta Ulrychová</i>)	85
Slovácko 2012 (<i>Karel Pavlišťík</i>)	86
M. Pavlášek – J. Nosková (eds.): Když výzkum, tak kvalitativní. Serpentinami bádání v terénu (<i>Eva Šipőczová</i>)	159
J. Pechová (ed.): Lidová kultura v muzeu. Sbírky Etnografického ústavu MZM v Brně (<i>Josef Jančář</i>)	160
M. Šimša: Kniha křesťanských stříhů v českých zemích v 16. až 18. století (<i>Alena Jeřábková</i>)	161
V. Thořová – J. Traxler – Z. Vejvoda: Lidové písně z Prahy ve sbírce Františka Homolky. Studie, kritická edice, I. díl (<i>Marta Ulrychová</i>)	162

J. Hamar (ed.): Ludové bábkové divadlo v Európe (<i>Andrea Zobačová</i>)	163
L. Havlíček: Kapitoly k dějinám Valašskokloboucka I–IV (<i>Karel Pavlišťík</i>)	164
F. Fojtík: Od vesna do vesna (<i>Karel Pavlišťík</i>)	165
Z. Procházka – J. Nejd: Recepty ze zámeckých kuchyní aneb pochoutky ze šlechtických sídel / Recepte aus Schlossküchen oder Delikatessen aus Adelssitzen aus dem Ende des 19. Jahrhunderts (<i>Marta Ulrychová</i>)	165
Jižní Plzeňsko X (<i>Marta Toncrová</i>)	167
J. Podoba: Vývoj stavitelství a způsobu bývání v dedinském prostředí v 20. století (<i>Věra Frolcová</i>)	250
L. Kalousová: Chodský kroj na prahu 21. století (<i>Marta Ulrychová</i>)	251
Z. Profantová (ed.): Folklor a folkloristika vo svete postmoderny (<i>Jaroslav Otčenášek</i>)	253
J. Procházková et al.: Vzaty do fonografu. Slovenské a moravské písně v nahrávkách Hynka Bíma, Leoše Janáčka a Františky Kyselkové z let 1909–1912 (<i>Marta Ulrychová</i>)	254
L. Tyllner: Jihočeské Vánoce. Vánoční písně, koledy, obyčeje a betlémy z jižních Čech, Vysočiny a Pošumaví (<i>Věra Thořová</i>)	255
V. Thořová – Z. Vejvoda (eds.): V Prachaticích za branou. Lidové písně z okolí Prachatic a šumavského Podlesí v zápisech sběratelů 19. a 20. století (<i>Alena Schauerová</i>)	256
K. Schwarz: Plzeňské pomněnky (<i>Marta Ulrychová</i>)	257
L. Sušilová – K. Fojtík: Sobotěnka (<i>Karel Pavlišťík</i>)	258
Ch. Clark: Náměsíčníci. Jak Evropa v roce 1914 dospěla k válce (<i>Ferdinand Vrábel</i>)	333
M. Darmanović – M. M. Menković: Etnografsko nasleđe Kosova i Metohije (<i>Alena Jeřábková, Alena Křížová</i>)	336
G. Novotný: Jaroslav Bakeš (1871–1930). Lékař, na něhož se zapomnělo (<i>Karel Altman</i>)	337
E. Večerková: Malované vejce. O kraslicích v českých zemích (<i>Věra Frolcová</i>)	338
A. Votruba: Lidové písně z Kouřimska (<i>Marta Toncrová</i>)	338
100. Krúžkozor Slovákého krúžku v Brně (<i>Karel Pavlišťík</i>)	340
CD „...und die Kugel macht bum bum!“ (<i>Marta Toncrová</i>)	341

Zprávy

Handicapovaní návštěvníci v Muzeu vesnice jihovýchodní Moravy ve Strážnici (<i>Markéta Lukešová</i>)	86
--	----

NÁRODOPISNÁ REVUE 4/2014

(Revue für Ethnologie 4/2014)

Herausgegeben vom Nationalen Institut für Volkskultur

696 62 Strážnice, Tschechische Republik

Tel. 00420- 518 306 611, Fax 00420-518 306 615

E-Mail: info@nulk.cz

NÁRODOPISNÁ REVUE 4/2014

(Journal of Ethnology 4/2014)

Published by the National Institute of Folk Culture

696 62 Strážnice, Czech Republic

Tel. 00420-518 306 611, Fax 00420-518 306 615

E-mail: info@nulk.cz

Die Ausgabe 2014/4 der Zeitschrift *Národopisná revue* (Revue für Ethnologie) befasst sich interdisziplinär mit der Problematik des Ersten Weltkrieges. Der slowakische Historiker Ferdinand Drábel konzentriert sich in seiner Studie auf die ersten historischen und philosophischen Analysen dieses geschichtlichen Ereignisses (*Die ersten tschechischen und slowakischen Analysen des Großen Krieges der Jahre 1914/1915: Tomáš Garrigue Masaryk und Fedor Ruppeldt*). Die Kulturhistoriker Jiří Hanuš und Petr Husák beschäftigen sich mit der gesellschaftlichen Bedeutung des Gedenkens an die gegebene Kriegsrealität (*Das Bild des Großen Krieges: Jahrestag als Gelegenheit zur Revision des historischen Bewusstseins?*). Die österreichischen Forscherinnen Verena Moritz und Julia Walleczek-Fritz greifen das Thema der Kriegsgefangenen (*Kriegsgefangene in Österreich-Ungarn in den Jahren 1914-1918*) auf. Der Ethnologe Petr Janeček befasst sich mit folkloristischen Forschungen, die die Kriegsthematik sowie die zeitgenössische Genrestruktur der sprachlichen Folklore reflektieren (*Die Prosafolkloristik und das Phänomen des Ersten Weltkrieges*). Die Dialektologin Marie Krčmová tangiert die gesellschaftlichen richtungsweisenden Aspekte in Verbindung mit der Entwicklung der Sprache (*Böhmische, mährische und schlesische Dialekte im Wandel der Zeit*).

Die Rubrik „Fotografische Rückblicke“ erinnert an die Massenproduktion von Ansichtskarten mit Kriegsthematik sowie die Ästhetisierung des Kriegsphänomens (*Werbefotografie im Dienste des Krieges*, Autorin Hana Dvořáková). Die Rubrik „Rückblicke“ bringt den Beitrag *Der Große Krieg im Fokus der Volkskunde* (Autorin Hana Dvořáková), das Essay *Musikant Jan Tomešek aus der Horňácko-Region* (Autorin Judita Kučerová) sowie ein weiteres, auf die Folklorebewegung in Mähren ausgerichtetes Essay des Schriftstellers Josef Holcman – *Anfang des Unendlichen (nicht nur über diesjährige Ritte der Könige, Strážnicher Feste, Folklorefest der Horňácko-Region sowie Kirmes in Skoronice)*. Die „Gesellschaftschronik“ erinnert an die Jubiläen der slowakischen Ethnologin Kornélia Jakubíková (*1944), der tschechischen Ethnografin Zuzana Malcová (*1954), des Historikers Jan Rychlík (*1954) und des Philologen Rudolf Šrámek (*1934). In weiteren regelmäßigen Rubriken erscheinen Fachberichte über Ausstellungen, Konferenzen, Festivals und Besprechungen neuer Bücher.

Journal of Ethnology 4/2014 is devoted to World War I as an interdisciplinary theme. In his study, Slovakian historian Ferdinand Vrabec pays attention to the first historical and philosophical analyses of this historic event (*The First Czech and Slovakian Analyses of "The Great War" from 1914–1915: Tomáš Garrigue Masaryk and Fedor Ruppeldt*). Cultural historians Jiří Hanuš and Petr Husák deal with the theme of how important the reminiscences of a particular war reality are for the society (*The Picture of the Great War: the Anniversary as an Occasion to Review the Historical Consciousness?*). Austrian researchers Verena Moritz and Julia Walleczek-Fritz open the theme of prisoners of war (*Prisoners of War in Austria-Hungary 1914–1918*). Ethnologist Petr Janeček deals with folkloristic research that reflects the theme of war as well as the structure of oral folklore genres at that time (*Prosaic Folkloristics and the World War I*). Dialectologist Marie Krčmová writes about crucial social aspects in connection with the development of language (*Bohemian, Moravian, and Silesian Dialects in Transformations of Time*).

Stopping with Photo column remembers mass production of postcards depicting the themes of war, as well as aestheticization of the phenomenon of war (*Promotional Graphics in the Employ of War*, author Hana Dvořáková). Review Section publishes the contribution *The Great War in the Eye of Ethnography* (author Hana Dvořáková), the profile *Jan Tomešek, a fiddler from Horňácko* (author Judita Kučerová) and the essay by writer Josef Holcman aimed at the folklore movement in Moravia – *The Beginning of Infinity (not only about this year's rides of the kings, Strážnice festival, Horňácko festival and feast in Skoronice)*. Social Chronicle remembers anniversaries of Slovakian ethnologist Kornélia Jakubíková (born 1944), Czech ethnographer Zuzana Malcová (born 1954), historian Jan Rychlík (born 1954), and philologist Rudolf Šrámek (born 1934). Other regular columns publish reports from exhibitions, conferences, festivals, and review of new books.

NÁRODOPISNÁ REVUE 4/2014, ročník XXIV

(LI. ročník Národopisných aktualit)

Vydává Národní ústav lidové kultury, 696 62 Strážnice, ČR (IČ 094927)

Národopisná revue je odborný etnologický recenzovaný časopis, vychází čtyřikrát ročně, vždy na konci příslušného čtvrtletí. Pravidla recenzního řízení i veškeré další informace pro autory příspěvků jsou zveřejněny na internetových stránkách časopisu <<http://revue.nulk.cz>>.

Periodikum je evidováno v mezinárodních bibliografických databázích AIO (The Anthropological Index Online of the Royal Anthropological Institute), GVK (Gemeinsamer Verbundkatalog), IBR (Internationale Bibliographie der Rezensionen geistes- und sozialwissenschaftlicher Literatur) + IBZ (Internationale Bibliographie geistes- und sozialwissenschaftlicher Zeitschriftenliteratur), RILM (Répertoire International de Littérature Musicale), CEJSH (Central European Journal of Social Sciences and Humanities) a Ulrich's Periodicals Directory.

REDAKČNÍ RADA: PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., PhDr. Hana Dvořáková, doc. Mgr. Juraj Hamar, CSc.

PhDr. Petr Janeček, Ph.D., doc. PhDr. Eva Krekovičová, DrSc., PhDr. Jan Krist,
PhDr. Vlasta Ondrušová, doc. PhDr. Martina Pavlicová, CSc., PhDr. Jana Pospíšilová, Ph.D.,
doc. Mgr. Daniela Stavělová, CSc., Mgr. Martin Šimša, doc. PhDr. Zdeněk Uherek, CSc.,
PhDr. Lucie Uhlíková, Ph.D., PhDr. Marta Ulrychová, Ph.D., doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

MEZINÁRODNÍ REDAKČNÍ RADA: prof. PhDr. Anna Divičan, CSc. hab. (Maďarsko), Dr. László Felföldi (Maďarsko),
Mag. Dr. Vera Kapeller (Rakousko), prof. Dragana Radojičić, Ph. D. (Srbsko),
prof. Mila Santova (Bulharsko), prof. Dr. habil. Dorota Simonides, Dr.h.c. (Polsko),
Dr. Tobias Weger (Německo)

Šéfredaktor: Jan Krist

Redaktorka: Martina Pavlicová

Výkonná redaktorka a tajemnice redakce: Lucie Uhlíková

Výtvarná spolupráce: Dana Chatrná

Tisk: LELKA, Dolní Bojanovice

Datum vydání: 12. prosince 2014

ISSN 0862-8351

MK ČR E 18807

